Олена Семеног

Український фольклор

Олена Семеног

Український фольклор

Навчальний посібник
для студентів філологічних спеціальностей
вищих педагогічних навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Глухів - 2004

УДК 821.161.2-1.09
ББК 82.3(4Укр)
С30

Гриф надано Міністерством освіти і науки України
(лист № 14 / 18.2 – 253 від 18.02.2004)

Рецензенти:

Є.А.Пасічник, доктор педагогічних наук, професор;
В.Ф.Погребенник, доктор філологічних наук, професор;
А.М.Поповський, доктор філологічних наук, професор;
М.К.Козій, кандидат педагогічних наук, ст.наук.співробітник.

Семеног О.
С30 Український фольклор: Навч. посіб. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. – 254с.
ISBN

У посібнику розглядаються основні питання курсу усної народної творчості. Новизна посібника - у методичній багатоваріантності його структури. Поряд із стислим викладом теоретичного матеріалу до кожної теми семи модулів пропонується система різнорівневих форм контролю набутих знань і вмінь: контрольні, тестові запитання, творчі, проблемні завдання, мета яких - спрямувати студента на самостійний пошук, сприяти розвитку його творчого, аналітичного мислення, формувати професійно компетентного вчителя-словесника.

Для студентів філологічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. Може бути корисним для викладачів, учителів та учнів гімназій, ліцеїв, коледжів, середніх загальноосвітніх шкіл та училищ.

ISBN

© Семеног О., 2004
© РВВ ГДПУ, 2004

ЗМІСТ

Передмова 5

Програма курсу „Усна народна творчість” 7

Рекомендована література 13

МОДУЛЬ 1. ФОЛЬКЛОР - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ……

Тема 1.1. Предмет і завдання курсу 23
Контрольні запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....
Тема 1.2. З історії українського фольклору. 30
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 1.3. Види і жанри народної творчості 38
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

МОДУЛЬ 2. ОБРЯДОВА ТВОРЧІСТЬ 42

Тема 2.1. Календарно-обрядова поезія 42
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 2.2. Родинно-обрядова поезія 55
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 2.3. Народна драма 63
Контрольні запитання.....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

МОДУЛЬ 3. ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС.....64

Тема 3.1. Думи 64
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Творчі завдання. .....
Література до теми.....

Тема 3.2. Історичні пісні.....72
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

МОДУЛЬ 4. БАЛАДИ І ЛІРИЧНІ ПІСНІ.....76

Тема 4.1. Балади.....76
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

Тема 4.2. Родинно-побутові пісні.....…….....79
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

Тема 4.3. Суспільно-побутові пісні.....……86
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Творчі завдання. .....

Література до теми. .....

Тема 4.4. Стрілецькі і повстанські пісні.....90
Контрольні запитання. .....
Творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 4.5. Танкові пісні. Коломийки.....95
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 4.6. Пісні літературного походження.....97
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

МОДУЛЬ 5. КАЗКОВА ТА НЕКАЗКОВА ІСТОРИЧНА ПРОЗА.....99

Тема 5.1. Народні казки.....99
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

Тема 5.2. Легенди і перекази.....106
Контрольні запитання. .....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми. .....

МОДУЛЬ 6. НАРОДНА ПАРЕМІОГРАФІЯ.....110

Тема 6.1. Прислів'я та приказки.....111
Контрольні запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....

Література до теми.....

Тема 6.2. Загадки, народні повір'я, байки.....115
Контрольні запитання.....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

Тема 6.3. Дитячий фольклор.....……..119
Контрольні запитання.....
Тестові запитання. .....
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

МОДУЛЬ 7. МІСЦЕ ФОЛЬКЛОРУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ .....

Тема 7.1. Фольклорна підготовка майбутнього вчителя української мови і літератури……121
Пошукові, творчі завдання. .....
Література до теми.....

Післямова……..134

Додатки …….135

Додаток А. Словник термінів
Додаток Б. Глухівщина в записах фольклористів та етнографів
Додаток В. Енциклопедія весільної обрядовості Григорія Калиновського
Додаток Г. Теми наукових (курсових дипломних, магістерських) робіт з фольклору
Додаток Д. Питальник фольклорної практики
Ключі до тестових запитань
Іменний покажчик

ПЕРЕДМОВА

У системі професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури важливе місце належить курсу українського фольклору, мета якого - пізнати народну творчість у всіх її виявах, через минуле українського народу бачити його сучасне, сприяти формуванню фольклорної, культурознавчої компетенції педагога-словесника. Опановуючи цю навчальну дисципліну, студенту-першокурснику важливо набути вмінь аналізувати твори української усної народнопоетичної творчості, зіставляти їх жанрові особливості з огляду на морально-етичні проблеми, через дослідження фольклорних текстів, історико-культурологічні корені слів-фольклоризмів відкрити особливий світ народного художнього мислення.

Певну допомогу у вирішенні завдань курсу українського фольклору може надати пропонований посібник, що містить програму курсу, літературні джерела, сім цілісних модулів, зміст яких реалізується в кількох темах. Модуль 1 "Фольклор - невід'ємна складова національної культури" передбачає огляд особливостей історичного розвитку українського фольклору, міркування стосовно видів і жанрів народної творчості, значення курсу у системі підготовки майбутнього вчителя-словесника.

У модулі 2 "Обрядова творчість" з'ясовуються особливості календарно- і родинно-обрядової поезії та народної драми. У модулі 3 "Героїчний епос" схарактеризовано окремі ознаки дум та історичних пісень. Модуль 4 "Балади і ліричні пісні" містить теми, присвячені баладам, родинно-, суспільно-побутовим, стрілецьким, повстанським, танковим пісням, а також пісням літературного походження.

Модуль 5 "Казкова та неказкова історична проза" передбачає розгляд народних казок, легенд і переказів. У модулі 6 "Народна пареміографія" представлено коротку характеристику прислів'їв і приказок, народних повір'їв, байок, дитячого фольклору. Модуль 7 "Місце фольклору в системі професійної парадигми вчителя української мови і літератури" пропонує ознайомитися з проблемами польової фольклористики, історією фольклорних експедицій, змістом і організацією фольклорної практики, фольклорною підготовкою студентів на заняттях мовно-літературного, психолого-педагогічного циклів, під час педагогічної

практики, а також науково-дослідною роботою з фольклорного краєзнавства.

До кожної з тем модулів пропонуються орієнтовні міркування, посилання на відповідну літературу. Пріоритетна роль належить активним формам і методам, які спрямовують студента на самостійний пошук, зокрема контрольно-тренувальним, проблемно-пошуковим, інтелектуальним, дослідним запитанням і завданням. Враховуючи те, що реальністю сьогодення стає полікультурна освіта, окремі завдання спрямовані на пізнання майбутнім учителем української мови і літератури культури рідного народу в діалозі з іншими слов'янськими культурами. Наявна спроба врахувати вимоги модульно-рейтингової технології навчання у вищій школі, а також завдання і специфіку дистанційного навчання.

У додатку міститься словник термінів, фольклорно-етнографічні розвідки про Глухівщину, тематика наукових робіт з курсу, питальник фольклорної практики.

Пропонований навчальний посібник не претендує на повний виклад систематичного курсу "Український фольклор". Укладаючи теми, ми спирались на існуючі підручники, посібники, монографії, словники, довідники, збірники, статті, Інтернет-сайти в галузі фольклористики, культурології, лінгвокультурології та лінгвофольклористики, етнолінгвістики, етнолінгводидактики, педагогіки, методик викладання української літератури, використовували матеріали фольклорних, етнографічних практик, здійснених студентами Глухівського державного педагогічного університету в різних регіонах України.

Автор вдячний шанованим рецензентам за надані критичні зауваження і цінні змістовні поради стосовно вдосконалення змісту даного посібника.

Програма курсу „Український фольклор”

Модуль 1

Фольклор - невід’ємна складова мистецької культури народу

Предмет і завдання курсу. Роль і місце курсу в системі професійної парадигми майбутнього вчителя української мови і літератури.

Походження терміну „фольклор”. Соціальна природа фольклору. Поняття фольклорного тексту, його варіантів. Жанрове багатство фольклорних творів, їх пізнавально-виховна спрямованість. Національна специфіка українських фольклорних творів.

Зв’язок фольклору з іншими формами духовної культури. Спільне і відмінне у фольклорі та художній літературі. Фольклор і ментальність народу. Доля фольклору в XXI столітті.

Історико-етнографічні регіони України.

Історико-етнографічні регіони України: Середнє Подніпров’я, Слобожанщина, Полісся, Поділля, Карпати, Південь України. Особливості фольклору різних регіонів України. Усна народна творчість жителів Східного Полісся.

З історії української фольклористики.

Визначний внесок М. Максимовича у вивчення української народної поезії. Фольклорні збірники першої половини XIX ст. Фольклористично-етнографічна діяльність І.Срезнєвського, М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича, О.Потебні, П.Житецького, М.Сумцова, М.Цертелєва. Альманах “Русалка Дністровая” (1837). Т.Шевченко, І.Франко та народна поезія. Діяльність П.Куліша як фольклориста й етнографа. “Записки о Южной Руси” П.Куліша.

Збирання народної поезії Марком Вовчком, С.Руданським, П.Мирним, І.Манжурою, Ю.Федьковичем. Збірник М.Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше”. Наукове товариство

імені Т.Шевченка як осередок фольклористичних студій наприкінці XIX - на початку XX ст. Фольклористична діяльність М.Драгоманова, П.Чубинського, Б.Грінченка, З.Доленги-Ходаковського. Вивчення музичного фольклору К.Квіткою, М.Лисенком. "Етнографічний збірник". Формування методологічних засад української фольклористики. Оцінка діяльності фольклористичних установ Всеукраїнської Академії наук. М.Рильський як фольклорист. Головні напрямки сучасних фольклористичних досліджень.

Модуль 2.

Обрядова творчість

Календарно-обрядова поезія.

Міфологія і фольклор. Функції замовлянь. Трудові пісні, їхня специфіка, призначення. Зміст і структура народного обряду. Обрядова поезія. Магічний смисл обрядових дій. Основні цикли обрядової поезії. Різдвяний обрядовий фольклор, його провідні мотиви. Веснянки, великодні, русальні, купальські пісні, специфіка, види, зв'язок із обрядом. Жниварська поезія і обрядовий контекст. Звеличення праці у піснях. Естетика поезії.

З історії дослідження календарно-обрядової поезії. Зв'язоккалендарно-обрядової поезії з художньою літературою. Вивчення календарно-обрядової поезії фольклористами і в загальноосвітніх закладах.

Родинно-обрядова поезія.

Родильний обряд. Величальні пісні про народження дитини. Пісні обряду хрещення. Весільний обряд. Пісні весільного обряду, їхня тематика, художня своєрідність. Поховальний обряд. Голосіння як вид родинно-обрядової поезії. Види голосінь.

"Олітературнення" родинно-обрядової поезії. Вивчення родинно-обрядової поезії фольклористами і в загальноосвітніх закладах.

Народна драма, її особливості. Естетика діалогу в поезії.

Модуль 3.

Героїчний епос

Виникнення і розвиток героїчного епосу. Кобзарські думи. Класифікація дум, особливості композиції і мови.

Історичні пісні, проблематика, основні тематичні групи пісень. Образи історичних діячів. Ідейний зміст і художня форма історичних пісень. Спільне й відмінне в думах та історичних піснях. Зв′язок жанрів героїчного епосу з художньою літературою. Виконавці дум та історичних пісень. Вивчення дум та історичних пісень фольклористами та в загальноосвітніх закладах.

Модуль 4.

Балади і ліричні пісні

Балада в системі жанрів українського фольклору.

З історії дослідження жанру. Класифікація балад. Тематичні цикли балад. Специфіка баладного сюжету. Характер конфлікту. Поетика балад. Особливості образотворення. Мова балад. Зв'язок балад з художньою літературою.

Ліричні пісні.

Родинно-побутові пісні.

Тематика родинно-побутових пісень. Пісні про кохання. Мотиви пісень про кохання. Пісні про сімейне життя. Мрії і сподівання жінки. Естетика пісень про жіночу долю. Удовині та сирітські пісні, їх мотиви. Жартівливі родинно-побутові пісні. Пісенна лірика і художня література. З історії дослідження родинно-побутових пісень.

Суспільно-побутові пісні.

Тематика суспільно-побутових пісень. Козацькі пісні, їх виникнення й побутування, патріотичне спрямування. Рекрутські пісні.

Чумацькі пісні, їх виникнення. Чумацький шлях на південь, шлях Коломийський. Мотиви чумацьких пісень, їх образність.

Наймитські, заробітчанські пісні. Ідейний зміст і художня форма цих пісень.

Пісні українських січових стрільців, їх виникнення, патріотична спрямованість.

Пісні української повстанської армії, їх виникнення, патріотична спрямованість. Ідейний зміст і художня форма пісень. Пісні-гімни.

Вивчення суспільно-побутових пісень фольклористами і в загальноосвітніх закладах.

Пісні літературного походження. З історії жанру, ознаки, авторство. Літературно-фольклорні зв'язки. Романси, їх виховне значення.

Коломийка

Походження терміна „коломийка". З історії дослідження коломийки. Відображення в коломийках світогляду народу. Регіони побутування коломийок. Коломийка в репертуарі сучасних виконавців. Тематика коломийок. Художні та композиційні особливості коломийок. Педагогічний оптимізм коломийок. Інші регіональні жанри (співанки-хроніки).

Модуль 5.

Казкова та історична проза

Казки

З історії дослідження жанру. Класифікація казок. Принципи художнього показу персонажів, елементи фантастики, поетика і стиль. Драматизм сюжетного конфлікту. Оформлення казкової оповіді.

Фантастично-героїчні казки, їх походження, характерні риси. Казки про тварин, основні теми, ідеї й образи. Казки про родинні стосунки між людьми. Естетика казок. Утвердження морального ідеалу народу.

Зв′язок казок з художньою літературою. Вивчення українських народних казок фольклористами та в загальноосвітніх закладах.

Легенди і перекази.

Легенди та перекази. З історії жанру. Види. Образна система народних легенд та переказів. Міфологічні легенди. Онтологічні легенди. Апокрифічні легенди. Історичні легенди та перекази. Легенди і перекази про Івана Мазепу, Семена Палія, Петра Калнишевського, Олексу Довбуша, Устима Кармалюка. Фантастичні оповіді про Г.Сковороду, Тараса Шевченка та ін.

Використання легенд, їх мотивів і образів у художній літературі (Марко Вовчок, М.Старицький, Г.Хоткевич, М.Коцюбинський, Ю.Мушкетик та ін.). Вивчення легенд та переказів фольклористами і в загальноосвітніх закладах.

Модуль 6.

Народна пареміографія

Прислів’я та приказки

Жанрові особливості прислів’їв та приказок. Їх походження і тематика, художні особливості. Відображення у прислів’ях і приказках ментальності українців. Мовленнєвий етикет. З історії дослідження прислів’їв та приказок.

Анекдоти, народні повір’я

Анекдоти, з історії жанру, основні тематичні групи, особливості поетики. Народні повір’я. Основні тематичні групи народних байок, анекдотів.

Загадки

Визначення жанру загадки. Тематика, структура, пізнавальна, дидактична, логічна, естетична функції, мова загадок. Небилиці. Використання загадок у різних жанрах народної творчості, художній літературі. Вивчення народної пареміографії фольклористикою та в загальноосвітніх закладах.

Дитячий фольклор

З історії жанру. Колискові пісні, їх жанрові особливості. Забавлянки, пестушки, дражнилки. Мова дитячого фольклору. Естетика дитячого фольклору.

Модуль 7.

Місце фольклору в системі професійної підготовки вчителя-словесника

Фольклорна підготовка майбутніх учителів-дослідників. З історії фольклорних експедицій. Фольклор Східного Полісся. Пошуково-дослідницька робота студентів з фольклору. Фольклорна практика. Методика збирання і оформлення експедиційного матеріалу.

Використана і рекомендована література

Основна література

Монографії, підручники, посібники

Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. - К.: „Рідна мова”, 1998. – 475 с.

Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. . – К., 1988.-192с.

Бріцина О. Українська народна соціально-побутова казка: Специфіка та функціонування. – К., 1989.

Грица С. Фольклор у просторі і часі. – Тернопіль, 2000. – 224 с.

Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народнопоетична творчість. – К.:Вища школа, 1983. – 357 с.

Грушевський М.Історія української літератури: У 6-т., 9 кн. – Т.1. – К.:Либідь, 1993. – 392 с.

Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992.

Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. – К.: Наук. думка, 1975. – 271 с.

Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 2001. – 576 с.

Довженко Г.В.Український дитячий фольклор. – К.: Наук. думка, 1981. – 172 с.

Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. – К.: Вища школа, 1987. – 127 с.

Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – 350 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання - Прес, 2001. – 591 с.

Мишанич О.В. Українська література другої половини XVIIIст. і усна народна творчість. – К.: Наук.думка, 1980. – 342 с.

Мишанич С.В. Система жанрів в українському фольклорі // Українознавство: Посібник. – К.: Зодіак-ЕКО, 1994. – С.263-276.

Москаленко М., Новикова М. Українські замовляння. – К., 1993.-307с.

Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. Книга 1. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997. – 424 с.

Погребенник В.Ф. Фольклоризм української поезії (ост.трет.XIX-пер.десят. XX ст.). – К.: Юніверс, 2002.

Поліщук Ф.М. Український фольклор. Давня українська література. – К.: Вища шк., 1991. – 190 с.

Русин М.Ю. Фольклор: традиції і сучасність. – К., 1991. – 103 с.

Руснак І.Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 96 с.

Степанишин Б. Давня українська література в школі. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.

Таланчук О.М. Українознавство. Усна народна творчість: Навчально-методичний посібник. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.

Українські символи / За ред.М.Дмитренка. – К., 1943. – 140 с.

Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX-XX ст.) - К.: Наук.думка, 1987. – 182 с.

Франко І. Із секретів поетичної творчості // І.Франко. Краса і секрети творчості. – К., 1980. – С.340-439.

Тексти, довідники

Балади. Кохання та дошлюбні взаємини // Упоряд. Дей О.І., А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мелод.). Відп. ред. М.М. Гайдай. – К., 1988.-318с.

Вагилевич І.М. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / [Упоряд., вступ.стаття і приміт.М.Й.Шалати; Художн. В.Г.Котляр]. – Музична України, 1983. – 159 с.

Весільні пісні. У 2-х кн. // Упор., примітки М.М. Шубравської. Нот. матеріал. упор. О.А. Правдюк, Н.А. Бугель; відп. ред. І.П.Березовський. – К., 1982.

Весільні пісні / За ред. Дея О., Зубкової С. та ін. – К.: Дніпро, 1988. – 475 с.

Весільні пісні: Народні співи. Кн.2. / Зібрав та упоряд. Мишанич М. – Львів: Гердан, 1992. – 88 с.

Гордійчук М. Українські народні пісні. – К.: Музична Україна, 1979. – 271 с.

Дей О.І. Народнопісенні жанри. Вип.2. – К.: Музична Україна, 1983. – 112 с.

Дей О.І. Українська народна балада. – К.: Наук.думка, 1986. - 261 с.

Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К.: Наук.думка, 1984. – 472 с.

Жупанин С.І. Верховиночка. Література рідного краю: Навч.посібник. У 2-х книгах. Кн.1. – К.: Рута, 2003. – 176 с.

Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989. – 376 с.

Історичні пісні // Упор. М. С.Родіна, В.Г.Хоменко; Нотн. матеріал упоряд. А.І.Гуменюк, І.П.Березовський // Відп. ред. М.Т.Рильский. – К., 1963.

Колядки та щедрівки: Зимова обрядова поезія трудового народу // Упоряд., передм. і примітки О.І.Дея. Нот. матеріал упоряд. А.І.Гуменюк; відп. ред. М.Т.Рильський. – К., 1965. – 640 с.

Легенди та перекази // Упоряд. та примітки А.Л.Іоаніді. Вст. ст. О.І.Дея. Відп. ред. Березовський І.П. – К., 1975. – 400 с.

Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т.Тром'яка та ін. – К.: Академія, 1997. – 750 с.

Лозинський Й.І.Українське весілля / Упоряд. і вступ. ст. Р.Ф.Кирчіва. – К.: Наук.думка, 1992. – 174 с.

Мифология. Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. Е.М.Мелетинский. – 4-е изд. – М., 1998. – 736 с.

Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського. Реконструкція матеріалу, підготовка до друку, вступна стаття та примітки С.Грици. – К.: Музична Україна, 1995. – 418 с.

Мудре слово: прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. Зібрав Чабаненко В. – Запоріжжя, 1992.

Наймитські та заробітчанські пісні // Упоряд. С.Й.Грицай, О.І.Дей, М.Г.Марченко. – К., 1975.

Народні думи, пісні, балади. Упор. Яременко В.В. – К.: Молодь, 1970. – 435 с.

Наспівала мати. Пісенний світ О.Довженка. Упор. В.М.Пригоровський. – К.: Муз. Україна, 1995. – 186 с.

Народні повір'я / Упор. М. Дмитренко. – К.: Ред. часопису „Народознавство", 2000. – 132 с.

Народні прислів'я та приказки / Упорядн., передм. М.Дмитренка. – К.: Ред.часопису „Народознавство", 1999. – 180 с.

Ой у лузі червона калина: Українські січові стрільці в піснях / Упоряд. М.Крищук; Муз.розшифрування М.Запотічного. – Тернопіль, 1990. – 56 с.

Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українських Карпат / Зібрав та впорядк. В. Сокіл. – Львів, 1994.

Пісні літературного походження // Упоряд. В.Г.Бойко (тексти), А.Ф.Омельченко (мел.). – К., 1979.

Пісні Поділля / Упорядн. С.Мишанич. – К.: Наук. думка, 1976.– 520 с.

Пісні українських січових стрільців // Ред. упоряд. П.М.Чаловський. – Івано-Франківськ, 1994.

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр.письменник, 1993. – 63 с.

Повстанські пісні / Упоряд і музичний редактор Василь Подуфалій. – Тернопіль, 1992. – 78 с., ноти.

Погребенник Ф.П. Наша дума, наша пісня: Нариси, дослідження. – К.: Муз.Україна, 1991. – 207 с.

Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру // Упоряд. М.М.Пазяк. Відп. ред. С.В.Мишанич. – К., 1990.-528с.

Рекрутські та солдатські пісні // Упоряд. А.І.Іоаніда, О.А.Правдюк. – К., 1974.

Русалка Дністровая: Фольклорно-літературний альманах „Руської трійці". Вступ. ст., підг.текстів і приміт. М.Й.Шалати. – К., 1987.

Семиліточка:Українські народні казки /Упорядн. Л.Ф.Дунаєвська - К.: Веселка, 1990.-319с.

Сивачук Н.П. Старовинні пісні Уманщини (записані з голосу Мотрони Сінкевич) / Уманський держ.пед.ун-т ім. Павла Тичини. - 2001. – 38 с.

Січова скарбниця: Упорядкування, мовна редакція, переднє слово і примітки Віктора Чабаненка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 492 с.

Співанки – балади Верховини // Упоряд. Ю.І.Бойчук. – Ужгород, 1992.

Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М.К.Дмитренко, Л.О.Єфремова. – К.: Редакція часопису „Народознавство", 1998. – 404 с.

Українські замовляння / Упор. М.Н.Москаленко. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.

Українська література у портретах і довідках: Давня література-література XIX ст.: Довідник / Редкол. С.П.Денисюк, В.Г.Дончик, П.П.Кононенко та ін. – К.: Либідь, 2000. – 360 с.

Українська літературна енциклопедія / Редкол.: І.О.Дзеверін. (відп. ред.) та ін. – К., 1988. Т.1.

Українські народні думи та історичні пісні / Упорядн. Таланчук О. – К.: Веселка, 1993.-239с.

Українські народні пісні, наспівані Д.Яворницьким: Пісні та думи з архіву вченого / Упоряд., вступ.стаття, примітки та коментар М.М.Олійник-Шубравської. – У.: Музична Україна, 1990. – 456 с.

Українські народні пісні про кохання: Пісенник / Упор. Т.О.Дмитрієва. Вид. 3-тє. – К.: Музична Україна, 1988. – 136 с.

Українські приказки, прислів'я і таке інше: збірники О.В.Марковича та інших. Уклав М. Номис. – К., 1993.

Чумацькі пісні / Упоряд. О.І.Дей, А.Ю.Ясенчук (тексти), А.І.Іваницький (мел.). – К.: Наук. думка, 1976. – 544 с.

Pszczołowska G. Poszukiwania ekwiwalentu poetyckiego (Przekłady polskie serbskich pieśni epickich) // XI Medzinśrodny zjazd slavistov. Zbornik resume, Bratislava. – Veda. – Vydavatelstwo slovenskej Akademije Vied. – 1993. – 200 c.

Magnuszewski Józef. Literatura polska w kręgu literatur słowiańskich, W. -1993. – 200 c.

Додаткова література

Монографії, підручники, посібники

Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.

Воропай Олекса. Звичаї нашого народу // Етнографічний нарис. У 2 кн. – К., 1991.

Голубенко І.О. Пісенний відгомін життя (сучасна українська пісня): Посібник для студентів української філології та інших філологічних факультетів. – К.: НПУ, 1998. – 46 с.

Грица С. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль: „Астон", 2000. – 246 с.

Данилевський Г.П. Чумаки. – К.: Веселка, 1992. – 110 с.

Дмитренко М. Гнат Танцюра: До 100-річчя від дня народження. – Київ - Вінниця, 2001. – 48 с.

Єфремов С. Історія українського письменства. – К.:Феміна, 1995. – 688 с.

Записки о Южной Руси: Издал П.Кулиш. – К.:Днипро, 1994. – 719 с.

Іваницький А. Українська музична фольклористика. – К.: Заповіт, 1997. – 392 с.

Іванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – К.: Рад. письменник, 1991. – 397 с.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2-кн., 4 т. – Кн.1. – К.: АТ "Обереги", 1994. – 40 с.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2-кн., 4 т. – Кн.2. – К.:АТ "Обереги", 1994. – 528 с.

Колесса Ф. Українська усна словесність / Вст. ст. М.Мушинки. – Едмонт, 1983. – 154 с.

Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 283 с.

Кравцов Н.И**.** Славянский фольклор: Учеб. пособие для филол. специальностей ун – тов. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. – 262 с.

Культура і побут населення України. Навч. посібник / За ред. В.І.Наулко, А.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні Остапа Вересая. – К.: Музична Україна, 1976.

Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак, 1995. – 366с.

Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М.: Агенство „ФАИР", 1998. – 352 с.

Нарис історії культури України / За ред. М.Поповича – К.: Артек, 1999. – 728 с.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ „Обереги", 1992. – 88 с.

Народні плачі та голосіння // Нариси з історії української музики. – К., 1964.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. – К.:Ат "Обереги", 1992. – 85 с.

Осипець Р. Українська народна пісенна культура як засіб формування національної самосвідомості // Українська мова і література в школі. – 1998. –№ 9. – С.11 –13.

Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміографії / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т.Рильського. – К.: Наук.думка, 1984. – 203 с.

Приповідки або українська народня філософія / В.С.Плав'юк, Асоціація Укр.Піонерів Альберти, Едмонтон, Канада, 1988. – 354 с.

Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Научная редакция, текстологический комментарий И.В.Пешкова. – М.: Лабиринт, 2002. – 336 с.

Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб., 1994. – 150 с.

Скуратівський В.Т. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.

Скуратівський В.Т. Місяцелік. Український народний календар. – К.: Довіра, 1993. – 272 с.

Слов'янське літературознавство і фольклористика. Вип.18: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць / Редакційна колегія Вервес Г.Д. та ін. – К.: Наук.думка, 1990. – 106 с.

Сторожук А.І. Чудові миттєвості дитинства. Навчальний посібник. – Вінниця: Континент - Прим, 2003. – 84 с.

Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003 . – 328 с.

Українська та зарубіжна культура. Навч. посібн. / За ред. М.М. Заковича. – К.: Тов-во „Знання", 2000. – 622 с.

Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських народних загадках // Зібрання творів: В 50 т. Т. 26. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 332 - 346.

Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. – К., 1998. – 200 с.

Статті

Білосвєтова І. С. Особливості жанрового складу пісенного фольклору українського Лівобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 1. – С.49 - 55.

Богород А. Фольклор у житті і творчості Лесі Українки // Дивослово. – 2000. – № 1. – С.24.

Бондаренко Ю.І., Пасічник Є.А. Школа: Проблема ментальності та національної свідомості // Слово і час. – 1993. – № 6. – С.70 – 77.

Васильєва Л. Особливості перекладу слов'янської казки українською мовою (лексичний та фразеологічний аспекти) //

Українська філологія: школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 534 - 543.

Гамаш А. До проблеми взаємин літератури і фольклору // Українська філологія. Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С.56 - 67.

Галей С. Народознавча спадщина Пантелеймона Куліша // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 4. – С.62 – 74.

Гінда О. Фольклорний твір крізь призму жанру // Українська філологія. Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 492 – 496.

Грабович О. Думи як символічний код переказу культурних цінностей // Родовід. – 1993. – № 5. – С.30 - 36.

Грицик Г., Грицик М. Цінне видання раритету // Дзвін. – 1990. -№ 3. – С.137-139.

Грушевський М. На порозі нової України // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 4. – С.20-31.

Губенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С.82-87.

Давидюк В. Від „Куці-Баби" до „Діда-Панаса" (культ предків у народній грі) // Берегиня. – 2002. – № 2 - С.13 - 17.

Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і час. – 2003. – № 10. – С.41 – 50.

Дзюбишина-Мельник Л. Фольклор і українська дитина. Виховання високої духовності. // Шкільний світ. – 2001. – № 47. – С. 2 – 3.

Железняк. Н. Лінгвосоціокультурний аспект вивчення українського характеру („пісенність") // Дивослово. – 2001. – № 4. – С.18 – 20.

Жулинський М.Національні культури і проблеми глобалізації // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 5 – 10.

Кейда Ф. Фольклоризм романів Ю.Мушкетика „Гайдамаки" і „Прийдімо, вклонімося" // Дивослово. – 1999. – № 3. – С.10 – 12.

Кирчів Р.Фольклор у системі новочасної української культури // Визвольний шлях. – 1999. – № 7. – С.853 – 857.

Климаш Р. – Б.Місце українського канадського фольклору в фольклористиці України // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 2. – С.43 – 45.

Козар Л.Фольклористична діяльність Бориса Грінченка // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 2 – 3. – С.3 – 10.

Кожолянко Г. Обряди й ритуали під час Святої вечері // Берегиня. – 2002. – № 4 – С.21 – 43.

Кушпа М. Художня своєрідність чумацьких пісень // Народознавство. – 1998. – № 49

Кузьменко О.Стрілецька пісня у повстанському репертуарі // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 1 – 2. – С.84 – 89.

Лановик М., Лановик З.Вивчення української усної народної творчості у вищій школі // Вища школа. – 2001. – № 6. – С.38 – 45.

Лобанов М.А. Музыкально-этнографический комментарий к формуле благопожелания в фольклоре // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л., 1984. – С.126 – 132.

Мишанич С.Фольклористична спадщина видатного українського вченого // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 4. – С. 3 – 12.

Мішуков О. У контексті слов'янського фольклору // Слово і час. – 1999. – № 12. – С.30-35.

Мушинка М. Академік Володимир Гнатюк як дослідник фольклорних скарбів Закарпатської України // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 5-6. – С.3-14.

Мушинка М. "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?" (Нове про історію дослідження і місце найдавнішого запису української народної пісні // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 2 – 3. – С.3-15.

Охріменко П., Охріменко О. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум і пісень про козаків. // Народна творчість та етнографія – 1992. – № 3.-С.3-8.

Павлюк С. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання теорії етносу // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 3 – 6.

Пазяк М.Трансформація паремій у текстах художніх творів // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5 – 6. – С. 83 – 94.

Петров В.Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії та фольклористці XIX – XX століття // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 4. – С. 70 – 74.

Пісні про зруйнування Січі в записах Якова Новицького. // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 3.-С.53-58.

Погребенник В. Поезія Б.Лепкого і український фольклор // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 5 – 6. – С. 10 – 16.

Погребенник В.Ф. Українська поезія кінця XIX-початку XX століття і фольклор // Укр.мова і літ.в школі. – 1991. – № 8.-С.85-91.

Погребенник Ф. „Ой у лузі червона калина похилилася" // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 6. – С. 51 – 54.

Погребенник Ф."Ще не вмерла Україна". Історія забороненої пісні-гімну // Літературна газета, 30 серпня 1990.

Погребенник В. Поезія Б.Лепкого і український фольклор // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 5 – 6. – С.10 – 16.

Правдюк О. Нові записи повстанських пісень // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 1. – С.51-56.

Правдюк О. Стрілецькі пісні в системі жанрів українського пісенного фольклору. // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 2 – 3.-С.24-35.

Скиба О. Поглиблене вивчення фольклору у 6-му класі // Українська література в загальноосвітній школі. – 1999. – № 3. – С.46-55.

Степанишин Б. Космос українського фольклору // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 2. – С.18 – 21.

Степанишин Б. Нове поповнення скарбниці пісенної творчості України // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 1-2. – С.81 – 82.

Степанишин Б. Українські народні думи // Укр мова і літ. в шк. – 2000. – № 6. – С. 24 – 26.

Стрілецькі пісні. Добірка Правдюка Олександра. // Народн. творчість та етнографія. – 1991, № 6.-С.31-34.

Таланчук О. Зимова обрядовість. Колядки і щедрівки // Українська мова та література. – 2002. – № 23 – 24.

Таланчук О. Українознавчий аспект вивчення народнопоетичної творчості // У зб.: Українознавство в системі освіти: Міжн. наук.-практ.конф. – К.: Освіта, 1996. – С. 127 – 132.

Тихолоз Н. Попелюшка з чарівного замку або некоронована царівна жанрів // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах, 2002. – № 5. – С.22 – 31.

Шалак О. „Висип мені, мати, високу могилу…" (уявлення про смерть і потойбічний світ, відображені в українському фольклорі) // Берегиня. – 2002. – № 2 – С .29 – 34.

Шишов І. Видатний український народознавець // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 4. – С.3 – 14.

Чабада М. Кобзарі та лірники // Дивослово. – 1998. – № 6. – С. 22 – 23.

Франко І.Я. До історії українського вертепу XVIIIст. // Зібр. тв. У 50-ти т. – Т. 36. – С. 170 - 376.

Чехівський О.О. Ментальність українців і пісня // Дивослово. – 1996. – № 12. – С. 20 – 22.

Щепотьєв В. Назва України в народних піснях // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 3 – 19.

Търнавци Х. Общите мотиви във фолклора – фактор за сближаването на народите // Втори Международен конгрес по българистика. Доклади. Фолклор, София. – 1988. – С.318 -3 26.

Bałbus Stanisław. Stylizacja i zjawiska pokrewne // Pamiętnik Literacki. – 1983. – zeszyt 2. – C.15 – 20.

Використані і рекомендовані Інтернет-сайти

htpp: // www.ukrfolk.kiev.ua / BERVY.
http: // rufolk . chet.ru / pages / tutorial / 1.html
www / ruthenia.ru / folklore / folklorelaboratory / belous.htm
http: // www.duh-i-litera. Htm
http: // www.geocities.com
http: // ukrnov. Catp.org.ua / duh / 3.html.
http: // www.pisnia.iatp.org.ua / koh.htm
http: // www.kremenets.com.ua / ukrain / legends / legends.htm
http: // slovoto.org / tryanov / ballads /
http: // lzbornik.narod.ru / hrushukr / hrush419.htm
www.droop.by.ru / zarub / num1.htm
htpp: // ukrlife.org / main / library.html).
htpp: // www.education.recom.ru /

Модуль 1.

Фольклор - невід'єємна складова національної культури

Тема 1.1.

Предмет і завдання курсу

Тема 1.2.

З історії українського фольклору

Тема 1.3.

Види і жанри народної творчості

Тема 1.1

Предмет і завдання курсу

Зміст теми

1.1.1.Педагог-словесник, його професійні якості.

1.1.2.Предмет, завдання, методологія, місце курсу фольклору в системі професійної підготовки вчителя української мови і літератури. Значення курсу у формуванні національно-мовної особистості.

1.1.3. Принципи відбору змісту і організації навчального матеріалу

1.1.4. Походження терміну „фольклор", його ознаки.

1.1.5. Фольклор і національний характер.

1.1.6.Зв'язок фольклору з іншими формами духовної культури.

1.1.7. Педагогічний потенціал фольклору.

1.1.8.Вивчення усної народної творчості в навчальних закладах.

1.1.1. Педагог-словесник, його професійні якості

Ознайомлення з цариною народних традицій, фольклорних жанрів, національною літературою в оновленій національній школі формує уявлення учнівської особистості про шлях духовно-культурного розвитку рідного народу, особливості його ментальності, самобутність української культури. Таким чином, є реальною потреба у словесниках, котрі вміло донесуть до свідомості учнівської молоді естетичне, виховне, інтелектуальне значення мистецтва рідного слова.

Ще в кінці XIX ст. наголошувалося на вимогах літературної освіченості вчителя-словесника, його ґрунтовних знаннях логіки, психології, найголовніших моментів історії філософії, естетики, глибоких знаннях з мови, історії літератури, методики. Вчитель повинен був мати критичне мислення, поетичне сприймання, вміти виразно читати і розповідати.

Підтвердження естетичної чутливості, відчуття краси поетичного відображення, які мають бути притаманні педагогу-словеснику, знаходимо у грецьких коренях слова „філолог", що означають „любов до слова", „усвідомлення і розуміння суті слова". Від учителя-словесника у повній мірі залежить формування національно свідомої духовно, інтелектуально багатої мовної особистості молодого громадянина і патріота Української держави, яка "забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, природне бажання повернутись у своєму щоденному побутовому спілкуванні до перерваних традицій, до відродження традиційної культури у спілкуванні" [7, 30].

Уводячи дитину в світ рідної мови, фольклору, вчитель разом з тим уводить її у „світ народної думки, народного почуття, народного життя, у сферу народного духу". Вивчення фольклорної спадщини українського народу сприятиме вдосконаленню процесу міжкультурного спілкування з іншими народами, адже без "рівноправного діалогу культур,-наголошує М.Жулинський, - без урахування духовного потенціалу і перспектив розвитку кожної цивілізації важко формувати ефективні механізми взаємодії суспільств в глобальному цивілізаційному поступі" [9].

Зверніть увагу. Оригінальний метод прийому вступних іспитів запропонували в одному з японських вузів, коли кожний абітурієнт має виявити знання трьохсот (!) народних пісень, причому викладач починає співати перший куплет, а вступник – наступний. На глибоке переконання академіка І.А.Зязюна (про це він висловлювався неодноразово на нарадах, конференціях), якби кожний з українців знав хоча б триста з півмільйона існуючих українських пісень від початку до кінця, тоді б ми знали і історію нашого народу, і наші звичаї, і нашу культуру. Нам не потрібно було б говорити про національне виховання. Національна самосвідомість ніколи не формується розумом – це відбувається тільки на рівні душі.

Питання 1.1.2. Предмет, завдання, методологія, місце курсу фольклору в системі професійної підготовки вчителя української мови і літератури

Фольклор – невід'ємна складова національної культури, яка у сконцентрованій формі подає одночасно народну філософію, етику й естетику, створюючи неповторний національний образ світу.

Предметом курсу є фольклорний твір, завданням – набуття вмінь самостійного аналізу ідейно-образного змісту та форми фольклорного твору.

Метою фольклорної підготовки в межах курсу є формування у майбутніх учителів-словесників високої естетичної культури. Методологічну основу курсу складають ідеї про фольклор як складову частину національної духовної культури, синтетичну форму суспільної свідомості й засіб виховання особистості, про діалог культур, принципи комунікативної дидактики, що спирається на філософію „діалогізму" (М.Бахтін, В.Біблер та ін.), особистісно-орієнтовний, компетентнісно-орієнтований, діяльнісний підходи.

1.1.3. Принципи відбору змісту і організації навчального матеріалу

Серед принципів відбору змісту й організації навчального матеріалу на заняттях визначаємо наступні: принципи **науковості, культуровідповідності, практикоорієнтованості** (відбір змісту навчального матеріалу, що спрямований на вирішення практичних завдань); **цілісності** (забезпечення єдності окремих частин курсу, наступності його ідей, взаємозв´язку основних понять, зв´язку з іншими філологічними, психолого-педагогічними, загально-культурними дисциплінами); **модульності** (виділення в цілісному курсі обов´язкових одиниць змісту); **варіативності** (введення в зміст курсу додаткових елементів, вибудова одиниць змісту за авторською логікою); **принцип**, що пропонує можливість опанування одного і того ж матеріалу на різних рівнях: базовому і поглибленому.

1.1.4. Походження терміну „фольклор", його ознаки

Термін **„фольклор"** походить від англійського **folk** – рід, народ, **lore –** знання, що разом означають „народна мудрість, народознавство". Одним із перших цей термін використав англієць В. Томс, котрий 1846 р. під псевдонімом А. Мертон надрукував у часописі "Атенеум" (№ 982) статтю "The Folklore".

В українській фольклористиці у 80-х роках ХХ ст. термін одним з перших почав використовувати М. Драгоманов, але й до сьогодні він не знайшов загальноприйнятого визначення. Поряд із вищенаведеним терміном співіснують і такі: *народна словесність, народна поетична творчість, уснопоетична творчість*.

Головна функція фольклору – це задоволення природної потреби у самовираженні й спілкуванні. Серед **основних ознак** слід виділити **усну форму поширення** і передачу між людьми засобом безпосередньої комунікації. Значна роль при цьому відводиться пам'яті, з допомогою якої фіксуються сюжети, тексти, форми, стереотипи.

Текст народної поезії не мав автора, тобто був **анонімним,** щоразу народжувався як нова форма, тобто усне „текст-слово" було **варіативним**. Кожний твір був **колективним** – це означало, що кожен слухач мав можливість додати до чужого своє, тобто його автором була колективна мовна особистість у певному фольклорному соціумі. Фольклорний текст був **імпровізійним**, виконавець не просто відтворював текст, але й був співавтором прочитаного, проспіваного (це характерна ознака казок, легенд, частівок, бувальщин, коломийок).

Однією з важливих рис фольклору є зображення внутрішнього світу героїв через „прихований психологізм", тобто через дії і взаємини персонажів з навколишнім середовищем, певні зовнішні обставини тощо. Саме на основі типізації виникають і т. зв. психологічні фольклорні символи-асоціації (тополя-жінка). Психологізмом позначені весільні пісні, голосіння, думи, історичні пісні, казки, балади, ліричні пісні. У цих жанрах наявне відображення психологічного переживання горя (голосіння), і психологічної індивідуалізації героя (думи), і драматизму ситуації (балада). Напевне, найбільший інтерес для психологічного аналізу представляють ліричні пісні, адже їх основу становлять почуття, переживання. Психологізм жанру допомагає передати фольклорне слово, емоційно-забарвлені звертання („милий голубе мій", „серце моє") тощо.

Фольклор перебуває у тісному зв'язку з обрядами, традиціями. Весільні пісні супроводжують весільний обряд, голосіння – поховальний, жнивні – жниварський тощо.

Сьогодення коригує ознаки фольклорності, вносить зміни, доповнення. Сприяють цьому процесу і засоби масової комунікації: преса, радіо, телебачення, Інтернет. Новітнє фольклоротворення

часто відображає співвідношення і взаємозалежність індивідуального й колективного, традиційного і новітнього, але неодмінною умовою входження твору у фольклоризацію є його побутування за законами усної традиції.

Фольклор – цінний матеріал як у моральному, так і в розумовому та естетичному розвитку покоління незалежної України. В той же час доля фольклору у XXI столітті дедалі більше фіксується як занепадаючий „фольк-арт" (В.Погребенник).

1.1.5. Фольклор і національний характер

У фольклорі виражені етичний та естетичний ідеали народу, найважливіші принципи народної педагогіки. Народна творчість є важливою також для вивчення ментальності її носіїв. Як складова слов'янської словесності, український фольклор містить чимало спільного з усною народною творчістю неслов'янських народів – фіннів, литовців, румунів. Однак, за свідченням науковців, найбагатший фольклор – все ж український, сформований на трипільській культурі у 6 – 4 ст. до н.е.; українці „одарені з природи великими музикальними здібностями і поетичним талантом, мають у порівнянні з іншими східнослов'янськими народами найбагатшу, найбільш розвинену народну поезію"[10].

Українці, на думку багатьох дослідників, психологів, фольклористів (зокрема Є.Онацького, М.Цимбалістого, М.Шлемкевича, О.Кульчицького, Д.Чижевського, а також М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького, В.Липинського та ін.), характеризуються такими ознаками: інтравертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності; прояв сентиментальності, чуттєвості, любові до природи; анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах цілеспрямованості до власної волі. До позитивних національних рис українців дослідники відносять працьовитість, гостинність, тяжіння до освіти, статичність у сімейних стосунках, прагнення до духовного життя, повагу до дорослих, мужність, здоровий оптимізм, прагнення до незалежності.

Серед негативних рис національного характеру українців відзначають взаємне нерозуміння, схильність до анархізму, невизначеність, імпульсивність, індивідуалізм. Тому для образу українського народу у фольклорі характерна недостатня соціальна активність, відсутність згуртованості, що інколи приводить до

втрати національної ідентичності, розвитку комплексу „малоросійства” [13].

Поняття "фольклор України" та "український фольклор". Фольклор України складають, окрім українського, фольклор росіян, білорусів, поляків, болгар, кримських татар, німців, представників інших народів, що проживають у нашій країні. Поняття "український фольклор" стосується усної народної творчості українців, що проживають в різних регіонах України.

1.1.6. Зв’язок фольклору з іншими формами духовної культури

Фольклор – складова частина курсів української культури, етнографії. Етнографія вважається джерельною базою вивчення народної творчості.

Відчутний зв’язок фольклору із релігієзнавством, філософією, оскільки в народнопоетичній творчості зафіксовані давні релігійні вірування, спроби трактування філософських категорій.

Фольклор взаємопов’язаний з літературою. Характер літературно-фольклорних взаємин змінюється залежно від епохи, історико-суспільних факторів, стану розвитку художньої культури народу, літературної мови, творчої індивідуальності письменника, змістового спрямування художнього твору тощо. Між фольклором і літературою існують певні відмінності, зокрема у змалюванні героїв. Якщо література "намагається" індивідуалізувати персонажа, його мову, то фольклор – типізує і героя, і його спілкування з навколишнім світом.

Відомо, що І.Франко одним із перших через українську пісню звернувся до поєднання літературних і народнопісенних принципів віршування. В.Стефаник побудував соціально-побутову проблематику новелістики на основі принципів функціонування балади, хроніки, рекрутсько-жовнірських пісень тощо. Саме поетика української пісні „допомогла” йому стати неперевершеним майстром психологічної драми. М.Черемшині знання функцій коломийкового фольклору сприяло у створенні тональності оповідності, що притаманна творам письменника.

*(*Примітка:* Міркування про взаємини фольклору і літератури продовжіть власним спостереженням за художньою палітрою улюбленого письменника).

З'явилася низка досліджень вчених про зв'язок української літератури з фольклором (М.Грицюта „Михайло Коцюбинський і народна творчість", О.Дей „Іван Франко і народна творчість" та багато ін.). Цікаві міркування стосовно фольклорно-літературних взаємин висловлює дослідник Г.Штонь у статті Фольклор і модерн. Сумісність художніх кодів"(див.htpp:// probr, prohosting. com/click/ PBE0000003/99). Автор критично ставиться до недостатніх розмежувальних ознак літератури й фольклору, що ними досить часто користуються: усність походження, побутування, змінюваність тексту, стійка традиційність, нормативність поетичних понять, стереотипія образності художньої мови, постійність сюжетно-поетичних ситуацій і загальних місць, колективність. Г.Штонь зазначає: „Фольклор – це зупинена, перетворена на світотлумачний макроканон вічність, тоді як література – це час... історичний, текучий, духовно й художньо змінний, а відтак і багатоликий навіть при авторській його анонімності...". Роздуми науковця доцільно враховувати при характеристиці фольклорно-літературних взаємин.

Логічним зв'язок фольклору з музикознавством, етномузикознавством або музичною етнографією. Етномузикознавство вивчає "народну музику" або "народну музичну культуру" (О. І. Іваницький). Досить тісно пов'язаний фольклор з мовознавством, стилістикою, діалектологією, останнім часом популярності набувають лінгвофольклористичні дослідження.

Український фольклор тісно пов'язаний з українською етнопедагогікою (кожен жанр містить значний виховний потенціал), етнопсихологією (у фольклорних творах показано стан героя, його емоції, почуття тощо). Фольклорні пам'ятки опрацьовують у мовознавчих курсах: при вивченні історії літературної мови, стилістики, лінгвістичної поетики, порівняльно-історичному дослідженні мов тощо.

Вивчення усної народної творчості – це шлях до пізнання минулого, сучасного й майбутнього нашого народу. Опанування фольклорної спадщини українського народу сприятиме вдосконаленню процесу міжкультурного спілкування з іншими народами.

1.1.7. Педагогічний потенціал фольклору

Усній народній творчості відводиться значне місце у шкільній програмі. Програмами з української літератури в загальноосвітній школі передбачено вивчення розділу „Усна народна творчість” з п’ятого по десятий клас включно.

Зокрема у 5 класі для вивчення пропонується дві казки соціального характеру, кілька легенд та переказів, загадки, прислів’я, приказки; у 6 класі – календарно-обрядові пісні, у 7 класі – соціально-побутові пісні, у 8 класі – історичні пісні, думи, у 9 класі – родинно-побутові пісні, балади, у 10 класі – народний епос.

З метою підготовки до викладання фольклору в загальноосвітньому закладі у процесі опанування курсу студентам важливо набути вмінь аналізувати твори українського фольклору, зіставляти жанрові особливості з огляду на морально-психологічні проблеми, творчо поєднувати здобуту теоретичну інформацію з різними прийомами фольклористичного аналізу текстів, що має стати першою сходинкою справжнього пізнання фольклорного твору.

У курсі усної народної творчості належне місце має зайняти аналіз національно-культурних компонентів або т. зв. етнокультурознавчої лексики (термін Л.Левченко), що відображає національні особливості рідної мови: історію, побут, культурні традиції, у тому числі український мовленнєвий етикет, загальнолюдські цінності та ідеали. Саме на цьому важливому аспекті формування національно-мовної картини світу наголошували Ф.Буслаєв, А.Кримський, О.Потебня, І.Огієнко та інші видатні науковці. Важливим є також аналіз багатющої скарбниці емоційно-забарвленої лексики, що характеризує ментальність українців.

Контрольні запитання

1. На вашу думку, з якою метою потрібно вивчати фольклор?

2. З якими фольклорними творами ви познайомились у школі?

3. Як фольклор сприяє пізнанню ментальності народу?

4. Поміркуйте над оцінкою українського фольклору, запропоновану М.Рильським: „Говорити про цю творчість спокійно, в суто академічному тоні ...дуже важко – стільки прекрасної, винятково багатої і різноманітної за змістом і засобами художнього вислову поезії містить у собі український фольклор [Рильський М. Зібрання творів у 20 т. – Т. 16. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 152].

5. Яким чином фольклор пов'язаний із релігієзнавством?

6. Як виявляється зв'язок фольклору з літературою? Від чого залежить характер літературно-фольклорних взаємин?

7. У чому виявляється зв'язок фольклору з українською етнопедагогікою?

8. Стан виховання молоді в сучасних соціокультурних умовах вкрай тривожний: часто "вбогими" є її духовні потреби, під потужним тиском жаргону, грубого просторіччя, американського варіанту англійської мови, що зайняли владне місце не лише на вулицях міст, а й у засобах масової інформації, стрімко падає авторитет рідного слова. Американізація, беззастережне копіювання чужих для українців форм життя і шоу-культури неминуче призводить до спотворення дитячих душ. Як „почуває" себе фольклор у цих умовах? Що потрібно для його розвитку?

Пошукові, творчі завдання

1. Ознайомтесь зі статтею Є.Пасічника "Особливості вивчення фольклорних творів"(У кн.: Українська література в школі. – К.: Рад. шк., 1983. – С. 233 – 251). Складіть тезисний план статті.

2. Які проблеми порушує М.Грушевський у статті „На порозі нової України" (Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 4. – С. 20 – 31)? Чи є вони важливими для сучасної молоді? Відповідь обґрунтуйте.

3. Й.Гердер у праці „Щоденник моєї подорожі" (1769 р.) подає оцінку майбутнього України: „Україна стане колись новою Грецією; прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його

музичний хист, родюча земля колись прокинеться; тільки з малих племен, якими також були греки, постане велика культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, і звідтіля ген у далекий світ" (Гердер Й. Письма о гуманизме // История философии. – М., 1943. – Т. 1. – С.167).

На вашу думку, в чому особливість народнопісенної творчості українців?

4. Познайомтеся з тезами статті німецького філософа Г.Гадамера "Батьківщина і мова". Які проблеми порушує автор статті? На вашу думку, що таке батьківщина для сучасної людини, яка живе в умовах глобалізації та підвищеної мобільності? Яке значення мають ці роздуми при вивченні українського фольклору?

"Батьківщина не просто місце тимчасового перебування, яке обирають і можуть міняти. Батьківщину не забувають. Вона, за знаменитим визначенням Шеллінґа, щось споконвічне.

Батьківщину забути неможна. Хоча батьківщина у цьому світі, де мобільність суспільства чимдалі зростає, вже не зовсім та, якою вона була в часи більшої осілості.

…Але що таке для нас батьківщина...? Де це місце і де воно було б, якби не було мови? Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову. ... в рідній мові струменить близькість до свого, у ній — звичаї, традиції й знайомий світ.

...Життя — це заглиблення в мову. Кожен, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитись в іншу мову. У цьому полягає перелом, якого не уникнути і який повинен допомогти вилікуватись, якщо людина хоче вижити в нових умовах. Взагалі лікування — це не те, що ми звикли мати на увазі в нашому технократичному суспільстві, коли, наприклад, звертаються до лікаря. Лікуватись — це імператив життя для самого хворого. Хвороба полягає в тому, що людина втрачає навички комунікативного мовлення, якщо більше не чує своєї власної мови. Такий людський вимір будь-якого вигнання". (Гадамер Г.Герменевтика і поетика / Вибрані твори / Пер.з нім. – К.: "Юніверс", 2001. – С. 188 – 194).

5. Співставте міркування К.Ушинського про рідну мову з власними роздумами про значення фольклору в житті людини.

"У мові багато глибокого філософського розуму, справді поетичного почуття, витонченого, напрочуд доброго смаку, сліди праці дуже зосередженої думки, сила-силенна надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи, багато спостережливості, багато найсуворішої логіки, багато високих поривів та зачатки ідей, до яких з великим зусиллям добирається потім великий поет і глибокодумний філософ" [Ушинський К.Д. Рідне слово // Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – Т.1. – К., 1983. – С. 104 – 133, 118].

6. Познайомтеся з досвідом вивчення фольклору в університеті Альберти (Едмонтон, Канада) за статею М.і З.Лановик „Вивчення української усної народної творчості у вищій школі" (Вища школа. – 2001. – № 6). Які форми вивчення фольклору ви запропонували б у вашому навчальному закладі?

7. Які болючі питання порушує М.Жулинський у статті „Національні культури і проблеми глобалізації" (Слово і час. – 2002. – № 12). Доповніть міркування літературознавця власним баченням цих проблем.

Література до теми:

1. Азадовский М. Литература и фольклор: Очерки и этюды. – Л.: Художественная литература, 1938. – 293 с.

2. Баронин А.С. Этнопсихология: Учебное пособие. – К.: МАУП, 2000. – 116 с.

3. Бондаренко Ю.І., Пасічник Є.А. Школа: Проблема ментальності та національної свідомості // Слово і час . – 1993. – № 6. – С. 70 – 77.

4. Гердер Й. Письма о гуманизме // История философии. – М., 1943. – Т. 3.

5. Гамаш А. До проблеми взаємин літератури і фольклору // Українська філологія. Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 485 – 490.

6. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і час. – 2003. – № 9. – С. 17 –23; № 10 – С.41 – 49.

7. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 30

8. Желєзняк Н. Лінгвосоціокультурний аспект вивчення українського характеру („пісенність”) // Дивослово. – 2001. – № 4. – С. 18 – 20.

9. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 5 – 10.

10. Колесса Ф. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю // Фольклористичні праці. – К., 1970.

11. Павлюк С. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання теорії етносу // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 3 – 6.

12. Погребенник В.Ф. Фольклоризм української поезії (ост.трет.XIX – пер. десят. XX ст.). – К.: Юніверс, 2002.

13. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.

14. Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство, 1993. – № 6. – С. 3 – 9.

15. Русин М.Ю. Фольклор: традиції і сучасність. – К., 1991. – 103 с.

16. Слов’янське літературознавство і фольклористика. Вип.18: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць / Редакційна колегія Вервес Г.Д. та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 106 с.

17. Храмова В.М. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. – С. 36 – 72.

18. Чехівський О.О. Ментальність українців і пісня // Дивослово. – 1996. – № 12. – С. 20 – 22.

19. Шаян В. Джерело споконвічної сили української культури: фольклор і державницька свідомість // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 1 – 2. – С. 46 – 55.

20. Моя Україна. Берви htpp: // www.ukrfolk.kiev.ua / BERVY.

Тема 1.2.

З історії української фольклористики

Зміст теми

1.2.1. Фольклористика – наука про усну народну поетичну творчість.

1.2.2. Найдавніші тексти українських народних пісень.

1.2.3. Фольклорні збірники XVIII – XIX ст.

1.2.4. Внесок М.Максимовича, П.Куліша у вивчення української народної поезії.

1.2.5. М.Лисенко як музичний фольклорист.

1.2.6. Український фольклор у працях зарубіжних дослідників.

1.2.7. Доля фольклористичних досліджень в Україні. Тенденції розвитку фольклористики.

1.2.1. Фольклористика – наука про усну народну поетичну творчість

Фольклористика – наука, що вивчає соціальну природу, ідейно-художню сутність, тематику і специфіку усної народнопоетичної та музично-пісенної творчості.

У науковій літературі існують різні припущення стосовно періодів українського фольклору. Як правило, виділяють **доісторичний** період (міфологічну епоху – час, коли первісні уявлення і вірування формувалися у певну систему культів: культу померлих предків, домашнього вогнища, води, сонця, місяця, землі, хліба, а також коли зароджуються календарні, родинні обряди тощо), **історичний** (що характеризується розвитком героїчного епосу, весільної обрядовості, легенд і переказів, ліричних пісень тощо). Напрями та школи фольклористики пропонуємо розглянути за підручником М.Лановик, З.Лановик „Українська усна народна творчість” (К., 2001. – С. 29 – 54).

1.2.2.Найдавніші тексти українських народних пісень

Найдавнішим з відомих на сьогодні текстів української народної пісні є балада про Степана Воєводу („Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”), у XVI ст. відома під назвою Пісня про Стефана воєводу, віднайдена в рукописі чеської граматики Яна Благослава.

(Детальніше див. статтю М.Мушинки у списку літератури до теми – п.12).

У 1625 році з'являється балада про козака Плахту і калину, що знаходиться у бібліотеці князів Чорторийських у м. Кракові, у 1684 р. – дума про козака Голоту, запис, імовірно, зроблено на правому березі Дніпра і вміщено в рукописному збірнику Кондрацького. Отже, це були, в основному, балади і думи.

Перші нотні записи віднайдено у збірнику кінця XVII – поч. XVIII ст., що приписується вихованцеві Києво-Могилянської Академії Захарію Дзюбаревичу. Серед записів знаходимо тексти „Скажи мені, соловейку, правду", „Ой біда, біда мені, чайці небозі". Це канти, що характеризуються невеликим діапазоном руху, рівними тривалостями.

У 1790 році виходить „Богогласник" з піснями релігійного змісту, частина яких побутує і нині в Західній Україні. Це, зокрема, колядки „Нова рада стала", „Бог предвічний".

З другої половини XVII ст. починається друк народних мелодій. Упродовж 1790 – 1806 років виходять три видання „Собрание народных русских песен с их голосами" І.Прача, де було виділено окремо шістнадцять українських пісень, а в пісеннику І.Гестенберга – Ф.Дітмара за 1797 – 1798 роки було надруковано і такі відомі українські пісні, як „Да орав мужик край дороги", „Ой під вишнею", „Їхав козак за Дунай". Дослідники вказують на поступову зміну у смаках збирачів: від пісні стилізованої (тобто під народну) – до пісні власне народної, від пісні авторської до пісні фольклорної.

1.2.3-1.2.4. Фольклорні збірники XVIII- XIX ст. Внесок М.Максимовича, П.Куліша у вивчення української народної поезії.

Історії фольклористики відоме ім'я Михайла Максимовича (1804 – 1873), історика, природознавця, члена-кореспондента Петербурзької Академії наук, першого ректора Київського університету св. Володимира. У 1827 році М.Максимович видав „Малороссийские песни". У передмові автор, зазначивши привабливість української пісні, підкреслює її виховне значення, а сам фольклор розглядає як засіб пізнання народу, його культури, тобто як історичне джерело.

Пізніше виходять збірки М. Максимовича „Українські народні пісні" (1834), „Збірка народних українських пісень"(1849). Відомий фольклорист подав цікаві поради стосовно методики записів: записувати їх в тому ж вигляді, як співають у селах, бажано з мелодією.

Одним із перших фольклорист почав називати епічно-ліричні твори думою, подав він також і характеристику ознак цього жанру [15]. Видатною подією в культурному житті України стало видання П.Кулішем у 1856 – 1857 рр. двох томів „Записок о Южной Руси". Книги були присвячені розгляду зразків українського фольклору, історії українського народу. До фольклорно-літературної та історичної збірки ввійшли 12 дум, легенди, перекази, декілька пісень, відомості про кобзарів і лірників, казки, міркування П.Куліша стосовно долі народної поезії. Лише у 1994 році, через півтора століття, ці репринти були перевидані широкому загалу читачів.

Фольклорні збірники почали особливо „плідно" видаватись у XIX – поч. XX ст., зокрема „Запорожская старина" в шести збірках була надрукована завдяки зусиллям українського філолога-славіста І.Срезнєвського (1812 – 1880). У передмові до першої частини цього збірника відомий науковець писав: „Українські літописи розповідають лише про подвиги цього народу, дуже рідко доторкуючись до внутрішнього життя його, і самі навіть подвиги описані іноді коротко, іноді невірно, плутано, часто літописні оповідання суперечать одне одному. Ця бідність історії запорожців у письмових джерелах примушує шукати інших джерел, і ті, хто вивчає історію, знаходять для своїх досліджень багатий невичерпний рудник у народних переказах" (Див.Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – С. 166).

Фольклорні збірники, добірки друкувалися в часописах „Киевская старина" (1893, т. 42, 1898, т. 61), „Этнографическое обозрение", Етнографічний збірник (1898, т. V), „Матеріали до українсько-руської етнології" (1907, т. IX).

На західноукраїнських землях плідно працював гурток аматорів руської (української) мови й народної творчості „Руська трійця", засновниками якого були М.Шашкевич (1811 – 1843), І.Вагилевич (1811 – 1866), Я.Головацький (1814 – 1843). У 1837 році у Будапешті цим українознавчим осередком було видано альманах „Русалка Дністровая", де знайшли місце українські

народні думи, історичні пісні (зокрема про Олексу Довбуша, опришків, Морозенка), обрядові, жіночі, колискові пісні.

Наприкінці XIX ст. виходять "Народні українські пісні" (1883 р.) О.Гулака-Артемовського, „Нова збірка народних малоруських приказів, прислів'їв, примовок і загадок" (1890 р.) М.Костомарова, „Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии" (1890 р.) В.Милорадовича, „Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской й Харьковской губерниях" (1892 р.) І.Манжури, „Этнографические материалы, собранные в Черниговской й соседней с ней губерниях". Вип. 1-3 (1895-1898 рр.) Б.Грінченка та інші фольклористичні праці.

Визначною подією в галузі збирання пам'яток стало видання фольклорних матеріалів етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край. Керівником експедиції був видатний український етнограф і фольклорист, автор слів національного гімну „Ще не вмерла Україна" (1863 р.) П.Чубинський. Результат плідної роботи експедиції – сім томів (9 книг) праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край", які вийшли в Петербурзі в 1872 – 1879 рр.

Значну роботу з питань збирання, обробки й видання фольклорно-етнографічних матеріалів проводив Південно-Західний відділ РГТ. У двох томах „Записок Юго-Западного отдела императорского РГСГ" (т. I, 1873 р., т.II, 1874 р.), виданих відділом, було вміщено праці М.Драгоманова, В.Антоновича, П.Чубинського, Ф. Вовка (Волкова) та ін. У 1898 р., при Львівському науковому товаристві ім. Т.Г.Шевченка була створена Етнографічна комісія, яка видавала "Етнографічний вісник", "Матеріали до українсько-руської етнології" та ін.

Серед фундаторів фольклористики – О.Потебня, І.Франко, М.Грушевський, М.Драгоманов, І.Рудченко, Леся Українка, Т.Шевченко, В.Гнатюк, Ф.Колесса, К.Квітка, М.Сумцов та ін. Своєю працею вчені-етнографи, фольклористи, письменники утверджували відчуття повноцінності українського народу, заохочували громадськість до знань про свою історію, культуру, традиції.

Дослідження фольклору як культурологічного явища пов'язане з іменами В.Даля, Ф.Буслаєва, В.Виноградова, В.Проппа та ін. Вони розробили подальші наукові завдання фольклористики на кілька століть уперед. Вивчаючи доробок цих митців, ми пізнаємо суть духу українського народу.

Фольклор у контексті етнопедагогіки досліджували Г.Сковорода, К.Ушинський, О.Духнович, Г.Волков, В.Сухомлинський, М.Стельмахович, Є.Сявавко та ін. Педагогічний потенціал усної народної творчості з´ясовували Ю.Ледняк, Р.Скульський, О.Неживий, К.Плівачук, Н.Сивачук, В.Скутіна та ін.

1.2.5. М. Лисенко як музичний фольклорист

Діяльність М.Лисенка на початку XX століття стала поштовхом у становленні музичної фольклористики і національної композиторської школи, пробудженні науково-пізнавального інтересу до української мелодії. Саме тоді почала формуватись науково-етнографічна методика збирання та вивчення народної творчості.

У жовтні 1868 року вийшов з друку перший випуск обробок українських народних пісень для голосу з фортепіано відомого композитора, а в 1873 році було видано першу музикознавчу працю М. Лисенка про український музичний фольклор (Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм). Загалом М. Лисенко видав сім випусків збірника українських народних пісень (ним записано півтори тисячі і опубліковано понад сімсот мелодій), заклав основи інтонації, звернув увагу на жанровий спектр, варіанти, коментування.

1.2.6.Український фольклор у працях зарубіжних дослідників

Крім вітчизняних етномузикологів, українською фольклористикою займались іноземні науковці. Чеські, словацькі, німецькі автори побачили в нашій культурі специфічне: багатоголосся, ідейно-філософську основу народного поетичного епосу в зіставленні з розвитком європейської суспільної думки, коломийковий розмір, ритміку пісень, дум.

Історично склалося так, що Польща певний час (у XVI-XVII ст.) була своєрідним містком, по якому йшов обмін культурними цінностями України з Європою. Безперечними є її впливи на розвиток культури, освіти, літератури в Україні. Пісні, прислів'я в Україні збирав польський письменник, етнограф і фольклорист К.Вуйціцький (1807 – 1879). У 30-х роках XIX ст. польський фольклорист видав „Стародавні легенди, перекази й оповідання

польського народу і Русі (тт. 1 – 2, 1837 р.), „Пісні народу білохорватів, мазурів і Русі з-над Бугу, з додатком відповідних руських, сербських, чеських і словацьких пісень” (тт. 1-2, 1836 р.).

Українським і польським фольклористом вважають З.Доленга-Ходаковського (за життя відомий під ім’ям Адама Чорноцького (1784 – 1825). Він зібрав значну (біля двох тисяч) кількість українських народних пісень, зробив спробу систематичного, усвідомленого записування пісенності українського народу в її жанровій різноманітності на території Галичини, Волині, Поділлі, Поліссі, Надніпрянщині. В основному, ці пісні були видруковані вже після смерті фольклориста в журналі „Руський зритель”, „Вестнике Европы”, „Северином Архиве”.

Поляк Оскар Кольберг у 1907 році видав збірку „Волинь”, 1882 – 1889 роках – „Покуття”. Автор книги акцентував увагу на дотриманні критико-текстологічного ставлення до текстів, порівняння з варіантами, достовірність джерел.

Чеський дослідник Людвіг Куба, один з популяризаторів української пісні в Європі, в шостому томі 15-томного видання „Слов’янство у своїх співах” детально характеризує українські, російські, білоруські пісні: тексти супроводжують малюнки, пейзажі, портрети виконавців, малюнки музичних інструментів.

Кількаразові приїзди чеського митця в Україну дали йому можливість проникнути в мистецький дух української народної музики, відчути природну атмосферу її життя і творення. Л. Куба був у захопленні від досконалого хорового співу українського народу без диригента й музичного наставника.

1.2.7. Доля фольклористичних досліджень в Україні. Тенденції в розвитку фольклористики.

Часом бурхливого розвитку української культури, „періодом національного ренесансу” стали 20-ті роки ХХ ст. На хвилі відродження при Всеукраїнській Академії наук було засновано Етнографічну комісію, видавався „Етнографічний вісник”, „Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН”, організовувались фольклорно-етнографічні експедиції в різні регіони України, інші республіки. Однак ненадовго. В кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. зібраний численними активістами дослідниками-аматорами народознавчий матеріал був знищений або трансформований у комсомольський фольклор, пісні про партію тощо, етнографічні

заклади розформовані, науковці – передані до слідства, закатовано. Закінчив життя самогубством етнограф Д.Щербаківський, було арештовано членів Етнографічної комісії В.Щепотьєва, С.Терещенкову [10]. Науковий злет і трагічна доля судилась К.Грушевській, етносоціологу, фольклористу, етнографу, культурологу, перекладачеві з європейських мов. Науковця було звинувачено в участі в „антирадянській українській організації", а фактично - за вивчення народних дум, історії українців. Ґрунтовні збірники дум, які підготувала К. Грушевська, були вилучені з бібліотек (Детальніше див.статтю Гориня В. Катерина Грушевська: талан чи доля... на сайті htpp: // postub.brama.com / index.html).

Після погрому української фольклористики у 30-х роках XX ст. до 60-х років належного вивчення фольклору в загальноосвітній і вищій школі не відбувалося. Довгий час ознайомлення із культурою українського народу, його традиціями здійснювалося спрощено, схематизовано. Вивчення фольклорних жанрів обмежувалося лише так званим „радянським фольклором", т. зв. псевдофольклором, що мав „засвідчити возвеличення совєтського ладу", соціалістичних перетворень, нового способу життя і, фактично, покликаний був заступити ту справжню народну творчість, що виражала розуміння антигуманної сутності „імперії зла" і власне неоднозначне ставлення до неї. Згідно з постановою „Про навчальні програми і режим у початковій і середній школі" (1932 р.) народні цінності розглядались як допоміжний засіб у справі навчання і виховання і фактично були відсунені як другорядні. На розвитку усної народної словесності позначилися масові репресії, депортації, голодомори, напружена і надзвичайно жертовна боротьба.

З'явилась значна кількість неякісних робіт, насаджувався провінціалізм. Навіть до середини дев'яностих років шкільна програма, наприклад, включала лише окремі казки про тварин та соціально-побутові казки, а міфологія взагалі не бралася до уваги. У вузівських курсах фольклору не вивчались, наприклад, замовляння як жанр. Л.Дунаєвська з цього приводу зазначає: „На жаль, через вульгарно-соціологічну течію в радянській фольклористиці, боротьбу з міфологічними жанрами, релігією та замовчуванням багатьох жанрів, у котрих тією чи іншою мірою проявлялися мотиви релігійні" [5]. Цілковито поза законом залишався загнаний у глибоке підпілля фольклор національно-визвольної боротьби українського народу".

О.Бріцина описує ті часи таким: "Значна ідеологізація науки, що почала виявлятися вже на той час, поступово викликала зміну домінант у фольклористичній роботі. Органічна єдність традиційно-побутової культури, в якій сучасне й архаїчне, естетичне й позаестетичне співіснують і можуть бути окремо відокремленими лише в процесі наукового аналізу, дедалі частіше стала трактуватися фольклористами передусім крізь призму художності; фольклор став розглядатися переважно як мистецьке явище, покликане виховувати естетичні почуття, викликати певні соціальні емоції, виховувати та формувати естетичні принципи...фольклорний комплекс ... штучно розчленовувався і досліджувався лише вибірково"[2].

Лише через багато років фольклорна робота відновлюється. У 1950 році розпочинає діяльність Інститут українського фольклору АН УРСР (Тепер Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського). За редакцією М. Рильського і до сьогодні було видано понад 30 томів серії „Українська народна творчість", підручник з української народної поетичної творчості.

Сьогодення внесло корективи в розвиток фольклористики. В 90-х роках відбулось перевидання „Історії української літератури" М.Грушевського, праць відомих фольклористів Г.Булашева, М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Гнатюка, І.Нечуя-Левицького, О.Потебні, М.Сумцова та інших російських науковців. Видано перший посібник з українського музичного фольклору А.Іваницького. Започатковано основи національної музичної педагогіки, проведено перші всеукраїнські семінари. У 1996 році виходить наукове видання „Музичний фольклор Полісся в записах Ф. Колесси та М. Кошинського", побачили світ книги Г.Нудьги про українську пісню, Л.Дунаєвської про народну казку. Розширюється коло досліджень з лінгвофольклористики, етнолінгвістики, що досліджують взаємозв´язок фактів української мови з фактами національної культури.

Головним періодичним виданням від 20-х років ХХст. став журнал „Етнографічний вісник", що виходив з 1925 по 1938рр., упродовж року до 1939 р журнал виходив під назвою „Український фольклор", з 1939 – 1941 рр. – під назвою „Народна творчість", з 1957 року і до цього часу цей журнал має назву „Народна творчість та етнографія". Упродовж тривалого часу в ньому публікуються розвідки про фольклор, фольклористику в Україні, інших країнах, огляди, звіти про фестивалі, експедиції, роботу аматорів-збирачів

фольклору, повідомлення про семінари, з'їзди, фольклорні огляди, добірки нових записів фольклору. Пізнавальні матеріали друкуються в часописах „Народознавство", „Берегиня", "Родовід", "Український світ", "Пам'ятки України", "Українська культура"тощо.

При опануванні курсу бажано познайомитись з низкою цікавих досліджень як фольклору, літературознавства, так лінгвокультурології, педагогіки тощо. Значний виховний заряд несуть праці С.Грици, О.Дея, О.Мишанича, Л.Дунаєвської, Г.Нудьги, Ф.Погребенника, В.Погребенника, М.Лановик, З.Лановик, М.Дмитренка, Р.Кирчіва, багатьох інших фольклористів, мовознавців, літераторів, педагогів.

Значну роботу з фольклорного краєзнавства проводять інститути Академії наук України, етноцентри, музеї, навчальні заклади, зокрема викладачі і студенти університетів України: це і щорічні навчальні практики в селах, звітні науково-практичні конференції, концерти за зібраними в селах автентичними мелодіями, створення і впорядкування елекронних каталогів, мультимедійних посібників з регіонального фольклору тощо (див. тему 7.1.). Українська експериментальна лабораторія фольклору, Мистецьке агентство „Арт Велес" та Українсько-британське спільне підприємство „Комора" започаткували проект „Моя Україна. Берви" (htpp: // www.ukrfolk.kiev.ua / BERVY).

На сьогодні спостерігається зростання інтересу до якості збирацької роботи з фольклору, відображення фольклорного тексту. Зокрема О.Бріцина на основі детального розгляду новацій у зарубіжній фольклористиці ХХ ст. студіює питання розвитку виконавської концепції у фольклористиці, умов функціонування тексту в реальному комунікативному контексті, наголошує на потребі фіксації тексту за природних умов.

Контрольні запитання

1.Які напрями та школи фольклористики виділяються в науковій літературі?

2. Коли було видано першу музикознавчу працю про український музичний фольклор?

3. Хто із зарубіжних фольклористів досліджував український фольклор?

4. Коли розпочав свою діяльність Інститут українського фольклору АН УРСР?

5. Які основні теми висвітлював журнал „Етнографічний вісник”?

Тестові запитання

1. Який текст української народної пісні є найдавнішим?
А).балада про Степана Воєводу;
Б).балада про козака Плахту і калину;
В).дума про козака Голоту

2. Коли починається друк народних мелодій?
А).з першої половини XVII ст.;
Б).з першої половини XVIII ст.;
В). з другої половини XVII ст.

3. Хто автор „Малороссийских песен”?
А). М.Максимович;
Б). П.Куліш;
В). І.Срезнєвський.

4. Коли було видано альманах „Русалка Дністровая”?
А). у 1856 – 1857 рр.;
Б). у 1837 році;
В). У 1861.

5. Хто автор „Этнографические материалы, собранные в Черниговской й соседней с ней губерниях”?
А). М.Костомаров;
Б). О.Гулака-Артемовський;
В). В.Милорадович;
Г). І.Манжури;
Д). Б.Грінченко

6. Де у 1898 р. була створена Етнографічна комісія?

А). при Львівському науковому товаристві ім. Т.Г.Шевченка;
Б). при Київському університеті;
В). при історико-філологічному товаристві Харківського університету.

7. Хто автор першої музикознавчої праці про український музичний фольклор?
А).М. Лисенко;
Б). З.Доленга-Ходаковський;
В). Людвіг Куба

8. Як називався журнал „Народна творчість та етнографія" у 20-х роках XX ст.?
А). „Етнографічний вісник";
Б). "Український фольклор";
В). „Народна творчість".

Пошукові і творчі завдання:

1. І.Франко наголошував: "Виразних і тривких границь між словесністю і письменством нема, бо те, що раз затверджено на письмі, може переходити знов в усну традицію, в пам'ять і життя нових поколінь і, навпаки, те, що вчора зложилося в усній передачі або існувало від віків у пам'яті людей, сього дня може бути закріплене письмом". Доведіть тезу І.Франка на прикладі його ж творів.

2. Підготуйте повідомлення на одну з пропонованих нижче тем:

- Фольклористично-етнографічна діяльність І.Срезневського, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича (на вибір).
- Т. Шевченко та народна поезія.
- Діяльність П. Куліша як фольклориста та етнографа.
- Збирання народної поезії Марком Вовчком, С.Руданським, А.Свидницьким, І.Біликом, П.Мирним, І. Манжурою (на вибір).

- Тематичне розмаїття збірника М.Номиса „Українські приказки, прислів'я і таке інше".
- Творче освоєння усної поезії Б.Грінченком .
- Фольклористична діяльність М. Драгоманова.
- Праці О. Потебні на ниві фольклористики.
- Науковий доробок П.Житецького і М.Сумцова в галузі українського фольклору (на вибір).
- Наукове товариство ім. Шевченка як осередок фольклористичних студій наприкінці XIX – на початку XX ст.
- Формування методологічних засад української радянської фольклористики в 20-х рр. Діяльність фольклористичних установ Всеукраїнської Академії наук.
- Стан науки про фольклор у 1930 – 1950-х рр.
- М. Рильський як фольклорист.
- Фольклористичні праці Р.Кирчіва.
-

3. Познайомтеся з тематикою статей, уміщених у часописі „Народна творчість та етнографія" за 2002 – 2003 рр. Визначте проблеми фольклористичних досліджень у XXI ст.

4. З іменем М.Рильського пов'язана ціла епоха в розвитку української фольклористики. М.Т.Рильський глибоко знав і захоплювався красою української народної пісні, народної казки. Познайомтесь з його казкою „Король" (у журналі "Народна творчість та етнографія" за 2003 р. № 3). Про що йдеться у цій казці? Які естетичні, психологічні відчуття викликає ця казка?

Література до теми:

1. Березовський І.П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. – К.: Наук. думка, 1968. – 343 с.

2. Бріцина О. Сучасні аспекти методики збирання народної прози // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 24 - 34

3. Галей С. Народознавча спадщина Пантелеймона Куліша // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 4. – С. 62 - 74.

4. Гарасим Я.Культурно-історична концепція фольклору в працях Михайла Драгоманова // Молода нація: Альманах. – 1996. – № 2. – С. 79 - 108.

5. Горинь В. Катерина Грушевська: талан чи доля... на сайті htpp: // postub.brama.com / index.html

6. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т.1. – Упоряд.В.В.Яременко; Автор передм П.П.Кононенко, Примітки – Л.Ф.Дунаєвська. – К., 1993. – 392 с.

7. Гунчак І. Оказіонально-обрядовий фольклор в дослідженнях українських вчених // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 5-6. – С. 31 – 43.

8. Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. – К.: Наук. думка, 1975. – 271 с.

9. Дмитренко М. Гнат Танцюра: До 100-річчя від дня народження. – Київ – Вінниця, 2001. – 48 с.

10. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002.

11. Козар Л.Фольклористична діяльність Бориса Грінченка // Народн. творч. та етнограф. – 1996. – № 2 – 3. – С. 3 – 10.

12. Музиченко Я. Антивеликодні кампанії „штабу СВУ", або безрадісна еволюція етнографічної комісії ВУАН // Народознавство, 1997. – № 36 – 37.

13. Мушинка М. Академік Володимир Гнатюк як дослідник фольклорних скарбів Закарпатської України // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 5 – 6. – С. 3 – 14.

14. Мушинка М. "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?" (Нове про історію дослідження і місце найдавнішого запису української народної пісні // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 2 – 3. – С. 3 – 15.

15. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання – Прес, 2001. – 591 с.

16. Петров В. Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії та фольклористці XIX – XX століття // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 4. – С. 70 – 74.

17. Українська художня культура: Навч.посібник / За ред.І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996.

18. Франко І. Дві школи у фольклористиці // Франко І. Твори: У 50 т. – Т. 29. – К.: Наук.думка, 1981. – С. 416 – 424.

19. Шишов І. Видатний український народознавець // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 4. – С. 3 – 14.

Тема 1.3.

Види і жанри народної творчості

Зміст теми

1.3.1.Жанрове багатство фольклорних творів, їх пізнавально-виховна спрямованість.

1.3.2.Міфологія і фольклор.

1.3.3.Історико-етнографічні регіони України. Особливості фольклору різних регіонів України.

1.3.1. Жанрове багатство фольклорних творів, їх пізнавально-виховна спрямованість

Фольклор – цілісна й відкрита жанрова система. Пізнати його особливий світ можна, осягнувши єдність, взаємозв'язок образів, мотивів, сюжетів, тобто всіх частин цієї цілісної системи. Така система дає можливість людині зрозуміти довколишній світ, орієнтуватися в ньому, про що свідчать збережені традиції родинної і календарної обрядовості та записи фольклорних творів [див. 1].

Дослідники зазначають, що фольклорний **жанр** – це сукупність творів, об'єднаних спільністю поетичної системи, побутового призначення, форм виконання і музичної форми. Існує і таке визначення: це тип словесної (часто також музичної) форми, усталеної в народному побуті та пов'язаної з повторенням певних змістових елементів. Проблема жанру пов'язана з проблемою „виконавець – слухацька аудиторія" (у літературознавстві: письменник – читач). Фольклорні жанри живуть не ізольовано, а розвиваються в тісних взаємозв'язках. Найпоширеніші в світі і водночас спільні жанри – це міф, обрядова пісня, казка, прислів'я.

Існують різні класифікації фольклорного матеріалу. В основу існуючих класифікацій покладено різноманітні критерії і аспекти: вербальний, етнографічний, музикологічний, хореографічний, регіональний тощо. Найбільшу поширеність здобула жанрова класифікація, тобто поділ фольклорного матеріалу на обрядовий і позаобрядовий.

В усній народній творчості повноцінно представлено три роди мистецтва: лірика, епос, драма. Фольклор поділяється на поетичний, прозовий, драматизований. Прозовий фольклор представлений казками, небилицями, легендами, переказами, билинами, оповідками, оповіданнями.

До поетичної народної творчості належать: пісні, голосіння, думи, билини, приказки, примовки, прислів'я, каламбури, вітання, прокльони, побажання, афоризми, тобто пареміографічні жанри, які в образній формі відображають найсуттєвіші сторони навколишнього середовища, суспільних і родових відносин.

Пісні, наприклад, класифікуються таким чином: трудові, колядки, щедрівки, веснянки, купальські, петрівчані, обжинкові, гребовецькі, весільні, ігрові, хороводні та ін.

До епічного жанру належать: думи, балади, історичні пісні.

Кожному фольклорному жанру властиві певні ознаки. Зокрема в думах, історичних, соціально-побутових піснях наявне соціальне, громадське звучання. Ліричні пісні про кохання і балади характеризуються емоційними особливостями.

Герой у ліричних піснях, як правило, знаходиться поза планом розповіді, наявний монолог-розповідь. Дія відбувається або в даний момент, або в минулому, або ж іде мова про майбутнє героя.

Натомість у думах, історичних піснях, баладах, солдатських, рекрутських, наймитських піснях найчастіше маємо поєднання кількох часових планів. Це дозволяє показати еволюцію подій, настроїв і переживань героїв.

Для народнопісенних жанрів характерні силабічні групи (коліна) із 3 - 4 складів з одним наголосом та силабічні групи (коліна) із більшою кількістю складів і двома основними наголосами. Наприклад, коломийковий ритм складається із двох чотирискладових і одного шестискладового колін, які повторюються двічі.

Для фольклорних жанрів може бути характерне народнопісенне римування, тобто розташування рим у певному порядку: перехресному – абаб, суміжному – аабб, кільцевому – абба, трапляється внутрішнє римування.

1.3.2. Міфологія і фольклор

Фольклор тісно пов'язаний з міфологією. Основи української міфології закорінені у спільнослов'янському світосприйманні. Мисленню пращурів були притаманні антропоморфізм (олюднення всієї природи), зооморфізм (уявлення богів в образах тварин), тотемізм (віра в існування родоначальника кожного людського роду у тваринному світі), анімізм (визнання душі в речах та явищах органічної й неорганічної природи).

На матеріалі міфології виникли найдавніші жанри народної творчості – казки, легенди, героїчний епос.

У поетиці фольклору зафіксована розмаїта і багатогранна символічна спільнослов'янська та власне українська система. Наприклад, квітка **рожа** виступає символом таємниці, тиші, радості, слави, воскресіння, гордості, досконалості, витонченості, любові, часто символізує материнство, дитину; **барвінок** зелений, хрещатий, барвінковий вінок – атрибут українського весілля, а також символ вкороченого, обірваного життя, смерті взагалі; **рута –** символ дівочості, дівочої честі. Вислів „садити руту" означає "зберігати честь", дівочість, втрата дівчиною рутяного віночка стає причиною зневаги, дорікань з боку родичів, нареченого. **Терен** є вираженням морального чи фізичного страждання, забуття, занедбаності.

У фольклорі **куниця –** це красна дівиця, небо – це сім'я**, місяць** – господар, парубок, **сонце** – господиня, **зірки** – діти, дівчата. Образ **чистої води** – це символ чесної дівчини, **скаламучена водиця** – скомпрометована дівчина. Море, **річка**, вітер – джерело вістей, а **дощ** – це сльози і недобрі чутки. **Рушник** – це благословення, подарована **хустина –** символ щастя і вірності, виноград – достаток у сім'ї.

Злагода з милим у піснях визначається такими словосполученнями, як *збирати виноград, рвати льон, сіяти руту, збирати розсипане золото*. Соловей, який в'є гніздо у веснянках, – це образ будівника оселі.

Колядки, щедрівки, весільні пісні, народні ігри зберігають естетичні і символічні ознаки, пов'язані із слов'янською символікою, віруваннями, обрядами. Спільність слов'янських мотивів довів видатний дослідник О.Потебня.

Відомо, що у всіх слов'ян існує пісенний сюжет, в якому панич, попович, ґречний молодець, премудрий стрілець, син

купецький, grzeczny paruboczek (польськ.) пропонує дівчині відгадати три загадки. У сербському варіанті сама дівчина ставить запитання, а розгадує риба з моря.

У слов'ян і литовців збережений мотив переваги судженого перед іншими членами родини, навіть перед батьком і матір'ю. На українському ґрунті це звучить таким чином: "Ліпше миленький, як брат рідненький" (бо саме брат викупає з неволі), у чехів таким чином: "Lepsi jedna mila nez cela rodina."

Цікавим є спільнослов'янський символ напування. Якщо дівчина, жінка напуває свого судженого або чоловіка, то це означає, що вона любить його, коли ж вона дає води іншому, це означає – зраджує.

Слов'яни досить часто обмінюються символами, сюжетами. Познайомтесь з уривками пісень, знайдіть ознаки спільності: з української пісні „Ой там на горі горять огні, а все терновії... коло тих столов сидять ковальчики, а все молодії"; з російської „За горами огни горят, а все терновые, а в кузенке кузнечики, а все молодые".

1.3.3. Особливості фольклору різних регіонів України

Кожний регіон України відзначається своєрідними природно-географічними умовами, неповторним етнічним автопортретом. Детальніше дане питання радимо опрацювати за книгами А.Пономаріва „Українська етнографія", С.Павлюка „Українське народознавство", Г.Лозко „Українське народознавство" (Можна скористатись Інтернет-сайтом: htpp: // www.geocities.com).

Фольклор, як правило, виявляється у вигляді "фольклорних діалектів"(Ю.Ледняк), тобто має регіональну специфіку. Регіоном називають соціальний та географічний простір, в якому відбувається соціалізація людини, формування, збереження та трансляція норм життя.

На вивчення місцевої народнопоетичної традиції спрямована праця Р.Кирчіва, котрий досліджує визначальні прикмети загальнонаціональної спільності і цілісності українського фольклору та його регіональні, локальні риси, особливості міжетнічних взаємозв'язків і взаємовпливів, роботи фольклористів Поділля (С.Стельмащук, О.Смоляк, П.Медведик, Р.Крамар), Полісся і Волині (О.Ошуркевич, С.Шевчук, В.Давидюк, Л.Семенюк), Буковини (О.Роменець, Г.Сінченко, А.Яківчук).

Ґрунтовні дослідження з уснонароднопоетичної творчості окремих регіонів України виконані О.Деєм, Г.Дем'яном, І.Березовським, С.Мишаничем, С.Грицем, Л.Орел, М.Пазяк, Н.Шумадою, І.Маційовським, М.Дмитренком, В.Погребенником, О.Правдюком та ін.

Упродовж XX ст. фольклористам-ентузіастам вдалося записати значну кількість народних пісень, прозових творів усної народної творчості. Важливе завдання сьогодення – зберегти ці фольклорні надбання. З цією метою „Арт Екзистенція", Українська експериментальна лабораторія фольклору, Мистецьке агентство „Арт Велес" та Українсько-британське спільне підприємство „Комора" започаткувало проект „Моя Україна. Берви" (htpp: // www.ukrfolk.kiev.ua / BERVY). На сьогодні в рамках проекту видано 5 компакт-дисків з унікальними записами у виконанні автентичних фольклорних колективів. На сайті можна знайти цікаві матеріали про музично-поетичну творчість, кобзарсько-лірницьку традицію, інструментальну музику Поділля, Полісся, Карпат. *Матеріали, присвячені фольклористам Глухівщини, ви знайдете в **додатку А.**

Контрольні запитання

1. Що називається фольклорним жанром?

2.Які критерії покладені у класифікацію фольклорного матеріалу?

3.Яка класифікація фольклорного матеріалу є найпоширенішою?

4. Які риси характерні для лірики, епосу, драми?

5. У чому виявляється зв'язок фольклору з міфологією?

6. Які жанри народної творчості виникли на основі міфології?

7. Що таке антропоморфізм, зооморфізм, тотемізм, анімізм?

8. Що називають регіоном?

Тестові завдання:

1. Прозовий фольклор представлений:

А). казками, небилицями, легендами, переказами, билинами, оповідками, оповіданнями;

Б). піснями, голосіннями, думами, билинами, приказками.

2.До якого жанру належать думи, балади, історичні пісні?

А).до епічного;

Б).до лірики;

В).до драматичного.

3. Яким жанрам властиве соціальне, громадське звучання?

А).думам, історичним, соціально-побутовим пісням;

Б).ліричним пісням;

В).казкам.

4.Прочитайте текст. Який жанр він представляє?

Колись дуже давно через наше село проходив чумацький шлях. Обабіч нього росли кремезні, високі дерева-берестки. Під ними часто відпочивали чумаки. І звідси пішла назва села Берестівка.

А). казку;

Б). переказ;

В). легенду.

5. Серед поданих текстів знайдіть:

А). колядку;

Б). веснянку;

В). весільну пісню.

1. Бігла теличка та з бережничка, та в будник,
Дай, дядьку, бублик, а ти, дядино,
поглянь на поличку, дай паляничку.
Та не начинай, а по цілому давай.

2. А вже весна, а вже красна
Із стріх вода капле
Молодому козакові
Мандрівочка пахне

Помандрував козаченько
У чистеє поле
За ним іде дівчинонька
“Вернися соколе!”

3. Прилетіла зозуленька
З темного лісочку
Сіла й закувала
В зеленім садочку
Ой як вийшла Марусенька,
В неї запитала:
- Скажи мені, зозуленько,
Чи довго буду в батька?

4.Туман яром, туман долиною,
За туманом нічого не видно,
Тільки видно дуба зеленого.
Під тим дубом криниця стояла,
В тій криниці дівка воду брала.
Та впустила золоте відерце,
Засмутила козакові серце.

6.Які з наведених жанрів відзначаються психологізмом?

А). голосіння;
Б). казка;
В). балада;
Г). думи.

Пошукові, творчі завдання

1. Проаналізуйте статтю Н.Пастух „Над зозулю пташини і на світі нема...” (Народознавство. – 2000. – № 58. – С. 20 – 23). А що вам відомо про пташину символіку? Чи така ж символіка зозулі у вашій місцевості?

2. Опрацюйте в системі інтерактивних нотаток (INSEPT) статтю Л.Дяченко „Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення” (Мовознавство. – 1997. – № 2 – 3. – С. 67 – 70). З якою символікою ви знайомі? Наведіть приклади.

3. Охарактеризуйте фольклорно-діалектологічні особливості історико-етнографічного регіону, представником якого ви є.

4. У наступному семестрі ви будете вивчати курс “Література рідного краю”. На вашу думку, чи має включати цей курс вивчення фольклорно-етнографічних традицій регіону, їх вплив на творчість письменників визначеного регіону?

5. Створіть асоціативне гроно “Жанри фольклору”.

6. Підготуйте наукове повідомлення на одну з тем:

„Міфотворчість і обрядова поезія як витоки національної словесності”.

„Слов’янська міфологія як основа української національної словесності”.

„Добро і зло в міфологічних уявленнях українців”.

„Християнські основи фольклору”.

„Фольклорні основи літературних творів”.

7. Характерною ознакою фольклорних творів є тропи. Які тропи наявні в цій пісні? Яке їхнє значення?

Чорна рілля заорана, гей, гей!
Чорна рілля заорана
І кулями засіяна, гей, гей!
І кулями засіяна.
Білим тілом зволочена
І кровію сполощена.

(Таємниці віків. Українські народні думи, легенди, перекази, пісні, казки. Навч.посібник (серія „Шкільна бібліотека”) / Упорядник О.Г.Мукомела. – К.:Грамота, 2001. – С. 274).

Література до теми:

1. Гінда О. Фольклорний твір крізь призму жанру // Українська філологія. Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 492 – 496.

2. Грица С. Фольклор у просторі і часі. – Тернопіль, 2000. – 224 с.

3. Губенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С.82 – 87.

4. Дмитренко М. та ін. Українські символи. – К.: Народознавство, 1994. – 140 с.

5. Дунаєвська Л.Ф., Таланчук О.М. Український фольклор у контексті міфології народів світу // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1996. – № 5. – С. 14 – 18.

6. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – 350 с.

7. Копаниця Л. Про долю, смерть, кохання та інші символи української народної пісні: фольклор // Українська мова та література. – 2001. – № 47. – С. 10 – 11.

8. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994.

9. Мишанич С.В. Система жанрів в українському фольклорі // Українознавство: Посібник. – К.: Зодіак-ЕКО, 1994. – С. 263 – 276.

10. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського. Реконструкція матеріалу, підготовка до друку, вступна стаття та примітки С.Грици. – К.:Музична Україна, 1995. – 418 с.

11. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ „Обереги", 1992. – 88 с.

Модуль 2.
Обрядова творчість

Тема 2.1. Календарно-обрядова поезія

Тема 2.2. Родинно-обрядова поезія

Тема 2.3. Народна драма

Тема 2.1.

Календарно-обрядова поезія

Зміст теми

2.1.1. Зміст і структура народного обряду. Календарні і родинні свята.

2.1.2. Основні цикли обрядової поезії. Структура і семантика фольклорного тексту.

2.1.3. Різдвяний обрядовий фольклор. Провідні мотиви, тематичні групи колядок і щедрівок, своєрідність поетики.

2.1.4. Веснянки, їх тематика, художні особливості.

2.1.5. Русальні пісні. Мотиви кохання і праці.

2.1.6. Петрівчані і купальські пісні, зв'язок із обрядом. Купальські теми в художній літературі.

2.1.7. Жниварська поезія і обрядовий контекст. Звеличення праці в піснях. Сучасний стан розвитку жанру.

2.1.8. Вивчення календарно-обрядових пісень у загальноосвітній школі.

На самостійне опрацювання:

Замовляння. Класифікація, функції замовлянь.

Трудові пісні, їх специфіка, призначення.

Для традиційної народної культури властива персоналізація навколишнього світу. Чи не найбільш виразно ця риса проявляється в замовляннях, де і вода, і земля, і хвороба є особами, з власними іменами. Наприклад, щоб „вилити переполох", потрібно було рано-вранці набрати „непочатої" води, вклонитися до землі (біля колодязя) і промовити: „Здрастуй, **вода Уляно і земля Тетяно**, я прийшла до тебе води набрать і здоров'я попитать". Повернувшись додому, слід налити воду в миску, потім розтопити віск і вилити його у воду, промовляючи: „Виливайся, **переполох,** на дороги, на очерета, на болота, на густії місця, де люди не ходять, чоловічий глас не заходе..."(Записано від К.М.Срібної, жительки с.Лиман Харківської області).

2.1.1- 2.1.3. Зміст і структура народного обряду. Основні цикли обрядової поезії.

Обряд

- (похідне від „обряджати”, „наряджати”, близьке за змістом до слів „лад”, „порядок”, „згода”) функціонує у сфері духовної культури, становлячи, таким чином, систему символічних дій, притаманних як одній людині, так і колективу. Поведінка людини чи колективу людей – це певна своєрідна вистава за певним сценарієм. Обряди бувають родинні (родильні, весільні, поховальні) і календарні (зимові, весняні, літні, осінні).

Обрядова поезія календарного циклу тісно пов’язана з трудовою діяльністю людей, господарськими сезонами, календарними циклами у природі, святами, що мали на меті задобрити божества, сприяти у рільництві, годівлі худоби. Величальні пісні перегукуються з народними молитвами.

З обрядом колядування пов’язані мотиви одвічного родинного благополуччя, уславлення народження Ісуса Христа, хліборобської праці, захисту рідної землі (див. колядки „Ой добрий вечір, пане господарю”, „Поза лісом, лісом темненьким”, „Коню мій, коню вороненький”, „Ой красна, красна в лузі калина”), тому від свята Спиридона починали готуватись до колядування: вчили пісні, готували спеціальне вбрання.

Майже всі слова колядок, як і інших календарно-обрядових поезій, характеризуються образно-символічним, переносно-метафоричним змістом. У цих піснях знайшли відображення риси давнього світосприйняття українців, зокрема анімізм („сійся, родися, жито, пшениця”,) магічність („да вроди, Боже, пашниця...”), антропоморфізм („Здрастуй, вода Уляно”), християнські вірування. Наскрізним в усіх жанрах календарно-обрядової поезії є мотив кохання як запорука людського щастя.

Покажемо це на прикладі проаналізованої письменником М.Ткачем колядки юнакові, що записана в с. Шарине на Уманщині у 1986 р. (виконавиці – Макаренко М., Запорожець С.).

Ой у **лісі край дороги**
Щедрий вечір , святий вечір!
Там Василько **сіно** косить,
сіно косить, коню носить:

Ой їж, коню, теє сіно, -
буде тобі **три дорозі**.
А **першая –** до **батенька**,
а **другая –** до матінки,
а третяя – до дівчини.
До **батенька –** по **шапочку**,
до **матінки – по сорочку**,
до **дівчини – по хусточку**.
Добрий вечір!

[Ткач М. Дерево роду. – К. 6 МПП „Анфас", 1995. – С. 96].

Погоджуємось з М.Ткачем, у пісні кожне слово набуває символіки: ліс – символічний кордон між двома світами, край дороги – це початок нового життя, перехід у світ зрілості, сіно – символ пробудження, турботливості, а три дороги – символ триєдності буття.

В поданому тексті батько виступає уособленням обов'язку, досвіду, знань, мати – символом земної сили, духовного надбання, снаги і працьовитості, дівчина – цнотливості, ніжності, краси, бажання, любові. Цікавою є символіка речей: шапочка – символ мудрості, відповідальності, влади, сорочка – символ щирості, довіри, душевної рівноваги, спокою, духовної чистоти, хусточка – символ взаємності, опіки. І вирушати героєві за речами бажано трьома дорогами: перша дорога – це пізнання досвіду та мудрості пращурів і набуття власного, друга – веде до пізнання духовного багатства народу, а третя символізує вибір коханої людини.

2.1.4. Веснянки, їх тематика, художні особливості

Веснянки – хорові пісні на честь приходу весни. В різних місцевостях України ці пісні називаються ще гаївками, яголойками, ягілками. На Поділлі поширені назви: веснянки й маївки. Веснянки тісно пов'язані з календарем сільськогосподарських робіт і родинним побутом трудівників. Більшість з них засвідчують давність української мови. Відома веснянка "А ми просо сіяли" існувала в Україні вже в І тисячолітті до н.е.

При аналізі веснянок звернемо увагу на їхні жанрові різновиди, синкретичні елементи в побутуванні пісень-супроводу до хороводів, танців та ігор, тематику, характерні образи й мотиви (див. „Просо", „Мак", „Льон", „Подоляночка" та ін.)

Сучасні умови життя не дають можливість наочно побачити, почути в діях веснянки; пісні цього циклу збереглись лише у виконанні людей старшого віку, раніше ж їх виконували дівчата.

Виконувалися веснянки на Стрітення (середина лютого), продовжувалось цілий весняний цикл аж до Трійці (Зелених свят), гаївки звучали до Великодніх свят.

У піснях запрошувалися на гостину Весняночка-паняночка, сонечко, птахи: горобчик, перепеличка, журавель, горлиця, сокіл, сива зозуля і Майра.

Серед величальних пісень виділяються веснянки-благословіння. Зазвичай, такі веснянки мають постійний рефрен – перший рядок повторюється тричі через рядок, а два останні рядки виконуються у швидкому темпі.

Благослови, мати,
Весну викликати!
Благослови, мати
Весну закликати,
А зиму проводжати,
Благослови, мати,
Зимочка в возочку,
Літечко в човночку

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С. 77).

Більшість веснянок присвячені коханню („Качається горщик через дорогу", „Коло діжечки сироїжечки", „Ой на городі сніг упав", „Сокіл, мамцю, сокіл", „Ой весно, весно, весняночко"). Головний зміст цих пісень – вибір коханої дівчини, судженого. Емоційно наснаженими є пісні, що виконувалися на Великдень.

Христос воскрес! Христос воскрес!
Радість з неба нам являє,
Паска красна день вітає,
Радуйся щиро нині.
Бог дав радість всій родині,
Бог дав радість всім з небес
Христос воскрес ! Христос воскрес!
Христос воскрес! Христос воскрес!
Земелька зі сну збудилась,

В трави й квіти замоїлась,
Звір і птичка веселиться,
Миром Божим світ краситься.
Люди! Мир дав Бог з небес.
Христос воскрес ! Христос воскрес!

(Записано від О.Л.Панчук у с.Іванівці Барського району Вінницької області у 2000 р. студенткою ГДПУ Г.Карчевською)

На Буковині виконувались також юр'ївські пісні. Вони стосувались святого Юрія як опікуна рільництва, свійських тварин і виконувались шостого травня.

2.1.5. Русальні пісні. Мотиви кохання і праці

Весною, як тільки вкриваються травами луки, „з води на берег виходять русалки". За народною уявою, це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися і тепер живуть на дні глибоких рік і озер.

Русальні пісні виконують тільки дівчата, хоча героями цих пісень є і жіночки-сестрички, і дівчата, „красні панночки", дівчатка-семилітки, і парубки.

Серед різновидів пісень виділяються пісні-проводи русалок. У ці дні дівчата в полі, на житах роблять спільний обід – тризну на честь русалок.

У полі, в лісі, дівчата плели собі вінки, вірили, що тоді русалки їх не зачіпатимуть і не лоскотатимуть. Коли ж дівчата повертатилися з поля, лісу, то кожна мала кинути вінок у садок чи на город. Вірили, що вінок допоможе збільшити врожай.

У русальних піснях знаходимо багато загадок. Уведені вони були з метою перевірити кмітливість молоді:

- Що росте без кореня?
Що біжить без повода?
А що цвіте без цвіту?

У піснях, де дійовою особою є русалка (наприклад, „Ой біжить, біжить мала дівчина"), загадок буває три, коли ж героями пісень є юнаки та дівчата (наприклад, „Ой ти, дівко-семилітко"), загадок може бути до семи.

2.1.6-2.1.7. Петрівчані і купальські пісні

Дванадцятого липня за новим стилем відзначається день святих апостолів Петра і Павла та початок жнив. До свята готувалися заздалегідь: білили хати, оздоблювали рушниками стіни, вбирали подвір'я, випікали мандрики (т.зв. пампушки, спечені з пшеничного тіста, яєць, сиру; вважають, що така назва нібито походить від мандр Петра з Павлом).

Петрівчані пісні умовно можна поділити на пісні-роздуми про кохання, нещасливу долю сироти, невістки. Лейтмотивом цього циклу є взаємини молодих. Головний образ більшості пісень – Петрівочка, дівчина перед заміжжям.

У піснях звучить розлука з привільним життям під батьківської стріхою, адже восени починається пора весіль:

Ой ти Петре, Іване, Іване,
А вже твоя Петрівочка минає.
А вже твоя Петрівочка минає-
Половина літечка займає.
Вже твоя Петрівочка минає –
Половина літечка займає,
А Маруся чоловіка немає.
Ой ходила та Маруся по полю,
Вибирала пшениченьку з коколю.
Як над'їхав Іванко попри гай,
Боже тобі, Марусю, помагай.

(Записано від З.О.Гажук у с. Немерче Мурованокуриловецького району Вінницької області у 2001 р студенткою ГДПУ В.Семенюк)

Зустрічаємо у піснях і роздуми дівчат про свою долю: „біла тонка біль стане чорною, ношена буде у будень", „як я піду за нелюба". Дівчина-сирота ночує „в селі, в оборі", бідні дівчата „крають рушника з рядниночки, а сорочечки з кропивочки".

Купальські пісні

- виконувались на свято Івана Купала. Це період літнього сонцестояння, кінець червня – початок липня. В селі вибирали відповідне дерево – вербу „Марену". Дівчата сплітали вінки з волошок, ромашок, маку, синіх польових сокирок, прикрашали ними вербу „Марену" і співали:

Ой на Івана, на Купала
Вийшла Галина чистая паня.
На неї хлопці зглядаються,
Привітатися стидаються.
Один Іван не стидався –
Узяв за ручку і повитався.

(Записано від К.Я.Ткач у м.Барі Вінницької області у 2001 р. студенткою ГДПУ Д.Горою)

Потім ішли до ставу, річки, озера купати „Марену". У воду внести її мала найкрасивіша дівчина у вінку, сплетеному із жита та пшениці. Одяг її теж повинен бути прикрашений квітами, як і в „Марени"-верби. Дівчина обережно ламала дерево „Марену": кожному треба було принести додому гілочку, символ того, щоб огірки родили добре, щоб в оселі водилося добро, а нечиста сила обминала обійстя.

У піснях дуже часто звертаються до Купайла: де воно зимувало? З уст Купала (цю роль, як правило, виконує гарний високий парубок, заквітчаний маковим цвітом) дізнаємося, що зимувало воно в лісі, ночувало в стрісі, зимувало в „пір'ячку", літувало в „зіллячку".

Доки молодь біля „Марени" водила хороводи, старші хлопці посередині долини запалювали купальське вогнище для "очищення". Дівчата і парубки бралися за руки, з розгону перестрибували через вогнище, і таким чином, очищалися, а то й вибирали свою долю.

Сучасне свято Івана Купала рідко зустрічається в містах, більше збережене в селах, відгомоном свята є символічне обливання знайомих водою з побажаннями здоров'я.

За традиціями кожна дівчина опускала віночки у воду, чекаючи розповіді про долю та про пару. Плесо річки вкривається вогнями засвічених свічок, а на березі чути пісні, серед яких і жартівливі:

Де ти, Купайло, ночувало?
Що ти, Купайло, вечеряло?
Я ночувало в Слоуті,
А вечеряло рибку в борщі.

(Записано від О.Г. Медвідь у с. Слоуті на Глухівщині у 2000 р. студенткою ГДПУ Н. Медвідь)

2.1.8. Жниварська поезія і обрядовий контекст

Жниварські пісні українців, як і всіх слов'янських народів, відображають урочисту, відповідальну пору в житті хлібороба – збирання врожаю. Пісні поділяються на зажинкові, що виконуються до початку роботи, жнивні – виконувані під час збирання врожаю, та обжинкові (або дожинкові), що супроводжували свято закінчення жнив.

Ключовим моментом зажинкового обряду було приготування першого снопа – „**воєводи".** Його мала нажати „в добрий час" „легка на руку" жниця – обов'язково із середини ниви. Прикрашений стрічками й квітами зажинковий сніп кожного дня стояв на полі, де працювали женці, і символізував межу, до якої вони мали жати. Після жнив перший сніп урочисто ставили у світлиці на покуті. Перші зрізані колоски, як і останні, вважалися наділеними особливими якостями, здатними впливати на майбутній урожай. Бажання зберегти перші колоски, очевидно, походило від уявлення про те, що в них зберігається плодюча сила зерна.

Жали і співали жнивних пісень переважно жінки. Пісні звеличували, опоетизовували хліборобську працю, величали господаря, уславлювали женців. Зжатий **останній сніп, „останець" (або „дід")** перев'язували червоною смужкою і урочисто, з піснями несли в село. На полі залишали жмуток невижатого збіжжя, прикрашеного стрічками і квітами, що називався Волосовою або Спасовою „бородою", а подекуди – „козою", "перепілкою". Колосся зв'язували до купи і заламували до низу на схід сонця, витрушували в зорану серпом землю зерно, клали між стеблин хлібину, дрібок солі, ставили в воду, щоб у господі не переводився хліб, приказували: *„Роди, Боже, на всякого долю: бідного і багатого!".*

Закінчивши жнива, женці мали відпочити на стерні, щоб не боліла спина і легко було жати наступного року. При цьому співали: "*Ой ниво наша, ниво, Верни нам нашу силу! Ми на тобі жили, Силоньку положили."*

З пшеничних або житніх колосків дівчата сплітали вінок з маків, волошок, калини як символу щедрого врожаю. В такому вінку найкраща жниця – „княгиня" в парі з хлопцем, що ніс останній сніп та оточенні дівчат – „дружок", поверталась до двору хазяїна. На Сумщині інколи тих, хто ніс вінок у село, обливали водою, щоб захистити від нечистої сили.

Перед двором хазяїна вінок клали на хлібину, щоб „заходив хліб за хліб, старий за новий", тобто, щоб не було безхліб'я і просили за нього викуп – „рублика на таночок". Після викупу хазяїн запрошував женців на гостину, а обжинковий вінок вішав у хаті на стіні і зберігав до осені, щоб вилущеним з нього зерном розпочати сів озимини.

Важливе місце посідає опис природи. Широко використовується у жниварських піснях прийом художнього паралелізму, де картини, образи природи служать і своєрідним поетичним зачином, і засобом психологічної характеристики людини.

Зменшено-пестлива лексика, яскраві гіперболи, порівняння, загальний ласкавий емоційний тон цих пісень нагадують колядки і щедрівки. Величання поєднується з магічним заклинанням врожаю через побажання того, без чого неможливе життя землероба: здоров'я, добробуту, гаразду в сім'ї, гарного збіжжя.

Обжинкові пісні нагадують весільні пісні: наявне плетіння обжинкового вінка, його носять „княгиня" й „дружки".

Контрольні запитання

1. Сьогодні побутує думка, що обряд нічого не говорить ні розуму, ні серцю людини. А ви як вважаєте?

2. Поясніть, як ви розумієте цей вислів: „Вивчення фольклору – це шлях до пізнання минулого, сучасного й майбутнього нашого народу".

3. При виконанні якого обрядового дійства проказували такі слова: „Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця, коноплі по стелі, льон по коліна, щоб у вас, хрещених, голівка не боліла"? Що символізувало це дійство?

4. Як проходив свят-вечір? Які обряди пов'язувалися з ним ? Що говорилося при цьому?

5. У які дні було прийнято колядувати, а в які щедрувати?

6. Які уявлення давньої людини відображені в колядці:

Були люди невірнії,
Вони богу не вірили,
А вірили у цмочище,
В безумнеє у зміїще,
Зміїщу вони оброку несли,
На день оброку – по чоловіку...

7. Який був склад групи колядників (кількість, вік, стать)? Як розподілялися обов'язки між ними, чи був "береза", "міхоноша"?

8. Чи були серед колядників ряжені? Чи не виконували вони якихось сценок?

9. Де виконувалися величальні пісні (під вікнами, у приміщенні)?

10. Найбільше веснянок-звернень до дівчат. Чому? Якого віку ці дівчатка? Яка функція дієслів-повторів у тексті? Які стилістичні ознаки речень?

Дівчаточка-гороб'яточка,
Радьмося
Та виходім на травицю -
Граймося!
Та виходім на травицю –
В добрий час.
Нема таких славних пісеньок,
Як у нас!

11. Що символізує крива, хвиляста лінія у веснянках?

12. Яка художня роль постійних епітетів, що використовуються у веснянках? Наведіть приклади. Чи наявні в таких піснях повтори?

13. На який час припадало свято русалії? Які обряди і пісні виконувалися на „русальний тиждень (Великдень)", з якими віруваннями вони пов'язані?

14. Найчастіше в загадках запитують про камінь („А що росте без кореня?", або „А що росте без насіння?"). Відгадки близькі за

значенням: „Камінь росте без кореня”, „Камінь росте без насіння”. На вашу думку, з чим це пов’язано?

15. Які з наведених пісень є русальними: „Коло Мареноньки ходили дівоньки”, „Заплету я віночок”, „Що се в полі забіліло”?

16. Як відзначали в селі ніч на Івана Купала? Хто брав участь у цьому святі? Які обряди і повір’я пов’язані з ним?

17. Як виготовляли Марену, Купала?

18. Чи виконували обряди, пов’язані зі святом Петра і Павла, які пісні виконувалися при цьому?

19. Які відбувалися обряди вшанування першого і останнього снопа, „завивання бороди”, плетення вінка і вітання господаря? Які пісні супроводжували ці обрядові дії, хто їх співав?

20. Чи вказується у жниварських піснях конкретний час? Доведіть, використовуючи приклади з фольклорних текстів.

Тестові питання

1. Яке свят, за народним календарем, відзначається 21 вересня?

А) Успення Пресвятої Богородиці;
Б) свято Покрови Пресвятої Богородиці;
В) Різдво Пресвятої Богородиці.

2. Коли, за народним повір’ям, “зима зустрічається з літом”?

А) 15 лютого;
Б) 1 березня;
В) 24 лютого.

3. На яке свято, за народним повір’ям, прилітають жайворонки?

А) на Явдохи;
Б) на Сорок святих Мучеників;
В) на Олексія.

4. На яке свято, за народним уявленням, пташка не в'є свого гнізда?

А) на Сорок святих Мучеників;
Б) на Паску;
В) на Благовіщення.

6. Після якого свята не грають весіль?

А) Дмитра;
Б) Кузьми й Дем'яна;
В) Покрови.

Пошукові, творчі завдання

1. Характерна особливість традиційної народної культури – максимальна персоналізація оточуючого. Найбільш виразно ця риса відбилася в замовляннях. Наведіть приклади такого явища.

2. Поміркуйте, коли і чому відбувалися такі дійства.

Знахарка промовляла: „Добрий вечір, добрячки – чорненькії, біленькії й рябенькії курочки. Возьміть у нас крикливиці, а нам дайте сонливиці, возьміть із нашого народженого, молитвеного, хрещеного (називається ім'я) плаксивиці, крикливиці – наслані, подумані, погадані, вітром навіяні, а нам пошліть сон со всіх чотирьох сторон"..."(Записано від К.М.Срібної, жительки с.Лиман Харківської області).

3. Виконайте аналіз тексту замовляння (на вибір).

Схема аналізу:

1. Характеристика міфологічної картини світу: простір, час, предмети, дії, які виконує персонаж.
2. Словесні формули в замовлянні: молитва, прокляття, ритуал.
3. Композиція замовляння, послідовність чергування формул.
4. Міф і магія у тексті.

4. З'ясуйте символіку колядок, поданих нижче. Хто головні герої, кому адресовані колядки, які побажання наявні в тексті? Охарактеризуйте особливості лексичних і морфологічних діалектизмів.

4.1. Бігла теличка з березничка
Та до дядька в двір.
Я вам, дядьку, заколядую,
А ви дайте пирога.
Як не дасте пирога,
Візьму вола за рога,
Виведу на порог
Та викручу правий рог.
Буду рожком трубити,
А воликом робити,
Пужком поганять,
Хліб-сіль зароблять.
Будьте здорові з празничком!

(Записано у с.Перемога Глухівського району Сумської області від М.В.Сердюк у 1998 р. студенткою ГДПУ Л.Базиль).

4.2. Прала дівчина хустки на леді
На леді, леді,
В студеній воді.
Ой прала, прала, перстень згубила
На леді, леді,
Студеній воді.
-Ой іди, татку, перстень ми (мені) знайди.
Ой татко пішов, перстень не знайшов.
-Ой іди, мамко, перстень ми знайди.
Ой мамка пішла, перстень не знайшла.
Ой піди, милий, перстень ми знайди.
Милий пішов і перстень знайшов.
Ой що ж ми буде за відданічко?
Виводять йому волики в ярмі.
Він то не бере і не дякує.
Виводять йому коника в сідлі.
Він то не бере і не дякує.
Виводять йому ми лейку його.
Він тоє бере і низько ся вкланяє.
Вінчуєм тя, гречна панночко.
Щастьом, здоровльом, гей долев добром.
Рости велика і не будь лиха.

Таткові й мамці на потіху,
А добрим людям на пораду.

(Записано від М.М.Барана у с. Яворів Львівської області студентками ГДПУ М.Мацик, І.Туз у 2000р.)

5. Яким є різновид обрядової пісні? Доведіть. З'ясуйте художні особливості календарно-обрядової пісні.

Щедрую, щедрую –
Я пироги чую.
Як не дасте пирога,
Візьму вола за рога,
Та виведу за поріг,
Та заріжу за пиріг.
У ріг буду трубити,
А воликом робити.
Де волик рогом –
Там жито стогом.
Де волик ногою –
Там жито копою.

(Записано від І.Пестонюка у с. Висоцькому Дубровицького району Рівненської області. Див. Дитячі пісні та речитативи / Упорядн.Г.В.Довженок, К.М.Луганська. – К.: Наук.думка, 1991. – С. 128).

6*. На основі перегляду відеозаписів, здійснених під час фольклорної практики, складіть сценарій "Різдво у моєму селі".

7. Проаналізуйте жанрові особливості даної пісні та її варіантів, з'ясуйте значення підкреслених слів.

Ой весно, весно, веснечко,
Де ж тая дочка-паняночка
(де ж дівчина-хуторяночка)
Десь у садочку шиє сорочку
(десь на пеньочку шиє сорочку)
Шовком та біллю вишиває
(золотом та шовком вишиває)
Свойому миленькому пересилає

(свого миленького наряджає)
Надівай її щонеділеньки,
Згадуй мене щогодиноньки,
Шовком я шила, біллю рубила
(золотом шила, шовком рубила)
Для свого милого, що любила
(Для свого єдиного, якого любила)

(Записано від П.Д.Шевченко у м. Білопіллі Сумської області у 2002 р. студенткою ГДПУ Т.Білозір)

8. Поміркуйте над символікою великодньої пісні:

Великдень всіх нас на гостини просить,
Малює сонце, полотно небес,
І крашанку, як усмішку підносить.
Христос Воскрес!
Воістину Воскрес!
І дзвони засріблилися завзяті,
І ніби покотилось між людьми:
Христос Воскрес!
Чи, може, на цім світі
Із бездуховності воскресли й ми?!

(В.Крищенко. Із книги Сторожук А. Чуттєві миттєвості дитинства. Навч.посібник. – Вінниця: Континент-Прим, 2003. – С. 34).

9. В.Цимбалюк у статті “Один рядок” (Урок української . – 2000. – № 2) зупиняється на етимологічній характеристиці слова “лоза”. Чи має лоза причетність до весняних хороводів? Поміркуйте над доказами науковця.

10. Виразно прочитайте пісню „Проводили русалочки, проводили”, розкрийте символіку словосполучень „намисто-жемчуг обірвала”, „жемчуг-намисто збирав”. Поміркуйте, чому русалки просять у жінок намітки, а в дівчат сорочки:

Сиділа русалонька на білій березі,
Просила русалка у жінок намітки:
„Жінки-сестрички, дайте намітки:
Хоч не тоненької, аби біленької”
Сиділа русалка на білій березі.

Просила русалка у дівчат сорочки:
„Дівчата-сестрички, дайте сорочки,
Хоч не біленької, аби тоненької”.

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.:Веселка, 1998. – С.102).

Поясніть значення підкреслених слів.

11. Поміркуйте, чому стільки існувало забобон на свято русалок?

11.1. В русалчин тиждень не слід кидати лушпиння з яєць, бо, як потрапить воно на воду, то серед нього плаватимуть русалки й робитимуть шкоду людям. Не можна сіяти муку просто в діжу, бо буде багато русалок.

11.2. На русалчине свято ніхто не наважується купатися в річці, хіба що відьми, бо лише вони не бояться русалок. В зелений тиждень, Русалчин Великдень – четвер, ніхто не повинен працювати; щоб не розгнівати русалок; бо вони попсують домашню худобу й усе господарство.

11.3. Уранці, як тільки зійде сонце, дівчата йдуть у поле „на жита” й беруть із собою хліб із житнього борошна та на свяченій воді спечений. В полі дівчата ламають хліб на кілька шматків, діляться їм порівну, а потім кожна йде на ниву свого батька, де росте жито, і там на межі кладе той хліб для мавок,- „щоб жито родило”.

11.4. Напередодні свята Троїці не можна дівчатам ходити в ліс, бо там їх можуть заловити русалки й спитати: „Полин чи петрушка?”. Якщо дівчина скаже „полин”, то русалка на це: „Сама згинь!” – і відпустить, а як та скаже: „петрушка”, то русалка: – „Ти ж моя душка!”, – і залоскоче дівчину до смерті.

(Записано від В.С. Івашка у с. Іванівці Вінницької обл. у 2000 р. студенткою ГДПУ Н. Геращенко).

12. Познайомтесь з відеозаписом купальського обряду, проаналізуйте його регіональні особливості, порівняйте з обрядом та піснями вашого регіону. Поміркуйте, чому ці пісні збереглись і до сьогодні.

13. Схарактеризуйте паралелізми даної пісні. Поміркуйте, з якою метою в пісню введено символ намиста.

Проводили русалок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та щоб нашого житечка не ломили,
Та наших дівочок не ловили.
Перед ворітьми **долина,**
А в тій долині **калина.**
Ой, там Ганночка гуляла,
Жемчуг-намисто обірвала
Ой, туди їхав нелюбий,
Став з коника злізати ,
Жемчуг-намисто збирати.
Не зсідай, нелюбий, з коника,
Не з тобою гуляла,
Намисто порвала.
Ой, туди їхав миленький,
Став з коника злізати,
Намисто збирати.
Збирай, збирай, миленький,
З тобою я гуляла,
Дороге намисто порвала.

(Записано у с. Іванівцях Барського району Вінницької області від О.Л.Панчук студенткою ГДПУ Г.Карчевською у 2000 р.)

14. Виразно прочитайте запропоновані пісні. Виконайте порівняльний аналіз двох варіантів пісні „На Купайлі була, сорочку забула".

Варіант 1.

На Купайлі була, сорочку забула.
Била ж мене мати та й била:
- Де ж ти, моя доню, сорочку згубила?
Тепер іди, моя доню, кружляти,
Коло того Купала сорочку шукати.

Варіант 2.

На Купайлі була, сорочку забула.
Била мене моя мати вербою,
Щоб я не стояла з тобою.

На Купала била, спідницю забула.
Била мене моя мати вербою,
Щоб я не ходила на Купала малою.

Зверніть увагу: головними героями тут є дочка і мати. В першому варіанті пісня виконується у формі діалогу (мати і дочка), а другий варіант – це монолог дівчини, котра жаліється парубкові, як суворо покарала її матір. Можливо, друга є продовженням першої? Поміркуйте.

15. Яка символіка даної пісні? Проаналізуйте художні особливості пісні.

Котився віночок з лану
Аж під панську браму.
З-під брами до стодоли,
А з стодоли до комори.
А з комори на нивочку
В щасливую годиночку.
-Ой вийди, паночку, вийди.
Або панночку вишли,
Та ми будемо знати,
Кому віночок дати.
А наш пан молоденький,
Під ним коник вороненький.
По Женчиків приглашає.
-Живо, женчики, живо,
Буде горілка й пиво.

(Записано від М.Я.Юхимової у с. Карачаївка Барського району Вінницької області у 2001 р. студенткою ГДПУ В.Волошиною).

16. Визначте різновид пісні. Охарактеризуйте роль діалогів у поданому тексті. Яка ідея пісні і засоби її художньої реалізації?

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене,
І ще зеленіший овес,
Щоб зібрався рід наш увесь.

Марусина двір вимітає,
Марусину мати питає:
-Марусино, серце моє,
Які будуть гості в тебе?
-Бодай тобі, мамо, не питати.
Бодай мені не казати:
Стоятиме кінь вороний,
Їхатиме козак молодий.
-Бодай же ти, доню, оніміла,
Як ти мені цеє говорила.
-Ой дай, Боже, дай, Боже!
Коли тобі дочки не жаль.

(Записано від П.Д.Шевченко у м. Білопіллі Сумської області у 1998 р. студенткою ГДПУ Т.Білозір).

***17.** Опрацюйте відеоматеріали Полісся і Поділля, присвячені святу останнього снопа. З'ясуйте регіональні відмінності свята.

Література до теми:

1. Круть Ю. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. – К., 1973.
2. Федас Й. Український народний вертеп у дослідженнях XIX – XX ст. – К., 1982.
3. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу // Етнографічний нарис. У 2 кн. – К., 1991.
4. Гунчак І.Оказіонально-обрядовий фольклор в дослідженнях українських вчених // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 5-6. – С.31 – 43.
5. Довганич М. Українські веснянки на студентській сцені // Народна творчість та етнографія – 1992. – № 2.
6. Іваницький А. Українська музична фольклористика. – К.: Заповіт, 1997. – 392 с.
7. Іванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – К.: Рад. письменник, 1991. – 397 с.
8. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 231с.

9. Культура і побут населення України. Навч. посібник / За ред. В.І. Наулко, А.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

10. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. – Львів, 2000. – С. 1 – 612.

11. Нарис історії культури України / За ред. Поповича М. – К.: Артек, 1999. – 728 с.

12. Петров В. Український фольклор: заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу // Берегиня. – 1996. – № 3 – 4. – С. 86 – 101.

13. Руснак І. Замовляння // Українська мова та література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 2 – 3.

14. Українська та зарубіжна культура. Навч. посібн. / За ред. М.М. Заковича. – К.: Тов-во „Знання", 2000. – 622 с.

15. Таланчук О.М. Українознавство. Усна народна творчість: Навчально-методичний посібник. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.

16. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1.

Тема 2.2.

Родинно-обрядова поезія

Зміст теми

2.2.1. З історії весільного обряду.

2.2.2. Пісні весільного обряду, їх тематика. Відображення у весільних піснях родинних стосунків та господарської діяльності людей

2.2.3. Поховальний обряд. Голосіння. Види голосінь.

2.2.4. Родильний обряд. Колискові пісні, їх теми і образи.

2.2.5.Багатство народної майстерності: поетична символіка, психологічний паралелізм, метафоричність.

2.2.6.Родинно-обрядова творчість у творах художньої літератури.

2.2.1-2.2.2. Пісні весільного обряду

Людське життя нагадує своєрідне коло: народження-весілля-смерть, які супроводжується соціальними обрядами: родильним, весільним, поховальним, кожному з яких властивий певний вид поезії.

Розглянемо ці обряди та поезію, що їх супроводжує.

Виникнувши ще в первісному суспільстві, весільні обряди та пісні створювались і шліфувались колективним автором – народом – упродовж віків: тексти варіювались, вносились доповнення або скорочення в обрядові дійства, з'являлись нові прозові діалоги й монологи, пісенні тексти. Це зумовлювалося певними змінами в самому житті, психології людей, віруваннях, родинних і суспільних відносинах тощо.

Деякі відомості про давні форми шлюбу слов'ян зафіксовані ще в літописах. М. Грушевський, М.Аркас наголошували, що в наших предків-сіверян не існувало „правильного" шлюбу „браченья", наречені „умикали" майбутніх жінок коло води, на ігрищах. Найдавніші записи українського весілля і зокрема звичаю українців, коли дівчина першою сватається до парубка, якого собі сподобала, зроблені французьким військовим інженером Ґ.-Л. де Бопланом, котрий у 1630 – 1648 перебував в Україні. Цікаві записи весілля Кролевеччини запропонував Г. Калиновський у книжці „Описание свадебных украинских простонародных обрядов" (1777 р.) (Детальніше про ці записи читайте в **додатках Б, В).** У польському журналі за 1805 р. було надруковано працю галичанина І.Червінського „Сватання, весілля і родини у люду руського на Русі Червоній…" (тобто Галичині), а в 1835 р. у Перемишлі побачило світ „Українське весілля" Й. Лозинського. Фольклорист О. Маркович у 1897 р. видрукував цікаве видання „Малоросійське весілля". Глухівчанин І. Кулжинський теж присвятив цьому обряду дослідження „Малоросійське весілля", видане в 1877 році. Оригінальний опис весілля підготувала народна вчителька П.Литвинова-Бартош (1833-1902).

Значно ґрунтовніші описи весілля другої половини XIX ст. здійснені П. Чубинським, І. Франком, М. Лисенком, Б. Грінченком. Дослідники „знаходили" в селах значну кількість весільних пісень. Відомо, що український етнограф і фольклорист П. Чубинський упродовж лише 1869 – 1870-х років записав 1943 весільні пісні.

Весільні обряди, звичаї, пісні відображені в літературних творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської, Т. Шевченка.

Серед сучасних етнографів варто відзначити роботи В. Борисенко, Г. Танцюри, М. Шубравської, присвячені весільним обрядам і звичаям різних регіонів України.

На жаль, сьогодні народне весілля зазнало великих змін. Зменшилася кількість учасників, сюжет обмежився найчастіше трьома актами – заручини, сватання і власне весілля; старі обряди майже зникли, пісні й музика забулися. Причинами такого становища є, зокрема, низький рівень розуміння духовно-морального, естетичного потенціалу родинних традицій, недостатня орієнтація громадськості, батьків на їхнє збереження.

Весілля

– велична народна опера, в ній завжди вирізняються три жіночі хори (дружок, світилок, свах), а в деяких місцевостях ще й один парубоцький. Хорові пісні містили пояснення змісту і значення кожного елементу обряду: величалися молодята, їхні батьки та челядники. Весільні пісні, примовки, побажання супроводжували замішування короваю, розплітання коси молодої, одягання їй чіпця тощо.

Етнопедагогічний зміст весільних пісень полягає в тому, що вони підсумовують перехід молодят у нову стадію життя. Такі пісні відзначаються психологізмом, тонко „змальовують" стан нареченої, тугу за дівоцтвом, що загалом є характерним для української ментальності

Для українських весільних пісень невластиве "голосіння", притаманне відповідним російським пісням.

При характеристиці мови весільних пісень слід вказати на багату символіку, паралелізми, яскраві епітети й порівняння, пестливі слова, персоніфіковані образи предметів природи, тваринного й рослинного світу. Так, **молода** порівнюється із *зіркою, ягідкою, ластівкою, сонечком; називається княгинею, царівною, королівною, панночкою*. А **молодого** величають *князем, царенком*, *королевичем, паном, соколом, ясним місяцем*. У весільних піснях знаходимо протиставлення **галки** як неодруженої дівчини, **зозулі** як нареченій. У звернених до неї піснях звучала радість з приводу поєднання її долі з коханим, смуток за привільним дівоцтвом, біль розлучення з рідними. Наречена, очікуючи молодого, *„мостить мости", „гатить гати", „кладе кладки"*, або сама йде через міст, що означає -- готується до одруження.

При аналізі весільних пісень звернемо увагу на фразеологічні звороти зі словами-символами. Достаток, щасливе життя

пов'язували із х**лібом, т**ому цей образ часто зустрічається в пісенних усталених виразах: почесний хліб, поклонитися паніматці хлібом. Згоду чи незгоду віддатися заміж передають сполуки „*обмінити хліб", „повернути хліб*".

За тим, яким вдається коровай (чи не розтріскався, не запав посередині, чи легко коровайницям його вимішувати, чи гарно загнітився) можна говорити про долю молодого подружжя.

Ніхто не вгадає,
Що в нашому короваї є:
Із семи ланів пшениця,
Із семи криниць водиця,
Із семи курок яйця,
Що нанесли місяця марця.

(Записано від О.Л.Панчук у с.Іванівцях Барського району Вінницької області у 2000 р. студенткою ГДПУ Г.Карчевською)

Багато весільних фразеологізмів пов'язано зі словом **рушник:** готувати рушники, дбати рушники, посилати за рушниками, засилати старостів, подавати рушники, вернутися з рушниками, ставати на рушнику. Розгалуджений ряд фразеологізмів і зі словом **шлюб:** брати шлюб, стати до шлюбу, на шлюбоньку стати.

У переважній більшості у весільній обрядовості звертається увага на передвесільні та весільні елементи. Часто замовчуються або „обходяться увагою" перезв'янські пісні. Цій обрядодії передував обряд „комори"(перша шлюбна ніч, яка влаштовувалася, як правило, в коморі, окремій кімнаті). У селах Глухівщини (с с.Перемога, Шевченково, Слоут) бабусі, розповідаючи про цей обряд, інколи плакали: наскільки принизливим вони вважали цей обряд, адже на осуд сільської громади виносилося інтимне. Після шлюбної ночі з комори виносили простирадло і вивішували на воротами як символ шлюбної ночі і продовження весілля. Якщо дівчина виявиться „нечесною", то на цьому весілля закінчувалося, якщо ж – „чесного роду", тоді родич молодої, що приходив вітати молодих, співав жартівливих пісень, що носили назву перезв'янських. (Детальніше про післявесільні перезв'янські наспіви читайте у статті В.Деревлянського „Ой мамо, мамо, в комору ведуть" у журналі Берегиня, 2003. – № 3).

2.2.3. Поховальний обряд. Голосіння. Види голосінь.

У поховальному обряді значущим є кожне слово, кожна дія, навіть рослини, якими рідні намагаються прикрасити кладовище і могилки. На Глухівщині – це **акація,** як символ молодості і чистоти, **яблуня –** дерево Боже, я**лина** – символ безсмертя, **калина** – символ подружньої вірності, **горобина** – символ любові людей до своїх близьких, **мак** – символ співчуття.

Такою ж символікою наділені і хрести, які ставлять на могилах. **Дашковий хрест**, можливо, є найдавнішим і сьогодні малозбереженим. Дашкове накриття повинно було забезпечити нетлінність хреста, його захист від снігу і дощу. За повір'ям, якщо могила є другим "домом" для покійного, такий дах захищає від зла і осквернення тіла. **Маківчаний хрест** робили з ясену, а називався він так, тому що на його кінцях вирізьблювали маківки, а призначався такий хрест для могил юнаків та дівчат. На вбитому хресті страчували, розповідають старі люди, Ісуса Христа, тому інша його назва – Ісусів. Такий хрест ставлять на могилах поважних людей.

Шестигранний хрест (або „хрест долі") складається з вертикального і горизонтального брусів та скісної планки. Правий кінець планки піднятий угору і показує на небо – „рай", лівий – опущений униз, вказує на „пекло". Такий хрест символізує шлях душі в рай або пекло. Гранений хрест схожий на „хрест долі", але внизу, біля землі, теж прибивається планка. Говорять, що на таких хрестах розпинали грішників, розбійників, а планка виконувала функцію підставки для ніг, якими не можна було торкатися землі.

Святий обов'язок кожного – зберегти цей давній звичай, щоб залишити добру пам'ять про тих, хто не повернувся до отчого дому, кому вічно спочивати в землі, щоб з великою пошаною і повагою провести в останній шлях своїх рідних і передати цей обряд наступним поколінням.

Голосіння – це народнопоетичні твори, пов'язані з похоронним обрядом. В їх основі лежать стародавні уявлення про те, що померлий продовжує існувати в невідомому далекому краю, але його зв'язок з оточенням, в якому він перебував до смерті, триває. Голосіння нагадують поетичний некролог, де померлий виступає перед живими як ідеал (Г.Волков).

У Білорусії в останнє століття голосили за померлими лише родичі. На Півночі Росії існував звичай запрошувати майстрів такої

справи - „втопленицъ”, „плачей”. Найвідомішою серед них була Ірина Федосова, від якої записано три томи голосінь.

Про небіжчика, його добрі справи в голосіннях „говорять” **пестливі слова**: мамочко, пчілочко, ластівочко, маленьких, стороненько, ніжечки, личечко, лебедочко. Про розпач рідних „говорять” питальні речення *„Откуди ти до мене прилетиш?”, „Відкіля Вас ждати*?”.

Найчастіше голосіння чути, коли покійника виносять з хати на подвір’я. Іноді голосіння-крик супроводжує мерця всю останню дорогу до кладовища. Але найвищої точки звучання воно набирає перед тим, як мають закрити труну й опустити в могилу.

Голосіння додає поховальному обряду ще більш трагічного звучання, водночас, вважають виконавці, полегшує душу, заспокоює рідних і близьких.

Контрольні запитання

1.Важливі події родинного життя супроводжувалися обрядами (родини, хрестини, пострижини, одруження і т.д.). Чи співалися при цьому пісні? Кому вони призначалися?

2. Охарактеризуйте особливості весілля своєї місцевості. Чи зберегло воно елементи традиційного українського весілля?

3. Кого запрошували в старости?

4. Як відбувався обряд заручин? Які пісні при цьому співалися?

5. Які пісні виконували коровайниці, випікаючи весільний хліб; про що співали, плетучи вінок і завиваючи „гільце”?

6. Як молоді запрошували гостей на весілля? Чи співали при цьому пісні? Які саме?

7. Як називалися учасники весілля з боку молодого й молодої, в чому полягали їх функції?

8. У яку пору найчастіше відбуваються весілля?

9. Одружуючи дочку, батьки забороняли приходити їй додому впродовж певного періоду. Чому?

10. Наречена в піснях часто зображена зозулею. Батьки не впізнають її. Чому? Які народні прикмети відображені у весільних піснях?

11. Про який обряд розповідається в цих рядках пісні?

П'ятниця – почивальниця,
А субота – шишкобгальниця,
А неділя – воскресіння,
Просимо всіх на весілля.

12. В окремих регіонах України весілля до сьогодні відзначають серед тижня, залишаючи суботу і неділю „недоторканими". Що це за регіони? Яка причина такого звичаю?

13. Що споріднює весільно-обрядові пісні і чарівні казки?

14. Які обрядові дії супроводжували похорони; з якою метою і в якій послідовності вони виконувались?

15. Чи зустрічається звичай голосити на похоронах, коли і хто голосить, від кого вчилися голосити? Які голосіння поширені у вашій місцевості?

16. Чи голосять при відвідуванні могил родичів у поминальні дні?

17. Які родинні обряди описані у:

- повісті Г.Квітки-Основ´яненка „Козир-дівка";
- поемі П.Куліша „Настуся";
- оповіданні Марка Вовчка „Козачка";
- новелі В.Стефаника „Виводили з села";
- вірші Т.Осьмачки „На Ігоревім полі";
- „Треносі над ще однією хресною дорогою" І.Калинця?
-

18. Поясніть значення слів "циганщина", "викуп", "поїзд".

Тестові запитання

1. Родинно-обрядова поезія складається з:

А). весільних пісень, колискових пісень, замовлянь, побажань та похоронних, поминальних голосінь;

Б). пісень про кохання, про родинне життя, колискових, дитячих та жартівливих пісень;

В). пісень про жіночу долю, про кохання та весільних пісень.

2. Весільна обрядова поезія є складовою частиною:

А). родинно-обрядової поезії;

Б). календарно-обрядової поезії;

В). родинно-побутової поезії.

3. Які обряди передували весіллю?

А). заручини, обзорини, дівич-вечір;

Б). сватання, заручини, обзорини, дівич-вечір;

В). сватання та заручини.

4. У день похорону родичі та знайомі померлого прощалися з ним, ніби просячи пробачення. Як називається цей звичай?

А). проща;

Б). пошана;

В). голосіння.

5. Коли поминали покійного?

А). після поховання, дев'ять днів, сорок і через рік;

Б). після поховання і через рік;

В). після поховання і сорок днів.

6. З якої страви починають поминати?

А). з борщу;

Б). з каші;

В). з колива.

Творчі, пошукові завдання

1. З'ясуйте термінологію весільного обряду: заручини, запросини, коровай, гільце, дівич-вечір, комора, покриття, перезва, циганщина. Назвіть обряди, на основі яких постали ці фразеологізми.

2.Розпитайте у вашої бабусі, дідуся, яке в них було весілля. Які з тодішніх звичаїв збереглися до сьогоднішнього дня? Які зникли? Запишіть весільні пісні, які вони пам'ятають.

3.Запитайте у ваших родичів, дідусів, бабусь, які страви подавали колись під час весіль? Які танці танцювали, в який одяг були одягнені молоді?

4. На весіллі молодятам висловлювались запропоновані нижче побажання. Охарактеризуйте їх структуру і зміст. А які побажання існують у вашій місцевості? Запишіть.

„Перепиваю пуд проса, щоб наша молода не ходила по морозу боса".
„Щоб ви були щасливі, як весна, багаті, як земля".
„Перепиваю рушничок, щоб до року мали двох діточок".
„Дарую два рубчики, щоб жили, як голубчики".
„Дарую корець гречки, щоб не було суперечки".
„Даруємо вам щастя, здоров'я, хліба-солі".
„Даруємо гроші бумажні, щоб ви були люди поважні".
„Даруємо платок, щоб молодий не ходив до молодих дівок".
„Даруємо плуга та рала, щоб мали сина генерала".
„Даруємо тобі міх жита, щоб не була од чоловіка бита".
„Даруємо вишиту простиню, я її шила і Бога просила, щоб Ваша доля була щаслива".
„Даруємо вам золоті, щоб наша матінка з личенька не спала, щоб ваш тато пам'ятав це свято".
„Даруємо пару коней і пару волів, щоб землю орали та хліб засівали".
„Бажаємо добрим людям щасливо прожити, та й діждатися тої днини, щоб дітей женити".
„Дарую мішок колосся, щоб довіку мирно жилося".
„Даруємо граблі та вила, щоб молода добрий борщ варила".
„Даруємо мішок пуху, щоб невістка не обижала свекруху".
„Даруємо червоні квіти, щоб у вас були здорові діти".

„Даруєм жита колосочки, щоб було хліба повні бочки”.
„Даруємо щастя, здоров’я, хліба, солі і всього доволі”.
„Дарую насіння з огірків, щоб невістка не бігала
до чужих парубків”.
„Дарую пшінки, щоб молодий не ходив до другої жінки”.
„Даруємо капусти, щоб не було в домі пусто”.
„Даруємо картинку, щоб купили живу Маринку”.
„Даруємо цибулину, щоб свекруха прийняла за рідну дитину”.
„Даруємо рядно, щоб усе у вас було ладно”.
„Ой роде, роде багатий, перепивай товарець рогатий.
А ви, сестриці, — по телиці, а ви, зовиці, — по ягниці,
А ви, кумочки, — по курочці, а ви, перепійці — по копійці”.
(Записано студентами ГДПУ Т.Городновою, Н.Кабановою, О.Куценко, Н.Геращенко в селах Сумської області у 1998-2000 рр.).

5. Проаналізуйте подані фразеологічні звороти за таким зразком:

Руку давати – згодитися вийти заміж, **засилати старостів** – свататися.

Знайдіть серед поданих фразеологічних зворотів фразеологічні антоніми та синоніми.

Закон брати, закон приймати, у закон уступати, справляти весілля, грати весілля, до вінця везти, іти до вінця, дівчина на порі, заводити на посад (молоду), у парі сидіти, покривати молоду, піч колупати, хустку подати, старостів засилати.

6. Найбільше весільних пісень звучить з уст людей старшого покоління під час виконання обрядодії розподілу весільного короваю. Виконайте аналіз даної пісні:

А тепер я широка,
А тепер я висока,
А тепер я гладка стала,
Що невістки діждала.
Я не буду воду носити,
Я не буду діжі місити,
Я не буду хати мести,
Тільки буду порядок вести.
Як носила воду, так ношу,
Як місила діжу, так мішу,
Як мела хату, так мету,

Як палила в печі, так палю,
Як полола на вгороді, так полю,
Тільки тої слави, що невістки діждала.
На весілля показати.

(Записано від Т.Г.Москаленко у с. Сім'янівка Сумської області у 1999 р. студенткою ГДПУ Ю.Гаврильченко)

7. Назвіть літературні твори, де змальовано весільний обряд з використанням відповідних пісень. Які функції виконують ці обрядодії у художніх творах?

8. Охарактеризуйте художні особливості голосінь. Чи можна вважати їх оптимістичними, чи наявний в них виховний елемент, чи висловлена в них турбота про наступне покоління?

8.1 **За дорослим сином.**

Сину мій, господарю мій!.. Ідеш ти в далеку дорогу. На кого ж ти мене покидаєш?! Сину мій, соколе мій! А хто ж тепер твоє господарство буде доглядати? Хто ж мені пораду дасть? Соколе мій, відрадо моя! Подивись ще хоч раз на мене, стареньку, хоч слово ще промов до мене... Нащо ж ти покинув мене?! Сину мій, втіхо моя, чому ж ти мене не взяв з собою? До кого ж я тепер заговорю, з ким пораджусь?! Хто мені води подасть, хто поховає бідну, стареньку? Сину мій, голубе мій! Нащо ж я тебе ховаю? Та лучче б я тебе зі служби виглядала, як отакого молодого ховати мала. А я ж думала, сину мій любий, одружити тебе, внуків побачити...

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С.141).

8.2 Голосіння сиріт за батьком.

Мій таточку, мій лебідочку,
Мій таточку, мій соловеєчку!
Відкіля вас виглядати,
Відкіля вас дожидати?
Чи вас із поля, чи вас із моря,
Чи з високої могили,
Чи з глибокої долини?
Висока могила, високо висипана,
А глибока долина глибоко викопана.
Туди ввійти, а вийти нікуди.

Коли для вас столи застилати,
Коли для вас чарочки наповняти?
Чи вам к Різдву,
Чи вам, милий таточку, к Великодню,
Чи вам, милий таточку, в святу неділеньку?...

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С.140).

8.3 Голосіння вдови за чоловіком.

Чоловіче мій, дружино моя!
Куди ж ти убираєшся?
Куди ж ти виряджаєшся?
Якої ти темної хати забажав?
Темної, невидної, смутної, невеселої,
Туди ж вітер не віє, туди ж сонце не гріє.
Туди й дзвони не дзвонять, туди й люди не ходять.
Та як же я до тебе ходиму,
Та як же я з тобою говоритиму?
Ой устань, порадь, моя дружинонько,
Як мені в світі жити, як мені чуже ділечко робити?

(Український фольклор. Хрестоматія / Упорядники: О.Ю.Бріцина, Г.В.Довженок, Н.С.Шумада). – К.: Освіта, 1997. – С.114).

9.Доведіть, що весільний, поховальний і родильний обряди тісно поєднані між собою. Як це виявляється на рівні обрядових текстів ?

10.Перегляньте відеозаписи весілля в різних регіонах України. Знайдіть спільні та відмінні риси обрядів і пісень, що при цьому виконуються.

11.Поясніть значення весільних прислів'їв, приказок:
"З ким вінчатися, з тим і кінчатися".
"Дочка, як ластівка – пощебече, пощебече, та й полетить".
"Одрізану скибку до хліба не притулиш ".

12. Складіть невеличке оповідання на тему: "Дівич-вечір".

13. Поміркуйте, мим відрізняється обряд сватання у драмі Т.Шевченка “Назар Стодоля” від сватання у п’єсі Г.Квітки-Основ’яненка “Сватання на Гончарівці”? Що між ними спільного?

14. Які весільні та похоронні звичаї описані у творі Г. Квітки-Основ’яненка “Маруся”? Чим відрізняється похорон молодої дівчини від похорону бабусі? (на основі “Марусі”). Що є спільного між похоронними і весільними звичаями?

Література до теми:

1. Білосвєтова І. С. Особливості жанрового складу пісенного фольклору українського Лівобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 1. – С. 49 – 55.

2. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.

3. Весільні пісні. У 2-х кн. // Упор., примітки М.М. Шубравської. Нот. матеріал. упор. О.А. Правдюк, Н.А. Бугель; відп. ред. І.П. Березовський. – К., 1982.

4. Весільні пісні. / За редакцією Зубкової С., Дея О. та ін. – К.: Дніпро, 1988. – 475 с.

5. Весільні пісні: Народні співи. Кн.2. / Зібрав та упоряд. Мишанич М. – Львів: Гердан, 1992. – 88 с.

6. Древлянський В. „Ой мамо, мамо, в комору ведуть” // Берегиня, 2003. – № 3. – С. 65-78.

7. Жмундуляк Д. Народна пісенність Покуття: особливості сучасного функціонування. – К., 2002.

8. Козяр С. Весільні пісні Поділля // Народна творчість та етнографія, 2002. – № 3.

9. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. – Львів, 2000. – 612 с.

10. Народні плачі та голосіння // Нариси з історії української музики. – К., 1964.

11. Скуратівський В.Т. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.

12. Рекрутські та солдатські пісні // Упоряд. А.І. Іоаніда, О.А. Правдюк. – К., 1974.

13. Ульяновська С. Магічні елементи поліського поховального ритуалу // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2.

14. Франко І. Із секретів поетичної творчості // І.Франко. Краса і секрети творчості. – К., 1980. – С.340 – 439.

Тема 2.3.

Народна драма

Зміст теми

2.3.1. Поняття про народну драму. Види народної драми, їх особливості *(„Коза”, ляльковий театр „Вертеп”, „Живий вертеп”, „Маланка”*).

2.3.2. Художня своєрідність драматичного комізму, гумору й сатири.

2.3.3. Типи комічних персонажів. Засоби їх зображення.

2.3.1-2.3.2. Поняття про народну драму. Види народної драми.

Народна драма – це сукупність різних за формою і способом виконання уснопоетичних творів, які складалися для театралізованої гри.

Характерні ознаки народної драми: синкретичність (поєднання слова, співу, танцю), імпровізація, комізм і пародія. Казки, хороводні пісні, календарно-обрядова поезія, весільні обряди виконувались у драматизованому вигляді, вертеп, народні сценки ставились самодіяльними акторами або за допомогою ляльок, а музичним супроводом були сопілка, скрипка, бубон, цимбали.

Серед видів народної драми вирізняється ляльковий театр-драма „Вертеп”. Це давня обрядова форма українського народного театру, своєрідне поєднання народної і книжної культури. Назва походить від праорійських слів-архетипів „вер”, „вир”, що означають „вирувати”, „повертатись”, „відроджуватись”, „рости”, а „теп” – благословенний потік світлих космічних вод, світової річки.

Вік вертепу – біля десяти тисяч. Драматичне мистецтво зародилось у Давній Греції на ґрунті культових свят, пов’язаних зі смертю та воскресінням Бога Діоніса. Першопочатково це було обрядове священнодійство, головним ритуальним моментом якого

була пісня-молитва-колядка. Таке тлумачення вертепу на честь народження Христа виникло у зв'язку з розповсюдженням на наших землях християнської ідеології, яка переосмислила народну культуру. Саму назву вертепу стали тлумачити як печеру, де, за легендою, Марія народила Христа.

Творцями вертепу були студенти Києво-Могилянського колегіуму. Вертепників називали річними гістьми, адже вони раз у рік приносили людям добру звістку про народження Сонця і бажали гарного врожаю. Вертепники носили з собою восьмикутну зірку – знак Коляди-Радості і співали: „Нова рада встала, що на небі хвала. Над Вертепом звізда ясна увесь світ возсіяла".

Важливим ритуальним елементом вважався сміх, що збуджує людей, тому популярними були інтермедії.

Уперше українська народна драма була розглянута в роботах М.Тихонравова, а першу публікацію вертепу здійснив етнограф М.Маркевич у книзі „Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян" (1861 р.). Вивчали даний жанр М.Возняк, М.Грінченко, М.Йосипенко, П.Богатирьов та ін.

Одним із ранніх різновидів народної драми є пісня-гра. Віддавна ці ігри мали магічний характер – заклинання весни, дощу, врожаю, відзначалися імітацією рухів трудової діяльності.

Одним із різновидів народної драми є „Весілля", головними героями в ній виступають князь, княгиня, бояри, світилки, котрі виконують ряд функцій весільного обряду: сватання, заручини, плетіння вінка, гільце, дівич-вечір, коровай, саме весілля.

Контрольні запитання

1. Що властиве народній драмі?

2.Як називали того, хто показував вистави в ляльковому театру?

3. Назвіть дитячі ігри з елементами драми.

4. Що символізує кожна дійова особа у різдвяній драмі „Коза"?

Творчі завдання

1. Знайдіть відповідність між обрядовим святом і народною драмою-грою „Коза”, „Просо”, „Подоляночка”, „Весілля”.

2. Про яку народну драму писав І.Франко:

„Рухома, переносна скринька, декорована як Віфлієм, з яслами і дитиною Ісусом і Марією, волом і ослом і пастухами; прихід трьох царів, сцени з Іродом, з жидами, воякою, чортом і смертю...”

Охарактеризуйте цю драму.

3. Коли виконували пісню-гру „Коструб”? Проаналізуйте текст пісні, визначте символічне значення Коструба, кількість дійових осіб, хорові партії.

Література до теми:

1. Волошин І.О. Джерела народного театру на Україні. – К., 1960.

2. Горик Н. Розробки уроків з української літератури за календарно-тематичним плануванням (9 кл., І семестр) // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 52 – 67.

3. Степанишин Б. Давня українська література в школі. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.

4. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX – XX ст.) – К.:Наук.думка, 1987. – 182 с.

5.Франко І.Я. До історії українського вертепу XVIIIст. // Зібр. тв. У 50-ти т. – Т. 36. – С. 170 – 376.

Модуль 3.
Героїчний епос

Тема 3.1. Думи

Тема 3.2. Історичні пісні

Тема 3.1.

Думи

Зміст теми

3.1.1. Виникнення і розвиток дум. Особливості композиції та художньої форми.

3.1.2. Тематика дум:

- героїчна боротьба українського народу проти турецько-татарських загарбників;
- визвольна війна проти польсько-шляхетського поневолення і російської колонізації, її особливості.

3.1.3. Національно-патріотичний пафос дум. Образ козака в народному епосі.

3.1.4. Видатні носії і виконавці дум. З історії кобзарських інструментів.

3.1.5. Билини. Тема захисту рідного краю у билинах київського циклу.

3.1.6. Мова народних дум.

3.1.7. Думи у творчості письменників.

3.1.8. Вивчення дум у загальноосвітній школі.

3.1.1-3.1.2. Виникнення і розвиток дум. Особливості композиції. Тематика дум.

Думи – це самобутні епічні та ліро-епічні твори про боротьбу українського народу проти поневолювачів, суспільно-політичне і побутове життя людей, які виконувались у супроводі кобзи, бандури чи ліри. Відомі фахівці М.Грицай і Г.Нудьга зауважували, що дума генетично пов'язана з похоронним "голосінням" (піснями про смерть і похорон героїв, з історичними піснями та баладами). Ці твори відзначаються оригінальністю, глибокою самобутністю і високим ідейним звучанням. Епічність дум полягає в тому, що картини подій, зазвичай, широкі, масштабні, відображають рух народних мас.

Назва „дума" виникла ще за праслов'янських часів і означала „думка", „мислення". Провідна риса українського історичного

епосу – це патріотизм, дійова любов до батьківщини, що проявляється насамперед у воєнному опорі поневолювачам.

Пізніше словом „дума" почали називати велику за розміром епічну пісню героїчного змісту. В сучасному значенні термін утвердився завдяки старанням відомого етнографа М.Максимовича на початку XIX ст.

Досліджували цей жанр М.Цертелєв, І.Срезневський, М.Костомаров, І.Франко, М.Сумцов, К.Грушевський, М.Лисенко, М.Рильський, С.Грица, Г.Нудьга та ін. Фундаментальні дослідження дум ивконав фольклорист-музикознавець Ф.Колесса. Ґрунтовне видання дум у XX ст. здійснила К.Грушевська (на жаль, у 20-х р. XX ст. фольклористка була репресована, а збірка дум, підготовлена нею, вилучена з бібліотек). Українські думи перекладені англійською, французькою, німецькою, чеською, польською, румунською та іншими мовами.

Науковці підкреслюють, що думи, виникнувши в конкретних умовах свого часу, відповідали реальним запитам доби та характеру розвитку цілого фольклорного процесу. Більшість збирачів дум (від М.Цертелєва до П.Куліша) намагались забезпечити "історичну точність" текстів. Застосовуваний підхід (виправляти і редагувати думи, „пригладжувати" грубуватість лексики) призвів до деформації і часткового знищення текстів, записаних у першій половині XIX ст.

Думи відзначаються логікою побудови, ґрунтовним вмотивуванням вчинків персонажів. Віршована форма дум відрізняється від віршованого ладу інших фольклорних жанрів. На відміну від звичайних пісень для думи характерні нерівноскладові рядки, неоднаковий ритм.

Композицію думи складають: **заспів –** пролог, експозиція, де вказується місце, час, обставини дії, називаються головні герої; **сюжет** – розповідь з ліричними відступами; **кінцівка** – прославляння героїв, побажання слухачам. Виконуються думи в супроводі бандури чи ліри своєрідним індивідуальним співом, наближеним до мелодійної декламації – речитативом.

На заняттях звернемо увагу на аналіз дум. Наприклад, характеризуючи думу „***Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі",*** вкажемо на такі моменти. (Аналіз виконуємо за книжкою Руснак І. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – С. 42 – 50).

В основі даного твору покладені численні розповіді про перебування українських юнаків у турецько-татарській неволі, їх віру в повернення на рідну землю. Дума представляє собою своєрідний психологічний твір – показ родинних стосунків, прояв характерів залежно від ситуації, засудження зради, оспівування вірності.

Щоб уявлення про шлях втечі трьох братів з Азова в Україну до „річки Самарки", „В городи християнські до отця, до матки у гості..." були конкретними, на карті „прокладемо" шлях цієї втечі від міста Азова (Ростовська область Росії) до Савур-Могили і далі через землі таких сучасних міст, як Сніжне, Шахтарськ, Макіївка, Донецьк.

Починається дума такими рядками:
Ой у святую неділеньку рано-пораненьку
Не сивії тумани уставали,
Не буйнії вітри повівали,
Не чорнії хмари наступали,
Не дрібнії дощі накрапали,
Когда три брати із города Азова,
З турецької бусурменської
Великої неволі утікали

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С. 162 – 163).

Градація із заперечною часткою, використана як експозиція, збуджує зацікавлення слухача, допомагає усвідомити тему і зав'язку твору.

Головними героями думи є три брати, які по-різному виявляють себе у складних обставинах втечі з полону. Про це свідчать варіанти кінцівки думи: варіант 1 – смерть усіх братів, варіант 2 – смерть найменшого брата і щасливе повернення старшого і середнього братів, варіант 3 – смерть найменшого та старшого братів, повернення середнього брата додому.

Характеристику головних героїв проведемо за допомогою порівняльного аналізу. Поміркуймо, хто ж з братів небезпечніший?

найменший брат	**середній брат**	**старший брат**
недосвідчений	досвідчені,	
вирушає	обдумують свою втечу	
в далеку дорогу без коня, їжі і одягу	вирушають у дорогу на конях	
любить і поважає братів		
благородний	нерішучий	жорстокий
щирий	безвольний	егоїстичний
боязливий		рішучий
морально надломлений	малодушний	упевнений
прямолінійний	ними керує жадоба до багатства	

У бесіді про зміст думи з'ясуємо її епічний та ліричний характер. Епічність думи полягає в об'єктивному зображенні братів, показі їхніх взаємовідносин у різних життєвих ситуаціях. Ліризм розповіді відчувається в емоційності та схвильованості поведінки братів.

Художні особливості думи відображають: емоційно-забарвлена лексика: „братики", „голубоньки сивенькі"; постійні повтори: „милосердіє майте", „терни та байраки" використані для уповільнення подій, підкреслення основних моментів змісту; синонімічна тавтологія: „мало-немного", „стеле-покладає"; коренеслівна тавтологія: „пили-пилили", „чужий-чужениця"; заперечні порівняння: „Ой не чорная хмара налітала, Не буйні вітри віяли, душа козацька з тілом розлучалась".

Символіка думи. Учасниками бенкету в думі виступають дике птаство (орли-чорнокрильці) і хижі звірі (вовки-сіроманці), що є символом ненажерливості й ненаситності. Зозуля і явори – символи смутку оплакують найменшого брата.

Аналіз думи доцільно доповнити коментарем В.Погребенника стосовно „Думи про втечу трьох братів з Азова" Р.Рахманного, що присвячена суспільним проблемам України сьогоденної „Вивірення колізії думи (відповідь братів „Гей, ми і самі не втечемо, І тебе не візьмемо...") реаліями складного життя зумовило в Романа Рахманного не очікуване і, здавалося б, природне тут розгорнуте накладання мотиву думи на матрицю українського життя різних

історичних епох... Історизмові мислення Романа Рахманного його читачі завдячили реалістичною картиною гіркого становища українського етносу в Росії від 20-х рр.”. – зазначає В.Погребенник [12, 21].

Повчальні рядки думи „Старий отець-мати помруть, Дак будем наполу грунти-худобу паювати, Не буде третій між нами мішати...” В.Погребенник співвідносить із архетипом родового українського себелюбства, наявного в думі Р.Рахманного. Автор загострює увагу на пекучих проблемах: байдужості київського уряду щодо проблем західних українців, гнобленні українців на території Росії тощо.

Аналіз думи варто доповнити розглядом драматичної поеми Л. Костенко „Дума про братів неазовських” (1984) як своєрідного "аналогу-антитези" (М.Кудрявцев). У своєрідній ідейній дискусії трьох козаків, яких везуть на страту (до неї засуджено двох, а третій вирішив добровільно це зробити, щоб спокутувати гріхи побратимів) звучить ідея морально-етичної справедливості:

...Ми не брати азовські.
Якби ми із неволі утікали,
То я тебе на плечах би поніс!
А ми ж не із неволі, ми – у смерть.
То ми й не хочемо брать тебе з собою

(Костенко Л. Сад нев’янучих скульптур: Вірші. Поема-балада. Драматичні поеми. – К., 1987. – С. 199).

Детальніше про співвіднесеність моральних категорій вірності і зради, мужності і малодушності варто прочитати у книжці Кудрявцева М.Г.Щоб не згинули зерна...(Духовні та морально-етичні аспекти літератури: Курс лекцій). – Кам’янець-Подільський:Оіюм, 2003. – С. 162 – 175).

При аналізі думи **„Хмельницький та Барабаш”** (записана М.Цертелєвим у 1819 р.) звернемо увагу на композицію, кінцівку-словословіє, діалоги між Барабашем, представником інтересів Речі Посполитої та Хмельницьким, козацьким представником, про королівські грамоти. В думі показано протистояння двох сил: патріот вітчизни і зрадник, здатний піти на ганебну угоду для своєї вигоди. Не дійшовши згоди, Хмельницький вирішив хитрістю здобути грамоти про козацькі привілеї. Другий діалог відбувається між слугою Хмельницького і дружиною Барабаша, яка відстоює позиції чоловіка (“з ляхами, мостивими панами з упокоєм хліб-сіль вічні часи уживати”).

Художньою особливістю думи є те, що епічна розповідь чергується з публіцистичними та ліричними відступами. Традиційне звертання „батю” показує повагу до гетьмана, сподівання на перемогу; звертання “козаки”, “діти”, “друзі”, “молодці” – передають повагу керівника до кожного учасника битв. У тексті наявна тавтологія: „плаче-ридає”, лаконізм, як прийом епічної розповіді використовуються дієслова: „дбайте”, „рубайте”. Аналізуючи думи, звернемо увагу на їх варіативність.

3.1.3. Образ козака в народному епосі

Козак уособлює народнопоетичні уявлення про ідеальне, героїчне, оскільки, як ілюструє фольклорна пам’ять, ідеальним чином поєднує власні прагнення із громадськими, концентрує в собі активність та лицарську відданість меті. В особі козака втілено прагнення українського народу до духовної свободи, волі. Як правило, в піснях це людина особливого типу з високим почуттям патріотизму, самовіддана справі національного визволення, це герой, що понад усе любить волю, активна, дійова особистість. Італієць Доменіко Чамполі писав про козаків: „Це горді, відважні лицарі сміливо дивляться в очі смерті. Шабля – його хрест, а пісня – його молитва”. В українських піснях прославляють козаків за те, що вони рятували людей, жертвуючи власним життям.

3.1.4. Видатні носії і виконавці дум. З історії кобзарських інструментів.

Про народних співців та музик згадується у „Слові о полку Ігоревім”, київському літописі XII ст. Найбільший розквіт кобзарства припадає на XVI-XVIII століття: кобзарському ремеслу навчались у музичних цехах, братствах, січових співацьких школах. Відомою такою школою стала Глухівська школа співу та інструментальної гри. Професійна кобзарська освіта сформувалась у середовищі Чернігівської, Полтавської та Зінківської кобзарських шкіл.

Малюнки козака-кобзаря можна було зустріти на стінах і дверях світлиць, на вуликах та днищах скринь. Відомо, що російські та польські королі тримали при своїх дворах не лише окремих кобзарів, але й цілі кобзарські капели.

До кінця XIX ст. кобзарі належали до цехів, організованих під патронатом церкви і мали співати в певній окрузі, визначеній цехом. Крім професійної майстерності, здобутої від учителів, вони були переважно наділені "внутрішнім даром" (Ф.Колесса), здатністю впливати на найглибші людські почуття. Відомий фольклорист Ф.Колесса порівнював виконання кобзарями дум зі співом Святого Письма у церкві, а дослідниця О.Грабович відзначала, що, "як виконавці, кобзарі мали чудове підсвідоме відчуття аудиторії та її культурних і психологічних потреб".

Серед кобзарів особливо визначалися Андрій Шут, Іван Крюковський, Хведір Холодний, Архип Никоненко, Остап Вересай. Творчість і особистість кожного з них мали значний вплив на розвиток української фольклористики й етнографії, музики, літератури, образотворчого мистецтва. Їхнім мистецтвом захоплювалися видатні вчені-славісти багатьох країн.

О.Вересай особливої слави здобув співом українських народних дум „Про Хведора Безродного", „Про братів Азовських", „Невольницька", „Про бурю на Чорному морі", „Про удову і трьох синів". Кобзар мав гарний голос (драматичний тенор) і підкреслено експресивну манеру співу, що вражала глибоким драматизмом, тонкою проникливістю у психологічну сутність думи, правдивим тлумаченням художніх образів.

З історії кобзарських інструментів. З трьохструнного, трохи видовженого музичного дерев'яного інструменту, який робиться з верби, або з клену, **кобза** вже в XVIII столітті мала до 35 струн. Струни в старовину були кишкові або в переміш з металевими, тепер використовують виключно металеві звуки. Видобувають на кобзі биттям пальців по струнах, при чому в ударах по струнах бере участь не лише пучка пальців, але й ніготь, для того переважно мають трохи відрощені нігті.

Існує кілька версій стосовно походження інструменту: за однією, кобза – найстаріший музичний інструмент азіатського походження, який ще в XII столітті був поширений серед половців. Турки також мали музичний інструмент, подібний до стародавньої кобзи – кобуз. Г.Хоткевич доводив, що всім народам з давніх-давен був відомий інструмент пудло, прототип кобзи.

Про значущість кобзи і творів, виконуваних на ній, говорить і те, що Тарас Шевченко назвав свої твори, „Кобзарем", а Панько Куліш – „кобзою". Найкраще підкреслила значення кобзи письменниця Олена Пчілка. Вона стверджувала, що коли б

провадила боротьбу з українським рухом, то наказала б зібрати усі кобзи, скласти їх на купу і спалити.

3.1.6. Билини

Характеристику билин проведем за посібником Б.Степанишина „Давня українська література в школі" (2000 р.), підручником З. і М.Лановик „Українська усна народна творчість". У XVI-XVII ст. існували цикли билинних творів про богатирів-велетнів Іллю Муромця, Чоботька, Олексія Поповича, Кирила Кожум'яку та ін. Поступово билини трансформуються в казки. Досліджували билини М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, В.Шевчук.

Контрольні запитання :

1. Визначте, які з названих жанрів не належать до народного епосу: дума, балада, романс, історична пісня?

2.До якого роду художньої творчості належать народні думи?

3.Хто з українських художників написав картини до дум?

4. Як називаються характерні для фольклорних творів такі художні засоби: „шапка-бирка", „чисте поле", „хвалить-вихваляє", „буйний вітер", „плаче-ридає"? Знайдіть аналогічні засоби в думах і охарактеризуйте їх функцію.

5. Які життєві цінності були найбільш вартісні для козака Голоти?

6. Дума про козака Голоту відома в Німеччині, Франції, Італії, Англії, Португалії, Болгарії, Чехії, Словаччині. Про що це говорить?

7. Які художні тропи використані в молитві полонених у думі „Маруся Богуславка" ?

Визволи нас, Боже, всіх бідних невольників,
На ясні зорі, тихі води,
Край веселий, люд хрещений.

8. Які художні твори написані за мотивами думи „Маруся Богуславка” ? Чи відрізняються фольклорний і літературний образ героїні?

Тестові запитання

1.Які твори називаються думами?

А). самобутні епічні та ліро-епічні твори про боротьбу українського народу проти поневолювачів, суспільно-політичне і побутове життя людей, які виконувались у супроводі кобзи, бандури чи ліри;

Б). великі за розміром епічні пісні героїчного змісту.

2. Хто автор терміну "дума"?

А). М.Цертелєв;

Б). М.Максимович;

В). М.Сумцов;

Г). Ф.Колесса.

3. В яких документах згадується про народних співців та музик?

А).у „Слові о полку Ігоревім”;

Б). "Повісті временних літ";

В). "Руській правді".

4. Які думи з наведених характеризують епізоди народно-визвольної війни 1648-1654рр.?

А)."Дума про Івана Богуна";

Б). "Дума про козака Голоту";

В)."Дума про Марусю Богуславку";

Г)."Буря на Чорному морі";

Д)."Бідна вдова і три сини".

5. В яких думах з наведених порушуються морально-етичні проблеми?

А). "Козак нетяга Хвесько Ганжа Андибер";

Б). “Маруся Богуславка”;

В).“Хмельницький та Барабаш”;

Г)."Буря на Чорному морі”;

Д).“Невольницький плач”.

6. Які з наведених компонентів притаманні для жанру думи? Чи є рядок з правильною відповіддю?

А). повтори, звертання, кінцівка;

Б). заспів, основна розповідь, закінчення;

В). основна розповідь, інверсія, закінчення;

Г). зачин, основна частина, славословіє.

Творчі завдання:

1. Поясніть вислів М.Рильського: „...думи справедливо вважають найдорожчим алмазом у короні многострадального, волелюбного, прекрасного і великого українського народу” (Рильський М. Зібрання творів у 20- т. Т.16. – К.: Наук.думка, 1987. – С. 9).

2. Охарактеризуйте образи козаків, що уособлюють військову звитягу, мужність, лицарську відвагу народу, який виборює своє право на свободу і незалежність, любов до рідної землі, почуття власної гідності, стійкості.

3. У чеському фольклорі збережена українська лірична пісня про дівчину, що чекає свого милого, „в’ючи вінок”. Співають цю пісню і на весіллі. Знайдіть спільне і відмінне в українській та чеській піснях. При потребі скористайтесь перекладними словниками:

Ой заржи, заржи,	Aj zerzaj, zerzaj,
Коню вороний,	Mui konicku vrany,
Під круту гору йдучи.	pres pole jeduci.
Чи не зачує молода дівчина,	Abu uslysela
Рутвяний вінок в’ючи.	moja nejmilejsi
А як зачула, тяжко здихнула,	v komurce seduci, Jak ho uslysela
Гірко заплакала	Zaplakat musela
Чи коня не мав,	kona vranego
Чи доріжки не знав,	ne tak o konicka
Чи ненька не пускала?	Jako o Janicka Janicka svarneho.

(Записано викладачем ГДПУ О.М.Семеног від Л.В.Венєвцевої в м.Харкові у 1984 р.)

До уваги. Детальніше про чеський фольклор, традиції, звичаї інших слов´янських народів читайте у книжці Семеног О.М. Вступ до слов´янської філології Навч. – метод. посібник. – Вид.2-е, перероблене і доповнене. / За заг.ред.акад.Мацько Л.І. – Глухів: ГДПУ, 2002. – 138 с.

4. З'ясуйте особливості символіки числа три в думі „Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі". Що в цій думі засуджує народна мораль?

5. Опрацюйте статтю О.Грабович "Думи як символічний код переказу культурних цінностей" (Родовід. -1993. – № 5. – С. 30 – 36). У статті пропонується антропологічний підхід до розгляду дум. У чому його суть?

6. Напишіть твір-роздум на тему за вибором.

"Козацькій славі не згаснути повік!"

„І покажем , що ми, браття, козацького роду" (П.Чубинський).

7. Порівняйте початок „Думи про Федора Безрідного" з перекладом М. Ґрабовського (польською мовою). При потребі скористайтесь перекладними словниками.

Понад сагою Дніпровою

Молодий козак обід обідає; не думає, не гадає,

Що на його молодого, ще й на чуру малого біда настигає...

Po nad zalewem dniprowym

Mlody kozak obidaje ani mysli ni zgaduje

Ze na niego mlodego i na ciure malego bieda nastepuje.

(Записано викладачем ГДПУ О.М.Семеног від Л.В.Венєвцевої в м.Харкові у 1984 р.)

8. У чому реалізм дум про народно-визвольну війну 1648-1654 рр.? Здійсніть аналіз однієї з дум (за переліком для загальноосвітньої школи): визначте тему, проблеми, систему образів, тропи, ідею, актуальність думи.

Література до теми:

1.Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: навч.посібник. // Упор. та прим. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислого. – К., 1993.

2.Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наук. думка, 1986. – 247 с.

3.Грабович О.Думи як символічний код переказу культурних цінностей // Родовід. – 1993. – № 5. – С.30 – 36

4.Дубас О.І. Становлення і розвиток професійної бандурної освіти в Україні (XVII – перша половина XX ст.). – Автореф. Ди с...канд. мистецтвознавства. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, – К., 2002. – 21 с.

5.Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Тром'яка та ін. – К.: Академія, 1997. – 750 с.

6.Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні Остапа Вересая. – К.: Музична Україна, 1976.

7.Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак, 1995. – С. 140 – 158.

8.Методичні вказівки до вивчення курсу української народнопоетичної творчості. – К.: ХДУ, 1988.

9.Нудьга Г.А. Українська дума і пісня в світі. – Кн. 1 і 2. – Львів, 1997-1998.

10.Пасічник Є. Особливості вивчення фольклорних творів // У кн.:Українська література в школі. – К.:Рад.шк., 1983. – С. 233 – 251.

11.Охріменко П., Охріменко О. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум і пісень про козаків. // Народна творчість та етнографія – 1992. – № 3.

12.Погребенник В.Ф. Слово-зброя. Література у творчому набутку публіциста й есеїста Романа Олійника-Рахманного (публіцистика, есеїстка, літературознавство): Навч.посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ковчег, 2003. – С. 19 – 37.

13.Поліщук Ф.М. Український фольклор. Давня українська література. – К.: Вища шк., 1991. – 190 с.

14.Руснак І. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград, 1999.

15.Степанишин Б. Українські народні думи // Ук. мова і літ. в шк. – 2000. – № 6. – С. 24-26.

16.Українські народні думи та історичні пісні / Упорядн. Таланчук О. – К.: Веселка, 1993.

17.Хоменко В.Г. У колі народного епосу // Думи. – К., 1974.

18.Чабада М. Кобзарі та лірники // Дивослово. – 1998. – № 6. – С. 22 – 23.

Тема 3.2. Історичні пісні

Зміст теми

3.2.1. Місце історичних пісень серед інших пісенних жанрів українського фольклору. Епічне й ліричне начало в історичних піснях.

3.2.2.Збирання і дослідження історичних пісень.

3.2.3. Тематика історичних пісень. Пісні про боротьбу з нападами ординців на Україну. Пісні про визвольну боротьбу українського народу проти іноземного поневолення. Їхні провідні мотиви й образи.

3.2.4. Використання історичних пісень у художній літературі (Т. Шевченко, М.Гоголь, Марко Вовчок, І.Карпенко-Карий, П. Загребельний, Б.Лепкий, Ю.Мушкетик).

3.2.5. Вивчення історичних пісень у загальноосвітній школі

3.2.1. Місце історичних пісень серед інших пісенних жанрів українського фольклору

Жанр „історична пісня” відомий усім слов’янським народам. Це ліро-епічні твори, присвячені певній історичній події чи відомій історичній постаті. Слід зауважити, що це не хроніка подій, не документ, в якому важливу роль відіграють факти; це художній твір, тому в ньому можливий творчий домисел.

Головна вимога до історичної пісні – правильно відобразити епоху, суть доби, її дух, національну спрямованість (Б. Степанишин). За обсягом історичні пісні менші за думи, але більші,

ніж ліричні пісні. Епічний характер виявляється у розповіді про події, які зображуються об'єктивно, але без чіткої фіксації подій, життя історичних персонажів. Наявні в піснях символіка, гіпербола, емоційно-оцінні елементи.

В українську фольклористику поняття „історична пісня" увів М.Гоголь. У статті „Про малоросійські пісні" (1833 р.) він указує на визначальну рису даного жанру: „вони не відриваються ні на мить від життя і... завжди відповідають тодішньому стану почуттів".

Серед особливостей історичних пісень варто відзначити також: показ важливих суспільних подій та історичних осіб; стислу розповідь про них; наявність застарілих слів та висловів; строфічну або куплетну побудову.

3.2.3. Провідні мотиви й образи історичних пісень

На заняттях звернемо увагу на аналіз історичних пісень. Наприклад, характеризуючи „Пісню про Байду" (Аналіз проводимо за книжкою Руснак І. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999), вкажемо на такі моменти.

У пісні висловлюється ідея благородства і високого почуття патріотизму, моральної вищості людини над смертю. Загибель Байди виступає символом безсилля поганського світу.

Дослідники зазначають, що прототипом образу Байди, можливо, є князь Дмитро Вишневецький, засновник першої Запорозької Січі на дніпровських островах Токмаківка і Хортиця (середина XVI ст.), староста Черкас і Києва. У 1563 році Д.Вишневецький брав участь у міжусобній боротьбі молдавських бояр, зрада яких і стала причиною його полону і мученицької смерті в Цариграді, колишній столиці Туреччини.

Звернемо увагу на сюжет даної пісні:

Сюжет пісні (можна подати за таким планом):

В Цариграді на **риночку**	Поява Байди в
Та **п'є Байда** мед-горілочку;	Цариграді на ринку
Ой, п'є Байда та **не день, не два**,	
Не одну нічку та й не годиночку;	
Ой п'є байда та й кивається,	Звернення до джури
Та на свого цюру поглядається:	
"Ой, цюро ж мій молодесенький,	
Та чи будеш мені вірнесенький?"	

Цар турецький у ньому присилає,	Пропозиція султана
Байду к собі підмовляє:	
„О, ти, Байдо, та славнесенький,	
Будь мені лицар та вірнесенький,	
Візьми в мене царівночку,	
Будеш паном на всю Вкраїночку!”	
„Твоя , царю, віра проклятая,	Відповідь Байди
Твоя царівночка поганая!”	
Ой крикнув цар на свої гайдуки:	
„Візьміть Байду добре в руки,	Наказ султана про
Візьміть Байду,	страту
і зв’яжіте,	
На гак ребром зачепіте!”	
Ой, висить Байда та й не день, не два,	
Не одну нічку та не годиночку;	
Ой, висить Байда та й гадає,	Прохання Байди
Та на свого цюру споглядає,	
Та на свого цюру молодого	
І на свого коня вороного:	
„Ой, цюро ж мій молодесенький,	
Подай мені лучок та тугесенький.	
Подай мені тугий лучок	
І стрілочок цілий пучок!	
Ой , бачу я три голубочки -	
Хочу я убити для його дочки.	
Де я мірю – там я вцілю,	
Де я важу – там я вражу!”	
Ой, як стрілив – царя вцілив,	Помста султану
А царицю в потилицю,	
Його доньку в головоньку.	
„Ото ж тобі, царю,	
За Байдину кару!	
Було б тобі знати,	
Як Байду карати	
Було Байді голову істяти,	
Його тіло поховати,	
Вороним конем їздити,	
Хлопця собі зголубити”	

(запис пісні з книги „Українські народні думи та історичні пісні” / За ред. М.Рильського і К.Гуслистого. – К., 1955. – С. 16 – 17).

Поміркуймо, на які риси характеру героя вказують перші чотири рядки: безтурботність, гультяйство? Звертається він до джу**ри** (цюра – це козацький слуга-товариш, зброєносець) з проханням бути йому вірнесеньким.

Султан, знаючи Байду як хороброго воїна, вмовляє служити йому, але Байда виявляє твердість духу і несхитну відданість рідній вірі.

У тексті наявне логічне поєднання картин з прямим і переносним значенням: Байда, гинучи фізично від тортур, розправився однією стрілою з усією родиною царя.

Серед художніх особливостей історичної пісні слід відзначити **гіперболізацію** (“убито однією стрілою царську родину”), **пестливі слова** як оцінні характеристики персонажів.

Засобами історичних пісень маємо відроджувати історичну пам’ять, формувати національну свідомість, плекати ідеал українця.

Контрольні запитання

1. У яких літературно-мистецьких творах знайшов відображення образ Байди?

2. Які художні ознаки пісні *„Чи не той то хміль”* свідчать про те, що вона народна? Які історичні події відображені в пісні?

3. Як в історичних піснях показано визначальну рису українських козаків – готовність іти на самопожертву заради громадського добра?

4. З якої історичної пісні ці рядки? Поясніть їх.

Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!

Тестові запитання:

1.Коли з'являється термін "історична пісня"?

А). *у* ХУІІ ст.;
Б). *у* ХУІІІ ст.;
В).у ХУІст.;
***Г).у* ХУст.**

2. Хто автор терміну "історична пісня"?
А). М.Цертелєв;
Б). М.Максимович;
В). М.Сумцов;
Г). Ф.Колесса;
Д). М.Гоголь.

4. Які історичні пісні характеризують епізоди боротьби з турками та татарами?
А). “Зажурилась Україна, бо нічим прожити”.
Б). “Пісня про Устима Кармалюка”.
В). “Ой Морозе - Морозенку”.

5. З якої пісні ці рядки?
За тобою, козаче, вся Україна плаче.
Не так же та Україна, як те славне військо.
А). “Чи спиш, чи чуєш, пане господарю”;
Б). "Розлилися круті бережечки";
В). “Ой Морозе - Морозенку”.

Творчі, пошукові завдання

1. Випишіть із пісні *„Розлилися круті бережечки”* постійні епітети, порівняння, гіперболи, метафори, синоніми, антитезу, образи-символи.

2. Охарактеризуйте у тексті пісні *„Ой усе лужком та все бережком”* заперечні поетичні паралелізми. З’ясуйте їх роль, зіставте з порівняннями та постійними епітетами.

3. У текстах історичних пісень паралелізм може перерости в гіперболу. Наведіть приклади таких пісень.

4.Схарактеризуйте сюжетні, композиційні, образно-символічні особливості історичної пісні *„Ой ти, Морозенку”.*

5. Що спільного в історичних піснях „*Гей, не дивуйтеся, добрії люди”* та „*Ой на горі та женці жнуть”?* З'ясуйте історію першої з названих пісень у художній літературі.

6. М.Гоголь так писав про українську пісню*: “Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, яка розкриває все життя народу”.* Продовжіть думку М.Гоголя.

7. Підготуйте реферат на тему *“Козацький одяг – джерело вивчення етнічної історії населення“.*

8. Назвіть сучасних кобзарів. Що вам відомо про їхню діяльність? Охарактеризуйте діяльність шкіл кобзарського мистецтва в Україні.

9. Виконайте порівняльний аналіз сюжетів російської та української історичної пісень, вкажіть на відмінне і спільне в них.

Взятие Азова казаками

Речь возговорит казацкий атаманушка:
"Гой, вы, братцы, вы, братцы, вы, донские казаки!
Вы справляйте, братцы, полтораста возков,
Положите вы в каждый по семи казаков,
По восьмом мы положим атаманушке,
По девятом мы положим кашеварушке,
По десятом мы положим погонщику,
Вы ежайте, братцы, под Азов-город!»
Помолились казаки. В путь отправились,
А в Азове-то турецкий паша погуливает,
Он у первого погонщика спрашивает:
"как и что за у вас за товар в возах?"
Речь возговорит млад донской казак:
"Что у нас в возах дорогой товар:
Есть куницы, есть лисицы, бобры, соболи!"
Речь возговорил турецкий паша Мурза:
"Вы платите нам за все пошлину!"
На ответ ему сказал донской казак:

"Подождите плату вы до завтрева, -
Мы заплотим вам за весь товар
И все пошлины заплотим во сто раз!"
Как не черный ворон закрычал в полночь,
Закрычал, загичал наш казацкий атаман:
"Уставайте, казаки, вы оправляйтеся,
За ружьица, за сабельки вы принимайтеся,
Басурманская орда теперь вся пать легла,
Вы их бейте, рубите, в полон не берите!"
Как и тут наши казаки придобичылись.
Они отъехали немного. Обеспечились
И тем самым себе худо сделали:
Не поставили караула, сами спать легли -
Враг побил, порубил тех донских казаков,
Всех донских казаков, всех охотчиков!

Ой що то за крячок

(пісня про взяття Азова)
Ой що то за крячок,
Що по морю літає?
Ой що то за бурлачок
Да молодців збирає?
Збирайтеся, братця,
Все народ мастеровий,
Зділаємо, братця,
Півтораста возів.
Да накупимо ми, братця,
Півтораста пар волів!
Посадимо ми, братця,
По семи молодців,
А по восьмому –
Поганяльничку,
По дев'ятому –
Кашоварничку,
А по десятому –
Для сторожності!
Поїдемо, братця,
У славний город у Азов

І станемо ми, братця,
У двадцять рядів!
Виходять, братця,
Азовськії купці:
“Показуйте ви,
Славні чумаченьки,
Славний товар із возів”.
“Ой єсть у нас
Лисиці, куниці
Ще й чорні соболі,
Да до завтрого не покажем”.
Ой купці пішли ночувать…
А вставайте, милі братця,
Потихесеньку,
Заряжайте ружжя
Помалесеньку!
Да тоді тряхнули!
Да й узяли Азов!

Література до теми:

1. Грушевський М. П’ятдесят літ „Исторических песен Малорусского народа” Антоновича і Драгоманова // Укр.історик. – 1984. – Рік 21. – № 1-4. – С.171-186.

2. Історичні пісні // Упор. І.П. Березовський, М. С. Родіна, В.Г. Хоменко; Нотн. матеріал упоряд. А.І. Гуменюк // Відп. ред. М.Т. Рильский. – К., 1963.

3. Пасічник Є.О. Особливості вивчення фольклорних творів // У кн.:Українська література в школі. – К.:Рад.шк., 1983. – С.233-251.

4. Руснак І.Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 96 с.

5. Скиба О. Поглиблене вивчення фольклору у 6-му класі // Українська література в загальноосвітній школі. – 1999. – № 3. – С. 46-55.

Модуль 4.

Балади і ліричні пісні

Тема 4.1.
Балади

Тема 4.2.
Родинно-побутові пісні

Тема 4.3.
Суспільно-побутові пісні

Тема 4.4.
Стрілецькі і повстанські пісні

Тема 4.5.
Танкові пісні. Коломийки

Тема 4.6.
Пісні літературного
походження

Тема 4.1.

Балади

Зміст теми

4.1.1. Походження і розвиток балад.

4.1.2. Жанрові особливості та ідейне спрямування балад. Відмінне і спільне з іншими жанрами фольклору.

4.1.3. Класифікація балад. Родинно-побутові балади, образи, поетичний стиль.

4.1.4. Пісні – балади про татарсько-турецьку неволю, образи, поетична мова.

4.1.5.Народна балада в художній літературі.

4.1.6. Вивчення балад у загальноосвітній школі.

4.1.1. Походження і розвиток балад

Балада належить до найскладніших фольклорних жанрів. Появу балади відносять до Середньовіччя. Провансальці називали даний жанр танцювальною піснею, французи характеризували баладу як ліричний вірш, англійці – як сюжетні поеми ліро-епічного характеру. У XIX ст. в Росії, Україні, за визначенням М.Максимовича, М.Костомарова, таким словом називали літературні та народнопісенні твори.

На сьогодні існує кілька визначень балади. Пропонуємо одне з них: балади – невеликий за обсягом віршований сюжетний гостродраматичний ліро-епічний твір, в якому відображаються напружені конфлікти в особистому та громадському житті.

Корені балади – в календарно- і родинно-обрядовій пісенності. Найдавніший запис балади знаходимо в рукописній книзі чеського фольклориста Яна Благослава „Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш". Найпродуктивнішим періодом баладотворення вважають XV-XVII ст. З XIX ст. балади публікуються у багатьох збірниках українського фольклору.

Ґрунтовно досліджував балади І.Франко („Жіноча неволя в руських піснях народних", 1883), наукові розвідки цьому жанру усної народної творчості присвятили О.Потебня, Ф.Колесса, К.Квітка та ін. Національні сюжети, символи й образи балад

знайшли відображення у творчості Т.Г.Шевченка („Тополя", „Причинна", „Утоплена", „Катерина" тощо). Широко використовували баладну традицію поети початку XX ст. (П.Карманський „Українська балада", М.Вороний „Бондарівна", В.Еллан „Балада про любов" тощо. Найповніше видання „Балади" у серії „Народна творчість" було здійснено у 1987 році. Фольклорист О.Дей опублікував „Каталог українських народних балад".

4.1.2. Жанрові особливості балад

У фольклористиці виділяють такі жанрові ознаки балади: зачин – звертання до персонажа, раптове повідомлення про незвичайні пригоди, драматичні колізії, трагічні випадки, що справляють сильне емоційне враження на читача. Ліричний елемент подається у поєднанні з епічним. Наявні естетичне відображення дійсності, романтична піднесеність, елементи фантастики, метаморфози–перетворення, персоніфікація рослин і явищ природи, моралізаторство – повчальний потенціал у вигляді кари або запізнілого каяття злочинців. Розповідь ведеться переважно про виняткові, трагічні випадки, які справляють сильне емоційне враження на читача, відсутні детальні описи, повтори, характерні для героїчного епосу, швидкий і напружений розвиток дії.

Як правило, за сюжет балади мають сумно-ефектну подію: вбивство, отруєння, помста свояка, дружини, чоловіка тощо. Балада не дає конкретних імен і конкретних обставин (М.Драгоманов), для неї головне не подія, а почуття, які вона збуджує (В.Бєлінський), змушуючи нас співпереживати трагічній долі тих, що постраждали безвинно.

Для поетики балад характерні діалоги, психологічні паралелізми, метафоричність, гіперболізація, постійні народні порівняння, епітети, символіка, повтори, зменшено-пестлива, емоційно-забарвлена лексика.

У баладах наявні елементи чаклунства: невістка перетворюється на тополю, калину; зрізана гілочка промовляє людським голосом; віддана заміж за нелюба дочка повертається додому зозулею. Дійовими особами балад часто виступають чарівниці, ворожки, відьми.

Більшість найдавніших балад споріднені з колядками, веснянками, купальськими, побутовими й хороводними піснями і присвячені метаморфозі людини – перетворення її на рослини,

тварин, птахів („Роса – дівчини сльоза”, „Невістка стає тополею”). Балади пізнішого походження ближчі до **епічної** поезії.

4.1.3.Класифікація балад. Родинно-побутові балади

У фольклористиці балади поділяють на родинно-побутові, про татарсько-турецьку неволю, про історичних осіб.

Найбільш детальну класифікацію родинно-побутових балад в українській фольклористиці розробив О.Дей. Науковець поділив цей фольклорний жанр на такі групи: про кохання і дошлюбні відносини; про сімейні взаємини і конфлікти; взаємини і конфлікти на тлі соціальних та історичних обставин.

Найпоширеніший сюжет балад – перетворення невістки в тополю. У таких баладах відображено анімістичне вірування про переселення людської душі в рослинний світ. Як правило, ці вірування підсилюються мотивом віри в магічну дію слова. Досить поширеними є також балади про кровозмішання („Жила вдова на Подолі”, жертвоприношення („Замурована мила”), викрадення дівчини з метою одруження („Їхали козаки із поля додому”), про жіночу невірність („Ой ти, Галю, Галю, молодая”), отруєння невірного нареченого. Сюжет балад, коли зведену дівчину козаки прив’язують до палаючої сосни, став основою для весільнообрядової лірики („Горіла сосна, палала..”).

Частина балад пов’язані мотивом „тройзілля”, за яким дівчина, вирішуючи суперечку трьох козаків, обіцяє вийти заміж за того, хто привезе їй з-за моря чарівного зілля для весільного віночка.

Родинно-побутові балади, записані у XVIII-XIX ст., побудовані, як правило, на мотивах нещасливого кохання, примусового шлюбу, зведенні дівчини, жорстокій долі покритки.

Мотивами балад про татарсько-турецьку неволю є проводи козака на війну, смерть козака внаслідок незвичайних обставин, подій, драматичні долі людей у неволі. Доволі часто зустрічається мотив нескореної полонянки, котра, хоч і має можливість стати дружиною турка, не покоряється ворогові, за що карається. Досить поширеними є балади про кровозмішення (козак визволяє дівчину з полону, закохується в неї, а пізніше виявляє, що ця дівчина його сестра).

Низка балад присвячені певним історичним особам. Відомі балади про Довбуша, Кармалюка, Бондарівну, Байду, Лимерівну. Такі балади відзначаються великим ступенем узагальнення.

Контрольні запитання

1. На якій незвичній деталі наголошується в цих рядках? З якою метою?

Проводжала мати сина у солдати,
Молоду невістку зелен-жито жати.

2. Який художній прийом використано у фрагменті балади „Ой послала мати та сина в дорогу”:

Молода невістка весь день працювала,
Льону не добрала, в полі ночувала.
Льону не добрала, в полі ночувала
І посеред поля тополею стала.

(З книги: Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С.230).

3. Які життєві події передані у баладі „Ой під горою, під кам’яною”? Яка символіка наведених у баладі образів?

4. Визначте ознаки балади „Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси”.

5. Чи є серед наведених творів народна балада?
„Із-за гори кам’яної”,
„Що сі в полі забіліло”,
„Іван Богун”,
„Чорна рілля заорана”.
Якщо є, охарактеризуйте її художні особливості.

Тестові завдання

1. Які з наведених ознак не характерні для балади?

А).сюжетність;
Б).розповідь ведеться повільно;
В).драматичність;

Г).наявність фантастичних подій;
Д).наявність прийому метаморфози;
Е).реалістичність.

2. Про долю якого козака йдеться в історико-героїчній баладі „Ой був в січі старий козак”?

А) Богдана Хмельницького;
Б) Івана Богуна;
В) Петра Сагайдачного;
Г) Саву Чалого.

3. В яких рядках наявний паралелізм?

А).Де матінка плаче,
Там Дунай розлився;
Де плаче сестриця,
Там слізок криниця.
Б).А на тії Бондарівні червонії стрічки,
Куди вели Бондарівну, там криваві річки.
В).Не плач, мати, не журися,
Та вже твій син оженився,
Та взяв собі панночку,
В чистім полі земляночку.

4. Яка балада стала основою трагедії І.Франка "Украдене щастя"?

А)."Ой жив у Січі старий козак";
Б). "Пісня про шандаря";
В)."Ой не ходи, Грицю".

5. Яка балада спонукала до появи поетичної мініатюри Т.Шевченка "Титарівна-Немирівна", творів Марка Вовчка, Панаса Мирного?

А)."Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці";
Б). "Лимерівна";
В)."Яків і шинкарка".

6.Хто вперше здійснив українську публікацію балади "Бондарівна"?

А).З.Доленга-Ходаківський;
Б). М.Максимович;
В).М.Костомаров.

Творчі, пошукові завдання

1. Охарактеризуйте художні особливості поданої балади.

Там Маруся яре жито жала,
Під снопами недужа лежала.
Да під снопами недужа лежала,
Із-за моря трох-зілля бажала.
Да й озвався козак у жупані:
Не журися, не журися, Марусеньку-пані.
Да що є в мене три коні на стані!
Що першим конем до моря доїду,
А другим конем море переїду,
А третім конем у морі каменем стану.
Да Марусі трох-зілля дістану!
Як став козак трох-зілля копати,
Прилетіла сивая зозуля.
Стала вона над ним кувати:
Годі, козаче, трох-зілля копати,
Да їдь до Марусі весілля гуляти!
Як під'їхав козак під ворота,
А Марусю обсіла пихота;
Як ввійшов козак в нові сіни,
А Марусю бояри обсіли;
Як увійшов козак у нову світлицю...
Лівою рукою шапочку знімає,
а правою – шаблюку виймає,
Да Марусі голівку знімає.
Да оце тобі, Марусю, весілля,
Не посилай, не посилай, козака по зілля!

(З книги: Наспівала мати. Пісенний світ О.Довженка. Упор. В.М.Пригоровський. – К.: Муз. Україна, 1995. – С.31).

2.У яких баладах відображені язичницькі вірування про перетворення людини в рослину, засуджується зрада в коханні? Назвіть.

3.З якої балади цей фрагмент:

Не питайся, сину, про свою дружину,
Бери топір в руки - рубай тополину?
Бодай стадо виздихало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло.

Використовуючи тлумачний, етимологічний, фразеологічний словники української мови, охарактеризуйте слова "кужіль", „бодай".

Література до теми:

1.Дей О.І. Українська народна балада. – К.:Наук. думка, 1986. – 236 с.

2.Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. -К.: Ред. часопису „Народознавство", 2001. – 576 с.

3.Балади. Кохання та дошлюбні взаємини // Упоряд. О.І.Дей, А.Ю. Ясенчук (тексти), А.І. Іваницький (мел.). Відп. ред. М.М. Гайдай. – К., 1988.

4.Балади: Кохання та дошлюбні взаємини / Відпов. ред.М.Пазяк – К., 1987. – 472 с.

5.Співанки – балади Верховини // Упоряд. Ю.І. Бойчук. – Ужгород, 1992.

6.Семенюк Л. С. Українські народні балади Західного Полісся (загальноукраїнський контекст і регіональна своєрідність): Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1998. – 18 с.

Тема 4.2.

Родинно-побутові пісні

Зміст теми

4.2.1. Жанрова природа ліричної пісні. Місце ліричної пісні в системі жанрів сучасного українського фольклору. Типові персонажі ліричних пісень.

4.2.2. Основні тематичні групи родинно-побутових ліричних пісень.

4.2.3. Пісні про кохання.

4.2.4. Пісні про жіночу долю.

4.2.5. Удовині та сирітські пісні**.** Мотиви смутку, страждань, незахищеності.

4.2.6. Українські жартівливі родинно-побутові пісні.

4.2.7. Вивчення ліричних пісень у загальноосвітній школі. Виховний потенціал ліричної пісні.

На самостійне опрацювання:

Світове значення українських народних ліричних пісень (на матеріалі висловлювань Т.Шевченка, М.Гоголя, І.Франка, Лесі Українки, Олеся Гончара).

При аналізі ліричних пісень бажано користуватись певною послідовністю. Пропонуємо схему для аналізу ліричних пісень.

1.Композиція ліричної пісні: послідовність ліричних ситуацій, мова оповідача .

2.Поетична характеристика пісні: тропи. Аналітичний коментар виразових засобів пісні.

3. Ліричні формули, їх семантика.

4. Психологічний коментар ліричної пісні.

4.2.1. Жанрова природа ліричної пісні.

Місце ліричної пісні в системі жанрів сучасного українського фольклору.

Народна пісня презентує традиційне бачення українцем прекрасного, героїчного, високого і низького, трагічного і

комічного, відображає стереотипи поведінки етносу, які тісно пов'язані з його світоглядними уявленнями.

Дослідники українського менталітету неодноразово зверталися до цього жанру українського фольклору. На пісенний матеріал спиралися у своїх наукових працях М.Костомаров, О.Потебня, М.Драгоманов, В.Антонович, М.Сумцов, І.Франко, М.Грушевський, інші фольклористи, історики, літературознавці, мовознавці.

Фольклористи підкреслювали величезну силу творчого генія українського народу, що виявляється в українській пісні і мові. Дослідник Г.Нудьга в численних розвідках про українську думу і пісню в світі стверджує, що серед заступників і популяризаторів народної пісні були відомий французький учений-гуманіст, родоначальник жанру есе, котрий „чи не перший підкреслив естетичну вартість народної пісні" Мішель де Монтень (1533—1592), Й.Гердер (1744—1803), який припускав, що початки історії і мистецтва слід шукати в середовищі простого народу, Й.Венціг, Х.Тідге, К.Вальдбріль, Ф.Боденштедт та ін., Ю.Словацький, А.Міцкевич, Й.Шафарик, Я.Коллар, В.Ганка, композитори В.Бетховен, Ф.Ліст, М.Глинка та інші митці початку XIX ст. (детальніше див. статтю Г.Нудьги „Українська пісня у зв'язку із світовою культурою" .htpp: // ukrlife.org / main / library.html).

Аналізуючи пісенні тексти, простежмо зміни домінуючих світоглядних моделей світу під впливом історичних, соціальних, психологічних, ідеологічних чинників, дослідімо взаємозв'язки між колективними естетичними нормами та індивідуальною естетичною позицією творців, виокремімо поетично-виражальні засоби реалізації у художній тканині фольклорного тексту етичних та естетичних уподобань українців.

Українські народні пісні багатоваріантні, закони формування пісенного тексту зумовлюють використання словотвірних і лексичних синонімів, постійних і нестягнених епітетів („буйний вітер", „бистра вода", „вороний кінь", „зелена діброва", „сивий голуб", „битий шлях"), повторів, розмаїття семантики понять („щастя", „доля", „багатство" тощо), варіативних, синонімічних фразеологізмів (наприклад, у значенні „**давно"** можуть використовуватись такі звороти: *стежечка мохом заросла, стежечка заросла шипшиною, колючим терном*) .

Серед ознак пісні відзначимо **повіствування** від імені ліричного героя, цнотливі почуття героїв:

В кінці греблі шумлять верби, Що я насадила...
Нема того козаченька, Що я полюбила...
Росла, росла дівчинонька, Та на порі стала.

Для пісень **характерний діалог, повтори різного типу**:

Ой дівчино, шумить гай, Кого любиш – забувай, забувай.
Нехай шумить, ще й гуде, Кого люблю, – мій буде, мій буде.

Досить часто наявний психологічний **паралелізм**:

Ой чого ж ти, дубе, на яр похилився?
Молодий козаче, чого зажурився?

Звернення до дуба йде паралельно із зверненням до козака. Питальна і зворушлива інтонація допомагає зрозуміти і настрій молодого козака, і настрій природи: чому дуб сумує разом з козаком?

4.2.2. Основні тематичні групи родинно-побутових ліричних пісень.

У **родинно-побутових піснях в**ідображено родинне життя і побут людей. “Разом взяті, – вважає Г.К. Сидоренко (див.”Родинно-побутова лірика в українській народній поетичній творчості”. – К., 1964),- такі пісні складають ніби велетенську епопею родинного побуту, руйнуючи традиційний поділ поезії на ліричну та епічну. У своїй цілісності — це лірика, яка глибиною й багатосторонністю відображення народного сімейного укладу стоїть на грані епосу”.

Брати мої, брати мої,
Брати-соловейки,
Чом до мене не ходите
Да щонеділеньки.
Сестро наша, сестро наша,
Сестро нечужая,
Як до тебе нам ходити,
Що ти убогая.
Ой дарма, що убогая,
Да ще й не гордая, -
Хліба-соля роздобуду,
Рада роду буду.
Хліба-соля роздобуду,
Рада роду буду.

(Пісня роду Довженків, Чернігівщина. У книзі: Наспівала мати. Пісенний світ О.Довженка. Упор. В.М.Пригоровський. – К.: Муз. Україна, 1995. – 186 с.).

Поміркуйте, у піснях часто наявні звертання. Яким чином вони інтимізують рядки пісні? Чому фольклор не розрізняє при звертанні осіб і неосіб, істот і неістот?

Найхарактерніші риси **пісень про кохання** – ніжність, долання перешкод до щастя закоханих, образи ворогів та розлучників. Пісні виконуються хором під час весільного застілля, на родинах, хрестинах, толоці.

Звернемося до аналізу пісень. Зокрема О.Таланчук пропонує аналіз пісні „Закувала зозуленька, очеретом летячи" :

Закувала зозуленька, очеретом летячи,
Заплакала дівчинонька, з козаком стоячи.
Не куй, не куй, **зозуленько**, очеретом летячи,
не плач, не плач, дівчинонько, з козаком стоячи!
Закувала зозуленька в вишневім саду,
Заплакала дівчинонька по **козацькому сліду**...
Як же мені не кувати, що зелен сад розвився,
Як же мені не плакати, що вже козак женився?
Ой у полі **дві тополі,** їдна в гору високо;
Умер козак, поховали його в землю глибоко.
Ой у полі дві тополі, а третяя ще вище;
Поховали козаченька в сиру землю ще глибше.
"Тепер вже ти не мій козак, а я дівчина не твоя:
Розлучила сира земля ще й **чужий край – сторона"**

(Таланчук О. Українознавчий аспект вивчення народнопоетичної творчості // У зб.: Українознавство в системі освіти: Міжн. наук. – практ.конф. – К.: Освіта, 1996. – С. 129 – 130).

У пісні передана типова сюжетна ситуація: дівчина плаче, бо милий покинув і оженився на другій. Кінцівка пісні змушує зосередитись на іншому: „Тепер вже ти не мій козак, а я дівчина не твоя: Розлучила сира земля ще й чужий край – сторона". Можливо, сюжет можна розглядати інакше: козак оженився, поїхав у чужий край і по дорозі помер. А можливо, дівчина помстилась козаку.

Двічі згадані символічні тополі в полі вказують на місце поховання козака. Якщо ховали в полі, а не на кладовищі, це означало, що чоловік помер не своєю смертю. Згадка про козацький слід, по якому заплакала дівчина, припускає здогад про дівочі чари зі слідом. Недаремно дівчата так ретельно оберігають від суперниці

„милого слідочок", ховаючи його під „кленовий листочок". Нарешті вислів „чужий край-сторона" в уявленнях українського народу означає край померлих предків, вирій. Поява зозулі – віщунки смерті – передує трагічній розв'язці.

Таким чином, народнопоетична семантика слів уводить нас в особливий світ народного художнього мислення, допомагає зрозуміти багатство пісні, глибину її змісту та естетику форми.

Українські жартівливі родинно-побутові пісні відзначаються багатством тематики, художньо-зображальних засобів. Характерна риса цих пісень – гумористичне світосприйняття та відображення побутової дійсності. Структурний засіб пісні – прийом-самохарактеристики, коли герой розповідає про себе в гіперболізованій або гротескній формі. Чільне місце в жартівливих піснях посідають такі засоби досягнення комізму, як модифіковані контрасти: молодий і старий, кум і кума, багата і бідна, нелюб і любий, щедрі та скупі, роботящі і ліниві, кмітливі і недотепи. Наприклад: „Багатая чубатая, як у воза дишло", „Убогая красивая, як у саду вишня". Поширеним комічним засобом є нагромадження однотипних деталей („А в нашого Омелечка").

Контрольні запитання:

1. Що означає поняття „лірика"? У чому відмінність між епікою і драмою?

2. О.Довженко писав про українську пісню: „Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу. Це історія українського народу, народу-трудівника, народу, що цілі віки бився, як лев, за свою свободу, що цілі віки витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя, як казав великий Шевченко, „без золота, без каменю, без хитрої мови" на викування у боротьбі свободи, права на повноцінне життя, виявлення в житті своїх здібностей!" Яку роль відіграла пісня в житті і творчості видатного письменника?

3. Прокоментуйте вислів В.Січинського: "ці пісні – „частка давнього і найкращого духовного майна українського народу, в них – кров'ю обкипілий протест проти татарської неволі, польсько-шляхетської кормиги, царського гніту, наші визвольні прагнення і надії".

4. Чи може фраза пісні впливати на настрій? Доведіть.

5. Досить часто в піснях про кохання згадуються квіти. Які саме і з якою метою вони використовуються?

6. До якого різновиду можна віднести уривок поданої пісні? Охарактеризуйте її художні особливості

Ой за лугом зелененьким
Брала вдова льон дрібненький,
Вона брала, вибирала,
Тонкий голос подавала.
Тонкий голос подавала
На темнесенький гайочок.
А там Василь сіно косе,
Тонкий колос переносе.
Кинув косу додомоньку,
Я сам пішов до домоньку.
Вийшла мати із кімнати,
Стала Василя питати:
Чого сидиш та й думаєш,
Чого не п'єш, не гуляєш?
Позволь, мати, вдову брати,
Тоді буду пить й гуляти.
-Не дозволю вдову брати
Вона вміє чарувати.
Вчарувала мужа свого,
Причарує й сина мого.

(Записано від М.Г.Петрищенко у с. Слоут Глухівського району Сумської області у 2002 р. викладачем ГДПУ Т.О.Скляр)

7.На які жанрові форми поділяється народна лірика?

Тестові запитання

1.Які з наведених ознак притаманні родинно-побутовим пісням?

А).культ почуттів;
Б).мотив нерозділеного кохання;
В).наявний епічний компонент;
Г).у піснях розвивається сюжетна канва.

2.Які риси поетики пісень про кохання?

А).гіперболізація душевної драми;
Б).мотив ностальгії заріднею;
В).сентименталізація;
Г).мотив самотності;
Д)романтизація.

3. Який різновид пісні представлений цими рядками?

Найняла ведмедика за плугом ходити,
А вовчика сіренького – волів поганяти,
А зайчика Степанчика – передні водити,
А лисичку Горпиночку – обідать варити.

А).пісня про кохання;
Б).наймитська пісня;
В).удовина пісня;
Г).пісня про сімейне життя.

Пошукові, творчі завдання:

1. Поділившись на дві підгрупи, підготуйте конференцію на тему:

„Психологія української народної пісні"; „Народна пісня у художніх творах як засіб уособлення індивідуальних переживань його героїв" (на вибір).

2*. Познайомтесь з аудіозаписами ліричних пісень в науково-дослідній лабораторії університету. Напишіть твір-роздум про пісню.

3. У сербській пісні ***“Љубав мужа и жене” (“Любов чоловіка й жінки”)*** розповідається про родину Йована. В родині панувала така любов, якої не знайдеш у цілому світі. Люди почали заздрити щастю жінки і відшукали траву-зілля проти щастя в коханні. Що то була за трава? Чи близькі мотиви цієї пісні з українськими піснями?

“Једно биље – доцно лијегање,
друго биље – рано устајање,
треће биље – неодговарање.
(“Одна трава – пізнє лягання,
друга трава – раннє вставання,
третя трава – невідповідання”). (Переклад М.Карацуби. див. Карацуба М. Південнослов’янська народна поезія (сербська, хорватська, болгарська) в українській літературній інтерпретації XIX-XXст) // Дис....канд.філ.наук. – Київс. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – С. 112)

4.Ліричні пісні завжди відзначаються підвищеною емоційністю та метафоричністю. Кожне слово вагоме, яскраве, неповторне. Доведіть це, проаналізувавши ці рядки:

Ой я знаю, ой я знаю, чого мила красна:
Перед нею й поза нею впала зоря ясна.
Ой упала зоря ясна та й розсипалася,
Мила зорю позбирала та й затикалася.

5. Поміркуйте, з якою метою в народних піснях використовується діалогічне мовлення. Прокоментуйте відповідні пісні.

6. В удовиних та сирітських піснях головними є мотиви смутку, страждань, незахищеності. На занятті пропонуємо проаналізувати варіанти однієї з пісень з книжки „Наспівала мати. Пісенний світ О.Довженка” / Упорядн. В.М.Пригоровський. – К.: Музична Україна, 1995. – С. 41, 95.

Поміркуйте, в чому між ними відмінність? Які стилістичні засоби увиразнюють даний жанр фольклору? Про що свідчить варіативність текстів? Визначте мовні засоби варіювання теми (слова, словосполучення, службові елементи).

Варіант 1	**Варіант 2**
Жила вдова в кінці села,	Жила вдова в кінці села,

Ой на горі хата.
Хорошая вдови донька
Не дуже багата.
Добривечір, матусенько,
Дай води напитись.
Хорошую дочку маєш,
Дозволь подивитись.
Стоїть вода в колобочку,
Іди та й напийся.
Шиє дочка ширіночку,
Іди та й дивися.
Холодная, мати, вода,
У зуби заходить.
Хорошая дочка твоя –
Під мислі підводить.
Ой пий, мати, тую воду,
Що я наносила.
Люби , мати, того зятя,
Що я полюбила.
Буду пити. Буду пити,
Буду розливати,
Нелюбого зятя маю,
Буду розлучати.
Не розливай, мати, воду,
Бо важко носити.
Не розлучай, мати, зятя -
Тобі з ним не жити.

Ой на горі хата.
Хорошая вдови донька -
Не дуже багата.
Добривечір, матусенько,
Дай води напитись.
Хорошую дочку маєш,
Дозволь подивитись.
Стоїть вода в кубочку,
Пойди да й напийся.
Сидить дочка край оконця,
Пойди подивися!
Мела хату, мела сіни.
Да й засміялася,
Вийшла мати воду брати,
Да й догадалася.
Ой пий, мати, тую воду,
Що я наносила.
Шануй, мати, того козаченька,
Що я полюбила.
Я не буду пити, -
Буду проливати,
Нелюбого зятя маю,
Буду розлучати.

Визначте основний настрій, відображений автором в цьому уривку, проаналізуйте тропи, з допомогою яких цей настрій створено.

7. Підготуйте повідомлення на одну з тем: „Родина, рід у світогляді й житті українців та відбиття їх у фольклорі”, „Доля жінки в українській народній пісні”.

8. У чому привабливість жартівливих пісень? Які відповідні засоби використовуються в таких піснях? Відповідь обґрунтуйте на прикладі запропонованої пісні.

Через греблю вода тече,
там дівчина млинці пече
І масличком помазує,

Козака підманює.
-Прийди, прийди мій миленький!
Гречаника тобі дам,
Та не клади під плече,
Борошина потече.
Ой не я бо пекла –
Моя матінка.
Якби я пекла,
То б і юшка потекла.
Запалю пучок соломи –
Горить, не палає
Ходить матінка по хаті,
За жениха лає.
А мені байдуже,
Люблю хлопців дуже.

(Записано від Г.І. Сайко у с.Мельники Липоводолинського району Сумської області у 2001 р. студенткою ГДПУ О.М.Потребич)

9. Виконайте філологічний аналіз поданої пісні. У кіноповісті О.Довженка „Україна в огні" цю пісню співає родина Лавріна Запорожця.

Ой що буде, то буде
Робити не буду,
Найму собі наймичку,
Сама сяду в запічку.
Найму собі цимбали,
Щоб ніжками дримбали,
Найму собі ще й баса,
Бо робити не ласа.
А найму я Килину,
Щоб гляділа дитину,
А найму я Федору, →
Щоб доїла корову.
А найму я Тетяну,
Щоб збирала сметану,
А найму я Явдоху,
Щоб носила до льоху.
А проклята наймичка
Виганяє з запічка:
Годі тобі лежати
Та давай нам плати,
Годі тобі сидіти,
Йди хазяйство глядіти.

(Записи Н. Присяжнюк в с. Погребище на Поділлі у книзі „Пісні Поділля". – К.:Наук.думка, 1976. – С. 445.)

10.Які мотиви, образи, художні засоби поєднують картини Катерини Білокур з народними піснями?

Література до теми:

1.Голубенко І.О. Пісенний відгомін життя (сучасна українська пісня): Посібник для студентів української філології та інших філологічних факультетів. – К.: НПУ, 1998.

2.Гордійчук М. Українські народні пісні. – К.: Музична Україна, 1979. – 271 с.

3.Дей О.І. Народнопісенні жанри. Вип.2. – К.: Музична Україна, 1983. – 112 с.

4.Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису „Народознавство", 2001. – 576 с.

5.Копаниця Л.М. Метапонятійна модель української ліричної пісні. – К., 2000.

6.Кошиць О. Про українську пісню і музику. // Народна творчість та етнографія – 1999. – № 1.

7.Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. Книга 1. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997. – 424 с.

8.Пісні кохання. – К.: Дніпро, 1986. – 367 с.

9.Пісні Поділля / Упорядн. С. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1976. – 520 с.

10.Правдюк О. Нові записи повстанських пісень // Народна творчість та етнографія – 1994. – № 1.

11.Степанишин Б. Нове поповнення скарбниці пісенної творчості України // Народна творчість та етнографія – 2001. – № 1-2. – С. 81-82.

12.Таланчук О. Українознавчий аспект вивчення народнопоетичної творчості // У зб.: Українознавство в системі освіти: Міжн. наук. – практ.конф. – К.: Освіта, 1996. – С. 127 – 132.

13.Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Краса і секрети творчості. – К., 1980. – С. 340 – 439.

Тема 4.3.

Суспільно-побутові пісні

Зміст теми

4.3.1. Основні тематичні групи суспільно-побутових ліричних пісень.

4.3.2. Козацькі, рекрутські пісні, їх історична обумовленість, поетика, символіка.

4.3.3. Чумацькі пісні, їх виникнення, мотиви.

4.3.4. Бурлацькі, наймитські, заробітчанські пісні. Ідейний зміст і художня форма цих пісень.

4.3.2. Козацькі, рекрутські пісні

Серед пісень козацького циклу не одне покоління приваблює пісня „Розлилися круті бережечки". Читаючи її, звернемо увагу на значення виділених слів:

Гей, ви, хлопці,
Ви, **добрі молодці,** (так називають козаків)
не журіться,
Посідлайте коні воронії – садовіться.
Та поїдем у чистеє поле у Варшаву
Та наберем **червоної китаєчки та на славу.(**символом козацької доблесті і слави червона китаєчка виступає)

У добу козаччини головним героєм і виховним ідеалом став козак як втілення всіх чеснот справжнього українця, мужній лицар-визволитель, безкорисливий захисник скривджених і знедолених. Зверніть увагу на змалювання в піснях козацького чуба як символу належності до товариства лицарів. А як оцінювалась у козацькому середовищі втрата козацького чуба?

Якщо в козаки українець ішов по волі, то в рекрути його „забривали". Наруга над духовним світом юнака – такий лейтмотив рекрутських пісень. У цих піснях показано важку примусову солдатську службу, повернення рекрута додому хворим, морально покаліченим або його смерть у війську чи в дорозі. Пісні реалістично змальовують такі характерні моменти соціальної несправедливості, як жеребкування під час набору, спроби викупу сина, заміну його на іншого, переважно сироту. Останнє добре ілюструє пісня „Зажурилася вдова":

Оддамо ми багача –
Багач викупиться.
Оддамо ми панича –
Панич викрутиться.
Оддамо ми сироту,
Та й збудемось клопоту.

(Записано від М.А.Кузьмінської у с.Уяринці Тиврівського району Вінницької обл. у 2001 р. студенткою ГДПУ С.Семчишиною).

Читаючи козацькі та рекрутські, солдатські пісні, простежте, як змінюється ставлення особистості до поняття свободи, волі: для **козака** воля – це особиста та національна непідлеглість життя у товаристві, для **рекрут**а, **солдата** – це мирне життя в колі сім'ї.

4.3.3. Чумацькі пісні

„Якщо козаки оберігали наші землі зі зброєю, кобзарі оживляли духовне пробудження за допомогою кобзи й пісні, то чумаки тримали "економічні віжки" (В. Скуратівський). Чумацтво у світобаченні народу – не лише заняття, що приносить достаток, але є втіленням заповітної мрії простолюдина, школою, через яку кожен повинен пройти, щоб знати життя і здобути повагу (Рудченко И.Я. Чумаки в народных песнях. Этнографический очерк / Чумацкие народные песни. – К., 1974. – – С. 47).

Основним продуктом чумацького промислу була сіль, перевозили чумаки також свіжу і в'ялену рибу, вино, тканину.

Назва **чумацького промислу** пов'язана, за версіями науковців, з поширеною на Сході чумою: чумаки вважались першими вісниками хвороби, адже вони чимало часу проводили в дорозі. У боротьбі з недугою вони змащували свій домотканий полотняний одяг та юхтові чоботи березовим дьогтем і нагадували таким чином „чумазих", брудних. Можливо, звідси походить лайка „Чума б тебе взяла".

Початки чумацтва сягають глибокої давнини, а в XVI-XIX столітті промисел „солениківˮ або „коломийцівˮ (від назви Коломия) був досить популярним: на одного мешканця України при чотиримільйонному населенні у той час припадало лише по 11 фунтів солі, що було недостатньо. Чумакували, зазвичай, козаки й державні селяни, зрідка кріпаки, міщани. Гурт налічував до ста маж (спеціальних великих возів з дуба, ясеня, граба, в'язу, обшитих драбинами). Чумацькі валки вважались напіввійськовим об´єднанням, тому інколи їх супроводжували озброєні козаки.

За сіллю їздили у Крим, Молдову, на Дон, Польщу, Кубань, Московщину. Дністер і сьогодні часто називають Соляною дорогою. Сезон чумакування тривав шість місяців, але часом і довше.

Самовіддана вільна праця чумаків, чумацькі неписані закони (соціальна справедливість при розподілі прибутків, людяність, допомога сиротам і вдовам) високо цінувалися в народі.

У дорозі чумаків постійно чекали труднощі, тому більшість **чумацьких** пісень, на думку фольклористів І.Рудченка, М.Сумцова, Д.Яворницького, Г.Данилевського, відображає трагічну подію – смерть чумака в дорозі або його хворобу.

Цікаво розповідає про чумацькі похорони Г.Данилевський [1]. Коли в дорозі помирав чумак (від ран чи хвороби) – це була трагедія для всієї валки чумаків. Ховали в степу при дорозі, бо далеко навантаженими возами не можна було дістатись. Покійника одягали у вишивану сорочку, та й усі чумаки були у вишиванках, потім загортали в рогожу з мішка для риби, клали в яму головою "додому", і кожен чумак зі своєї мажі приносив жменю солі і обсипав нею покійника. Шапками насипали високу могилу, ставали навколо неї і читали речитативно закон Божий, співали заупокійні молитви, бажали царства небесного. Роги волам покійного чумака фарбували в чорний колір (намазували дьогтем і посипали попелом).

Коли ж чумак гинув від ран, між рогами вола прикріпляли стрічку червоного кольору. В селах люди при зустрічі з таким волом ставали на коліна і віддавали траурні почесті покійному. Вдові чумака передавались мажі, воли та все зароблене покійним. Ось така пошана існувала до чумаків в селах України.

Провідними мотивами і символами чумацької пісні є прагнення до волі як духовної свободи, можливості вибору життєвого шляху, дорога як символ життєвого шляху, образ чумака як соціального типу, позбавленого ідеальної мети, віл як символ вірного супутника.

Контрольні запитання

1.Прочитайте уривок. Яким показано героїв у цьому тексті?

Новобранці понаряжовані,
Назад руки позав'язані,
Головочки пообстрижувані,
Чорні очка позаплакувані

(Рекрутські та солдатські пісні. – К.: Наукова думка, 1974).

2. Прочитайте текст. Яким ви уявляєте героя цієї пісні, якими фарбами ви “намалювали” б цю пісню? З’ясуйте мовностилістичні особливості тексту.

Беруть мене у солдати.
Та нікому виряджати,
Нема роду, ні отця,
Та й нікому журиться.
Тілько найшов родину -
Матусину могилу,
До могили припадаю,
З матусею розмовляю.

(Записано від М.Р.Дмитренко у м.Кролевець Сумської області у 2000 р. студенткою ГДПУ І.Дмитренко).

3. Козаки, ховаючи своїх героїв співців, клали в могилу (чи на могилі) кобзу або якийсь інший музичний інструмент. На вашу думку, з якою метою це робилося.

Тестові запитання

1.У яких піснях центральне місце відводиться волам?

А).козацьким;
Б).чумацьким;
В).рекрутським;
Г).наймитським.

2.Для яких пісень характерний мотив опалого листя?

А).козацьким;
Б).чумацьким;
В).рекрутським;
Г).січовим.

3.Який історичний факт знайшов відображення в цих рядках?

Ой летіла зозуленька, стала говорити:
-Не будете, мужики, панщини робити!

А).введення кріпацтва у 1783;
Б).скасування кріпацтва 1861р.

4.Які риси характерні для суспільно-побутових пісень?
А).епічне начало;
Б).зображують конкретних персонажів;
В).увага зосереджується на почуттєвості.

5.Який жанр фольклору представляють подані тексти?
А).козацьку пісню;
Б).історичну пісню;
В).баладу;
Г). чумацьку пісню.

1. Ой у полі жито
Копитами збито,
Під білою березою
Козаченька вбито.

2. Із-за гір, з-за гір вилітав сокіл,
А з-за хутора вилітало два.
Один одного братом назива.
Ой брате сокіл високо літав
Високо літав, що ж ти там видав?
Видав я диво – зелене жито,
Зелене жито, де парня вибито.

3.Воли не пристали, ні з дороги збився,
Того зажурився – без долі вродився.

Творчі завдання

1.Серед символічних образів козацької, рекрутської, солдатської виділяємо образ коня. Кінь у пісні вміє говорити, співчувати, страджати. Це відданий товариш, рятівник від смерті. Проаналізуйте пісенні діалоги з конем.

2. Познайомтеся з чумацькими піснями (на вибір) і виконайте аналіз цих пісень:

2.1. Зверніть увагу на перебіг подій, поступове нагнітання емоційності, художню своєрідність пісні.

2.2. Народна любов до чумаків передається низкою епітетів та зменшено-пестливої лексики. Знайдіть дані слова.

2.3. Картина природи стає складовою паралелізму, допомагає відтворити психологічний настрій героїв. Підтвердіть це контекстом.

3. Який елемент поховальної обрядовості чумаків зафіксовано в пісні? Що вам відомо про поховання чумаків?

Ой насіяли та наорали, та нікому збирати,
Поїхали чумаченьки в Молдаву стояти.
Ой у полі два дубочки, а третій маленький,
Ой помер, помер у Молдаві та чумак молоденький.
Ой ви, хлопці, чумаченьки, дайте батьку знати,
Та нехай приїде у Молдаву чумака ховати.
Не прийшов батько, не прийшов батько, тільки прийшла мати,
Ой обертає білеє личко проти ясного сонця.
- Ой годі, годі, стара мати, що треба за ним дати.
Ой продай, мати, сірі воли, котрі вперед ходили,
А вони ж його молодого всю Молдаву звозили.

(Записи Н.Присяжнюк у с. Погребище на Поділлі у книзі „Пісні Поділля". – К.:Наук.думка, 1976. – С. 260.)

4. У бурлацьких, наймитських піснях відображено підневільне безправне життя людей, їхній протест проти сваволі господарів. Прочитайте подану пісню, доведіть, що це наймитська пісня.

Ой у саду черешенька вище перелазу,
Добре було наймитові в хазяїна зразу.
Пішов наймит, пішов бідний в клуню молотити,
А хазяйка по сусідах наймита судити:
Ото наймит – ледащиця, не хоче робити,
А як прийде неділенька, то йде в корчму пити.
А йде наймит, а йде бідний, на воли гукає,
А хазяїн з усіх мисок та в одну зливає:
Оце тобі, наймиточку, вечеря з обідом,
Не доїси самим борщем, то доїси хлібом.
Годі з тебе, наймиточку, хліба доїдати.
Стоять воли на оборі, час у поле гнати.
А йде наймит, а йде бідний, воли заганяти,
а йде соцький з десятником у рекрути брати.

Попід лугом зелененьким там різнії квіти,
Не за себе йду в рекрути, – за хазяйські діти.
(Записи Н.Присяжнюк у с. Погребище на Поділлі у книзі „Пісні Поділля”. – К.:Наук.думка, 1976. – С. 276.)

5. Укажіть на відмінне і спільне в сюжетах запропонованих рекрутсько-солдатських пісень з російського та українського фольклору. Чим, на вашу думку, це зумовлене?

Уж, ты, поле мое, поле чистое,
Раздолье мое, степь широкая!
Как на той на степи куст ракитовый,
А под тем кустом лежит млад солдат,
Лежит млад солдат,
Лежит млад солдат – в сердце раненный.
Что постель под ним – шелкова трава,
Одеяльце –темна ноченька.
Он просил-то, просил коня доброго,
Коня доброго, слугу верного:
- Уж, конь, ты, конь, конь – товарищ мой.
Ты бежи, конь мой, в землю русскую,
Ты неси поклон отцу и матери,
Молодой жене и малым детушкам.
Ты скажи им, конь, что женился я
На чужой стороне, на другой жене:
Усватала меня сабля вострая,
Обручала меня пуля быстрая.

Ой, у полі могила
З вітром говорила:
“Повій вітре буйнесенький,
Щоб я не зчорніла.
Ой, щоб не зчорніла,
Щоб я не стемніла,
Щоб на мені росла трава
Повище коліна”.
Росла, росла травиченька
Та й посихать стала,
Ждала мати з війська сина

Та й плакати стала.
“Сизокрилий орле,
Високо літаєш,
Чи далеко мого сина
У війську видаєш?”
“Чи то твій син, мати,
В чистім полі гуляє?
А вже йому чорний ворон
Та й у головонці ськає”.

Література до теми:

1.Данилевський Г.П.Чумаки. – К.: Веселка, 1992. – 110 с.
2.Кушпа М. Художня своєрідність чумацьких пісень // Народознавство. – 1998. – № 49 – 50.
3.Наймитські та заробітчанські пісні // Упоряд. С.Й.Грицай, О.І.Дей, М.Г.Марченко. – К., 1975.
4.Чумацькі пісні / Упоряд. О.І.Дей, А.Ю.Ясенчук (тексти), А.І.Іваницький (мелод.). – К.: Наук. думка, 1976. – 544 с.
5.Таланчук О.М. Героїчний епос українського народу. – К., 1993.

Тема 4.4.

Стрілецькі і повстанські пісні

Зміст теми

4.4.1.Стрілецькі пісні.
4.4.2. Пісні української повстанської армії.
4.4.3.Пісні-гімни

4.4.1. Стрілецькі пісні

Історія виникнення стрілецьких пісень нараховує близько вісімдесяти років, але за радянської влади вони замовчувалися. Складали їх спілки січових стрільців, що були сформовані на початку ХХ ст. на основі добровільних товариств „Січ" та „Сокіл-Батько". Численні гуртки проводили значну культурно-просвітницьку роботу, в роки Першої світової війни брали участь у військових операціях. Серед січових стрільців були талановиті поети (Л.Лепкий, Р.Купчинський, М.Гайворонський, С.Чарнецький). Завдяки їхнім зусиллям і з'явилися стрілецькі пісні.

Поняття „стрілецька пісня" в українську фольклористику ввів О.Правдюк, визначивши її як різновид фольклору, що охоплює пісенний пласт з досить окресленим тематичним колом, пов′язаним з певним історичним етапом, життям і побутом певного середовища. Фольклорист зазначає: „стрілецька пісня, становлячи складову частину українського фольклору, водночас має власне, самобутнє й непоторне обличчя, цілий ряд характерних особливостей, зумовлених виникненням стрілецької пісенності в умовах війни, розбудови самостійності держави" [10].

Ґрунтовні дослідження стрілецьких пісень здійснив Г.Дем'ян. Присвячена цьому і фольклористична праця Ф.Погребенника „Ой у лузі червона калина".

Низка **пісень січових стрільців** військово-політичного характеру, відображають повстання на західноукраїнських землях проти царських та польсько-шляхетських військ у 1915 році, заклик до бою, відданість справі рідного краю, а також побутово-ліричного характеру (прощання, кохання стрільця і дівчини, передчуття смерті). Своєрідним національним гімном стала пісня *„Гей, у лузі червона калина"* Лейтмотив пісні – патріотичні поривання української молоді Галичини визволити Україну з-під царського гніту. Слова пісні належать поету С.Чарнецькому.

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася,
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Марширують наші добровольці у кривавий стан,
Визволяти братів-українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,

Розпочали стрільці українські з ворогами тан!
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

(Таємниці віків. Українські народні думи, легенди, перекази, пісні, казки...Навч.посібник (серія „Шкільна бібліотека") / Упорядник О.Г.Мукомела. – К.:Грамота, 2001. – С. 355).

Серед символів пісні – червона калина як прообраз України. Золотистий лан – це символ доброго врожаю і віри в перемогу народу. Пісня була вперше виконана 22 травня 1990 року біля пам'ятника Т. Шевченкові в Києві. Сьогодні стрілецькі пісні виконують гурт „Соколи", Волинський народний хор, самодіяльні колективи.

4.4.2. Пісні української повстанської армії

Пісенний фольклор національно-визвольної боротьби українського народу 40-50 рр. XX ст. суворо переслідувався до початку 90-х р. За такі дії навіть неповнолітні потрапляли до тюрем не менше, як на десять років. У переважній більшості це пісні, тексти яких часто нагадують історичні пісні, а наспіви запозичені з відомих мелодій (наприклад: „Вперед, хто живий! Бо найвищий вже час прогнати катів з України"), позначені особливостями індивідуальної поезії. Ці пісні передають захоплення красою, мужністю, сміливістю, нескореністю духу *„Слава не загине, січовая слава"*, звернені до пам'яті славних предків „ми, українські партизани, – потомки славних козаків".

Наскрізна ідея пісень „Співаника УПА", „Повстанський стяг", інших пісень – самозреченість, готовність пожертвувати собою- нагадує козацькі пісні („Ліс – наш батько, темна нічка – мати, Кріс і шабля – це твоя рідня. Кидай, козаче, молоду дівчину, Темна могила – це жінка твоя"). Героєм повстанського фольклору виступає Степан Бандера.

У низці пісень, зокрема в пісні „Гей за лісом сонце сходить" цей образ, як правило, виконує риси партизанського командира, вождя, котрий упевнено веде за собою воїнів до перемоги. Д.Донцов зазначає, що в цих піснях він знайшов „універсал нової України – ясний, чіткий, твердий і певний себе. Воскресний дух

утоптаної в землю справжньої, прадавньої, нової, вічної України”[див 2].

4.4.3. Пісні-гімни

Доля вірша П.Чубинського „Ще вмерла Україна”, який став національним українським гімном, нелегка. Відомий фольклорист і етнограф подарував українцям вірш, що став одним з найпопулярніших творів української поезії, а сам за це потрапив навіть на заслання до Сибіру. Опрацьовуючи поезію, звернемо увагу на різні підходи науковців до тлумачення пісні-гімну. Варто також провести паралель між піснею і поемою І.Франка „Мойсей”.

Познайомимось зокрема з міркуваннями Ф.Погребенника стосовно відомої поезії [9]. Аналізована пісня була надрукована в 1863 р. у журналі „Мета” разом з віршами Т.Шевченка „Мені однаково...”, „Н.Костомарову”, „Заповіт”. „Ті, хто надсилав до „Мети” тексти Т.Шевченка, згаданий вірш подали за Шевченків, а видавці журналу сприйняли їх за такі, що належать одному авторові, до якого вони ставилися з побожністю. Так почав своє життя повний текст майбутнього гімну,”-зазначає Ф.Погребенник.

Стосовно покладення тексту на музику, то припускають, що це сталося завдяки підготовці в 1864 р. пісні „Ще не вмерло Запорожжя” до вистави „Запорожці” (за мотивами комедії-опери „Поворот запорожців з Тразунда” К.Гейнча (1820-1860)).

Отже, виникнувши на Наддніпрянській Україні, вірш П.Чубинського набув громадянства у Галичині. Серед патріотичних пісень того часу „Я русин бил, єсть і буду” О.Духновича, „Мир вам, браття” І.Гушалевича пісня „Ще не вмерла Україна” вирізнялася широтою осмислення історичної долі народу, баченням перспектив його духовного відродження, мала визвольний пафос.

На східноукраїнських землях до 1917 року твір переслідувався. Відомо, що за друкування цього вірша О.Коваленком в „Українській музі” в 1909 році, випущені ним інші „крамольні” видання царська влада притягла автора до судової відповідальності. Особливої популярності пісня набула в період створення Української Народної Республіки, коли виконувала функції загальнонаціонального гімну.

Існують різні варіанти відомої пісні. В окремих текстах вірша, зокрема у співанику К.Паньківського в 1888 р. були наявні такі рядки: „Гей, гей, браття милі, нумо братися за діло! Гей, гей, пора

встати, пора волю добувати!", строфи, що засуджували Б.Хмельницького, який „віддав Україну москалям поганим", рядки, що закликали до єдності і згуртування на засадах рівності всіх слов'ян тощо.

Музику до пісні написав М.Вербицький (1815-1870), автор багатьох творів духовного змісту, світських хорів, автор музики до вірша „Заповіт" Т.Шевченка.

Через багато років після створення у 1990 році пісня прозвучала в Києві у виконанні українського чоловічого хору з Польщі „Журавлі".

Прочитайте цей вірш. Порівняйте з рядками гімну України. Чи є відмінність? У чому вона виражається?

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля
Ще нам, браття молодії, усміхнеться воля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у рідній сторонці.
Приспів:
Душу й тіло
Ми положим
За свою свободу
І покажем,
Що ми, браття,
Козацького роду!
Гей, гей, браття милі,
Нумо братися за діло!
Гей, гей, пора встати,
Пора волю добувати!
Ой Богдане-Зиновію, необачний сину,
Нащо оддав на поталу неньку-Україну?
Щоб вернути її честь, станем курінями,
Наречемся України вірними синами!
Приспів.
Спогадаймо тяжкий час,лихую годину
І тих, що вміли боронить рідну Україну:
Наливайко і Павлюк, і Тарас Трясило
Із могили кличуть нас на святеє діло!
Приспів.

(Погребенник Ф."Ще не вмерла Україна". Історія забороненої пісні-гімну // Літературна газета, 30 серпня 1990).

Сьогодення вносить корективи у формування нових рис національного гімну України. Вірш-гімн П.Чубинського став основою творів Ю.Федьковича, Б.Грінченка, І.Франка, І.Стешенка.

Контрольні запитання

1.Хто з фольклористів займався вивченням стрілецьких пісень?

2. Кому з фольклористів належить термін „стрілецька пісня”?

3. Які теми стрілецьких пісень виділяють фольклористи?

4. Кому належать слова пісні *„Гей, у лузі червона калина”?*

5. Прокоментуйте рядки пісні:
"Марширують наші добровольці у кривавий стан,
Визволяти братів-українців з московських кайдан".

6.Що вам відомо про історію пісні "Ще не вмерла Україна"?.

Творчі завдання

1.Поміркуйте над ідейним змістом пісні Р.Купчинського „Ой та зажурились стрільці січові”. Пісня наближена до поетики української думи й історичної пісні. Підтвердіть цю думку аналізом тексту пісні.

Ой та зажурились
Стрільці січові,
Як Збруч-ріку проходили,
Що стільки народу
Впало за свободу,
Встояти не було сили.
Ой та зажурились
Та стрільці січові,
Стали дрібні сльози лити:
Буде ворог клятий
Батьками орати,

Матерями волочити.

(Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.:Веселка, 1998. – С.445)

2.Мотив здобуття незалежності України вперше з'являється у січових і стрілецьких піснях. Доведіть це.

3.Підготуйте повідомлення на тему:

„Образ слави у стрілецьких піснях";

„Мотиви походу у стрілецьких піснях";

„Традиційні порівняння у стрілецьких піснях";

„Народнопісенні символи у стрілецьких піснях".

4. Орел у багатьох народів виступає символом висоти духу, уособленням вогню та світла, символізує мужнього воїна, козака. Що притаманне українському символу? Чи наявний цей символ у стрілецьких піснях.

Література до теми:

1.Василик С. Стрілецькі пісні на слова поетів „Молодої музи" // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 3. – С.89-95.

2.Дем'ян Г. Книжкові видання українських повстанських пісень // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5-6. – С.9-16).

3.Кузьменко О.Історичний розвиток стрілецької пісні // Рідна школа. – 2002. – № 5-. С.74-76.

4.Кузьменко О.Стрілецька пісня у повстанському репертуарі // Нар. тв. та етногр. – 2002. – № 1-2. – С.84-89.

5.Ой у лузі червона калина: Українські січові стрільці в піснях / Упоряд.М.Крищук; Муз.розшифрування М.Запотічного. – Тернопіль, 1990. – 56 с.

6.Ой у лузі червона калина. Для серед. та старшого шк. віку / Вступ.слово Л.Ященка. Про історії написання пісень розповідає Ф.Погребенник. – К.:Веселка, 1992.

7.Повстанські пісні // упоряд. і музичний редактор Василь Подуфалій. – Тернопіль, 1992. – 78 с., ноти.

8.Погребенник Ф. „Ой у лузі червона калина похилилася" // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 6. – С.51-54.

9.Погребенник Ф."Ще не вмерла Україна". Історія забороненої пісні-гімну // Літературна газета, 30 серпня 1990.

10.Правдюк О.Нові записи повстанських пісень // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 1. – С.51-56.

11.Стрілецькі пісні. Добірка Правдюка Олександра. // Народна творчість та етнографія – 1991, № 6.

Тема 4.5.

Танкові пісні. Коломийки

Зміст теми

4.5.1. Походження жанру й терміна „коломийка". М. Сумцов, Ф. Колесса І. Франко і В. Гнатюк про коломийки.

4.5.2. Відображення в коломийках світогляду народу. Своєрідність у змалюванні героя порівняно з ліричними піснями.

4.5.3. Визначення регіонів побутування коломийок. Коломийка в репертуарі сучасних виконавців.

4.5.4. Тематика коломийок. Гумористично-сатиричні елементи в творах.

4.5.5. Художні та композиційні особливості коломийок. Використання засобів психологічного паралелізму, порівнянь. Стандартні формули-зачини. Символ і метафора в коломийках.

4.5.6. Використання ритміки коломийок у ліричних, історичних піснях, у баладах.

Коломийка – весела жартівлива чи лірична співанка танцювального характеру. Як правило, це коротка, найчастіше дворядкова пісня, кожний рядок якої складається з чотирнадцяти складів, з паузою після восьмого складу. Можливо, назва пов'язана з назвою міста Коломия або назвою гуцульського танку „коломийка" (коло), де ця пісня виступає як приспівка до танцю.

Коломийкові традиції досить розвинуті в Чернівецькій, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській областях. Твори такого типу відомі з XV ст.

Коломийки розрізняють кількох видів: родинно-побутові (кохання, родинні стосунки), соціальні (панський гніт, рекрутчина, тяжка виснажлива праця), еміграційні.

Пісням властиве поетичне бачення навколишнього світу. Окремі коломийки нагадують думи про турецьку неволю:

Ой летіли гайворони понад Чорне море,
Заплакали молод-бранці, сидячи в неволі.
Будь здорова, родинонька, ви мої сусіди,
Не з гаразду я це роблю, а з тяжкої біди.

Серед ознак коломийки слід виділити лаконізм, пісенно-поетичне начало, відповідну міміку, спів, усталену поетику, традиційні образи-символи, постійні епітети, наприклад: "гіркий вітер", "Черемош воркітливий", метафори, персоніфікацію (звернення до природи, мов до живої істоти).

Коломийкам не властива споглядальність. Автор і виконавець у коломийках – це одна особа, що розкриває душу, розповідає про власні пригоди, враження. Більшість коломийок оптимістичні, життєрадісні.

Веселая дівчинонька, весело сміється,
Веселої дівчинці робота береся

(Бойківські коломийки в записі Г.Дем'яна. У книжці Р.Кирчіва Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – С.87).

Влучну характеристику коломийок запропонував І.Франко: „вони (коломийки) складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози й радощі, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції й вірування, його громадські й етичні ідеали" [7].

Контрольні запитання:

1. Які родинно-побутові та соціально побутові коломийки та частівки поширені у вашій місцевості?

2. Чи були і є у вашому селі виконавці коломийок і частівок?

3. Коли і де виконуються коломийки?

4. Чи виникають нові коломийки і частівки? Яка їх ідейна спрямованість?

5.Чому коломийки називають найбільш імпровізованим жанром?

6.Чим відрізняються жанри танкової лірики: шумки, краков'яки, козачки, дрібушки?

7.Чим зумовлена така назва танкових пісень – коломийка?

Тестові запитання

1. Які пісні називаються “коломийками”?
   А) це коротка, найчастіше дворядкова пісня, кожний рядок якої складається з 14 складів, з цезурою після восьмого складу, з жіночою римою;
   Б) це музично-поетичний твір, який виконується сольно у супроводі музичного інструмента;
   В)це твори, що увійшли в народну словесність з професійної літератури.
2. Які теми висвітлюються у коломийках?
   А) родинно-побутові;
   Б) соціально-побутові;
   В) всі вище перераховані.
3. Який настрій носить коломийка?
   А) мінорний;
   Б) переплітання мінорного з мажорним, залежно від теми;
   В) мажорний.
4. Вкажіть перше видання присвячене коломийці.
   А) Якова Головацького “Народные песни Галицкого и Угорской Руси»;
   Б) В. Гнатюка “Подружжя і рідня”;
   В) Саламона Счасного “Коломийки и шумки”.
5. Визначте до якої групи належать перераховані нижче коломийки:

А).Буковино моя мила, щедра і багата,
Розцвіла в сім ї єдиній, вільна і крилата.
Люблю тебе. Буковино, за поля родючі,
Люблю тебе, як дівчину, за сади пахучі.

Б). Продай, мати, сірі воли та й сіру корову,
Купи мені , моя мати, хустку тибетову.

Купи мені, моя мати, тибити, тибити,
Будуть мене, молоденьку, хлопчики любити.

В). Ой гуляла дівчинонька очима, плечима,
Вигуляла козаченька з чорними очима.

Г). Що я буду, бідний. діяв, як зима завіє,
Ні кожуха. ні дівчини, що мене зігріє?

6. За поданим визначенням вкажіть,про який термін йдеться: “це коротка, найчастіше дворядкова пісня, кожний рядок якої складається з 14 складів, з цезурою після восьмого складу, з жіночою римою”.
   А) літературні пісні;
   Б) коломийки;
   В) стрілецькі пісні.
7. Які різновиди української пісні можна назвати ”родичами” коломийки?
   А частушки, казачки, вівати, чабарашки;
   Б) літературні пісні;
   В) веснянки.
8. Який художній засіб найбільш характерний для коломийки?
   А) гіпербола;
   Б) анафора;
   В) метафора.
9. Хто перший зробив спробу визначити місце коломийки серед коротких пісенних жанрів слов’янського фольклору?
   А) Вацлав Зелеський;
   Б) В. Гнатюк;
   В) П. Лушкевич.

Пошукові і творчі завдання

1. Прокоментуйте визначення В.Гнатюка: „Коломийку слід вважати зовсім самостійним витвором народного генія, паралельним до інших самостійних родів народної поезії. Подекуди можна їх ставити навіть вище; ми знаємо, що деякі пісні, особливо обрядові, прив’язані тісно тільки до певних проявів народного життя;...коломийка натомість огортає собою всі прояви життя

чоловіка у всіх порах; ...звідти в ній висловлене і радість і горе, і утіха і жаль; звідти вона дихає і повагою і жартом; звідти в ній і гумор, і сатира, і іронія і т.д."(Гнатюк В.Переднє слово до збірника „Коломийки" // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К.:Наук. думка, 1966. – С.158).

2. Визначте риси коломийки за поданим текстом.

Та піду я в полонину та в полониночку,
Вирубаю яворика та й колисочку.
Та завішу колисочку я на яворочку,
Та буду в ній колихати малу дитиночку.
А я буду колисати, а вітер – гойдати,
Аби моїй дитиночці добре було спати.

3. Які художні засоби виразності використано у коломийках:

3.1.Ой лунає спів зозулі та ще й соловейка,
Нема краще в цілім світі, як рідна сімейка.

3.2.
Ой гоп, та помалу,
Та виткала штани з валу,
І пошила, і наділа,
Сама бачу, що до діла.

4. Поділившись на підгрупи, підготуйте доповіді для участі в конференції на тему „Коломийка і сучасність". Матеріалом для обговорення оберемо статтю М.Савчука „Коломийка", вміщену на сайті http: // www.ko.if.ua / cultpub / savchuk.htm.

Література до теми:

1.Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966.

2.Коломийки / Упоряд., передм. і примітки Н. С. Шумади. Нот. матеріал упоряд. З.І. Василенко. – К.:Музична Україна, 1973. – 439 с.

3.Коломийки в записках І. Франка / Упоряд.О.І.Дей. – К.:Музична Україна, 1970. – 133 с.

4.Матвіїшин С.М."Ой співанко-коломийко, як тебе не знати.." / Вивчення коломийок у 9-му класі // Укр.мова і літ.в шк.. – 1991. – № 4. С.30-33.

5.Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість:Підручник. – К.:Знання-Прес, 2001. – 591 с.

6.Степанишин Б. Давня українська література в школі. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.

7.Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки.Т.21 // Франко І.Зібрання творів: У 50-ти т. – К., 1982. – Т.37. – С.149.

8.Шумада Наталя. Коломийки в дослідженнях Володимира Гнатюка // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2.

9.Шумада Н. С. Коломийки у взаємозв'язках із східнослов'янською пісенністю // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 2. – С.3-11.

Тема 4.6.

Пісні літературного походження

Зміст теми

4.6.1. Загальні відомості про пісні літературного походження.

4.6.2.Історичний розвиток пісень літературного походження. (Пісні Г.Сковороди, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Петренка, Є.Гребінки).

4.6.3.Пісні літературного походження XIX ст. (пісні Т.Шевченка, Я.Щоголева, С.Руданського, А.Свидницького, Ю.Федьковича, М.Старицького, М.Кропивницького та ін.).

4.6.4.Пісні літературного походження XX ст. (пісні П.Тичини, В.Сосюри, А.Малишка, М.Нагнибіди, Д.Луценко, М.Сингаївського, М.Юрійчука, В.Івасюка та ін.).

4.6.5.Взаємозв'язок пісень народних та пісень літературного походження. Народність змісту і форми літературних пісень.

4.6.6.Романси, їх художньо-тематичні особливості.

4.6.1. Загальні відомості про пісні літературного походження

Пісні літературного походження – це твори, що увійшли в народну словесність із професійної літератури.

Явище впливу літератури на фольклор почало фіксуватися орієнтовно в сімнадцятому столітті, коли в літературі виокремлюється світська тематика. Найчастіше така взаємодія і взаємовплив стосувалися пісень, створених певними авторами, популярними серед народу настільки, що їхнє авторство поступово втрачалося.

Пісні літературного походження мають певні відмінності від народних. Серед таких відмінних рис дослідники відзначають рівень індивідуалізації: ліричний герой має власне, філософське бачення світу, його „почуття виходять за рамки народної психології, драматизуються, поетизуються" (З. і М.Лановик), що підтверджуються нетрадиційними для фольклору порівняннями, епітетами, метафорами, наявністю елементів пейзажу, оригінальної ритмомелодики тощо.

До найдавніших пісень літературного походження фольклористи відносять пісні „Ой біда, біда мені, чайці", „Перепеличенька я невеличенька", „Засвіт встали козаченьки", „В кінці греблі шумлять верби", „Чого вода каламутна", пісню С.Климовського „Їхав козак за Дунай" та ін. Як правило, це пісні ліричні, про кохання. Пісня „Грицю, Грицю, до роботи" – жартівливого характеру.

Народними піснями стали і твори поетів: „Всякому городу нрав і права" Г.Сковороди, „Ой доля людськая" І.Котляревського, „За Немань іду" С.Писаревського, „Ой казала мені мати" Г.Гулака-Артемовського та ін. Особливої популярності набули пісні М.Петренка „Взяв я бандуру", В.Забіли „Взяв би я бандуру", цикл пісень Т.Шевченка: „Реве та стогне Дніпр широкий", „Зоре моя вечірняя", „Садок вишневий коло хати", „Нащо мені чорні брови", „Така її доля".

Опрацьовуючи зокрема пісню Т.Шевченка „Реве та стогне Дніпр широкий", звернімо увагу на змалювання нічного пейзажу, т.зв. олюднення явищ природи, коли Дніпро, мов поранений звір, викликає страх, а "сердитий вітер" – тривогу, а вся картина породжує в читача відчуття невідворотної біди, що може статися вночі в таку негоду. Читаючи поезію „Садок вишневий коло хати", звернімо увагу на зорові картини, що влучно доповнюються слуховим враженням „Хрущі над вишнями гудуть".

Поети другої половини XIXст. подарували такі пісні, як „Повій, вітре, на Вкраїну" С.Руданського, „Журба" Л.Глібова, „Ніч яка місячна, зоряна, ясная" М.Старицького, „На вулиці скрипка

грає" М.Кропивницького, „Чорнії очі, карії очі" К.Думитрашка, „Ой ти, дівчино, з горіха зерня" І.Франка, „Стояла я і слухала весну" Лесі Українки.

Початок ХХ ст. приніс зміни в змістове наповнення пісень, національними гімнами стали поезії О.Конисського „Ой у лузі червона калина", „Боже, великий, єдиний", І.Франка „Вічний революціонер", патріотичні, філософські, любовні мотиви пронизують пісні Б.Лепкого „Чуєш, брате мій", Р.Купчинського „За рідний край", „Дівчино- рибчино", М.Гайворонського „Їхав стрілець на війноньку".

Покоління середини і другої половини ХХст виросло на піснях О.Олеся „Сміються, плачуть солов'ї", „Рідна мати моя", „Моя стежина", „Вчителько моя" А.Малишка, „На білу гречку впали роси" М. Рильського, „Виростеш ти, сину" В.Симоненка, „Марічка" М.Ткача, „Чорнобривці" М.Сингаївського, „Два кольори" Д.Павличка, „Червона рута" В.Івасюка" та ін.

Питання, присвячене романсу, тобто музично-поетичного твору що виконується сольно в супроводі музичного інструмента, доцільно опрацювати за книгою М. і З.Лановик („Українська усна народна словесність" К., 2001). Зверніть увагу на такі питання: які характерні риси, теми і мотиви романсу, його відмінність від пісні літературного походження, в чому виявляється вплив мелосу інших народів на розвиток цього жанру.

Тестові запитання

1. Які пісні називають літературними?

А) це музично-поетичний твір, який виконується сольно у супроводі музичного інструмента;

Б) це ліричні поетично-музичні твори, в яких відбиті почуття, переживання, думки людини;

В) це твори, що увійшли в народну словесність з професійної літератури.

2. Твори якого поета вперше стали народними?

А) Т. Шевченка;

Б) Г. Сковороди;

В) І. Котляревського.

3. Який історичний період був плідним для розвитку фольклору – літератури;

А) Просвітництва;
Б) Реалізму;
В) Романтизму.

4. За поданим уривком визначте автора слів пісні:

“По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.”

А) І. Франко;
Б) Т. Шевченко;
В) І. Котляревський.

5. В якому літературному творі зустрічається пісня “Всякому городу нрав і права?” Хто автор?

А) “Наталка-Полтавка” Котляревського;
Б) “Енеїда” Котляревського;
В) “Лідер” Смілянського.

6.За поданим визначення вкажіть про яке поняття йде мова: “це твори, що увійшли в народну словесність з професійної літератури”.

А) весільні пісні;
Б) веснянки;
В) пісні літературного походження.

7.Які пісні складають окрему жанрову групу літературних пісень?

А) романс;
Б) веснянки;
В) ліричні пісні.

8.Що таке “канти”?

А)пісні релігійного характеру;
Б) обрядові пісні;
В) хорові побутові пісні.

9.Хто є автором перших публікацій українських пісень?
А) М.Чулкова, В. Трутовський, І. Прача;
Б) О. Потебня;
В) М. Максимович.

10.За поданим уривком визначте автора слів пісні:

“Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться…
Ой як болить моє серце
А сльози не ллються!”

А) Т. Шевченко;
Б) І. Котляревський;
В) Г. Сковорода.

Творчі і пошукові завдання

1. Укладіть список пісень, записаних на слова українських письменників.

2. Вивчіть напам’ять одну пісню літературного походження (на вибір): „Ніч яка, Господи...” М.Старицького, „Тихесенько вечір на землю спадає” В.Самійленка, „Чари ночі” Олександра Олеся. Чому ваш вибір стосувався саме цієї пісні?

3. З’ясуйте ідейно-художній зміст пісень „Повій, вітре, на Вкраїну” С. Руданського, „Дивлюсь я на небо” М.Петренка, „Любіть Україну” В. Сосюри, „Стежина”, „Пісня про рушник” А. Малишка, „Червона рута”, „Водограй” (муз. і слова В.Івасюка).

4. Напишіть наукову роботу з теми “Мовно-літературний аналіз пісні літературного походження” (на вибір):
“Садок вишневий коло хати” Т.Шевченка.
“Вчителько моя” А.Малишка.
“Чорнобривці” М.Сингаївського.

5*. У відеозалі пропонуємо переглянути запис музичного вечора „Український романс”, проведений студентами і викладачами філологічного факультету ГДПУ. Охарактеруйте

головні риси романсу, його спільні і відмінні риси з іншими жанрами пісенної творчості.

6. Порівняйте текст записаної пісні із літературним варіантом. Чим зумовлені зміни в тексті?

- Ой чом ти не прийшов, як місяць зійшов,
Як я тебе ждала?
Чи коник пристав, чи стежки не знав,
Чи мать не пускали?
- Коник не пристав і стежку я знав,
Ще й мати пускала,
А менша сестра, бодай не зросла,
Сідельце сховала,
А старша сестра сідельце знайшла,
Коня осідлала:
“Їжжай, братику, до дівчиноньки,
Котра тебе ждала.”

(Записано у 2000 році від М.С.Грицая у с.Калінінське Липоводолинського району Сумської області студенткою ГДПУ Т.П.Білоусовою)

Література до теми:

1.Пісні літературного походження // Упоряд. В.Г.Бойко (тексти), А.Ф. Омельченко (мел.). – К., 1979.

2.Драч І. Слово про Лесю // Драч І.Ф. Духовний меч: Літ. – крит. ст. та есе. – К., 1983.

3.Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість:Підручник. – К.:Знання-Прес, 2001. – 591 с.

4.Сиваченко М.Є. Над текстами українських письменників. – К., 1985.

5.Смілянська В.Л. „Святим огненним словом...”: Тарас Шевченко. Поетика. – К., 1990.

6.Українські класичні романси / Упорядн., вступ.ст.Т.П.Булат. – К., 1983. – 335 с.

Модуль 5.
Казкова та історична проза

Тема 5.1. Народні казки

Тема 5.2. Легенди і перекази

Тема 5.1.

Народні казки

Зміст теми

5.1.1. Народні казки – художнє відображення історії українського народу, його життєвого досвіду, побуту, психології, національних особливостей.

5.1.2. З історії розвитку жанру.

5.1.3. Реалістична основа казкової фантастики. Основні види українського казкового епосу, жанрова своєрідність, національна специфіка.

5.1.4. Казки про тварин, основні теми, ідеї й образи. Принципи художнього показу персонажів, елементи фантастики, поетика і стиль.

5.1.5. Фантастично-героїчні казки, їх походження, характерні риси, образи.

5.1.6. Соціально-побутові казки.

5.1.7. Літературна казка.

5.1.8. Методика вивчення казки в загальноосвітньому закладі. Педагогічні ідеї казок.

5.1.1. – 5.1.2. Народні казки – художнє відображення історії українського народу

Казка – жанр усної народної прози: епічні оповідання алегоричного, повчально-розважального, чарівно-фантастичного, героїчного або побутового змісту з установкою на вигадку.

Перші записи українських народних казок були здійснені І. Срезневським у 1829 р., М. Костомаровим у 1843 році, І. Головацьким в альманасі „Вінок русинам на обжинки” у 1847 р. Дослідження цього жанру розпочав Й.Бодянський книгою „Наські українські казки” в 1835 році. Казки збирали, систематизовували, досліджували М.Максимович, П.Куліш, Д.Мордовець, К.Шейковський, М.Драгоманов, П.Чубинський та ін. У 1857 році П. Куліш видає „Записки о Южной Руси”, казки є складовою частиною цієї книги.

Відомий письменник І.Рудченко вважається першим видавцем збірника українських народних казок. Під назвою „Народні південно-руські казки" збірник був опублікований у 1869-1870 роках.

Чималу кількість народних казкових матеріалів друкував у 60-х роках XIXст. журнал „Основа". Завдяки сподвижницькій праці етнографа і фольклориста Б. Грінченка було видано „Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях" (Вип. I-III, Чернігів, 1895-1897), збірки казок, анекдотів для дорослих і для дітей.

У 1890, 1894 роках український письменник І. Манжура опублікував дві збірки „Казки, прислів'яі т. ін.", записані в Катеринославській та Харківській губерніях та „Малоросійські казки, прислів'ята повір'я, записані І. Манжурою".

Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Леся Українка публікували казочки в „часописах для дітей" – „Дзвонику" та „Молодій Україні". Завдяки саме їх сподвижницькій праці збережені казки „Кривенька качечка", „Дивна сопілка", „Казка про Івашка", „Казка про коржика".

5.1.3. Основні види українського казкового епосу

Умовно український казковий епос поділяють на казки про тварин, чарівні, соціально-побутові. Існують також новелістичні, гумористичні казки, казки-легенди, казки-анекдоти, казки-притчі.

Провести межу між різними видами казок досить важко. У казках про тварин часто наявний чарівний елемент, одухотворення предметів і явищ навколишнього світу, в багатьох чарівних казках діють тварини, наявна пригода, повчання, мораль. У чарівних казках дія відбувається у вигаданому світі, в соціально-побутових – усе неймовірне відбувається в реальному світі, елемент чарівного поданий у таких казках як своєрідний художній прийом, що допомагає повніше розкрити деякі явища дійсності, розвиток суспільного життя.

Учені багатьох країн прагнуть проникнути в таємницю схожості сюжетів, персонажів казок різних країн світу. Серед теорій, які вони пропонують, найбільш популярна – **міфологічна** (автори: брати Грімм, О.Афанасьєв, Ф.Буслаєв). Усі казки розвинулись з прадавнього міфу, переказу про явища природи, про різні події, про богів. Інша теорія – **міграційна**: казки „мандрують"

по світу (автори: Т.Бенфей, С.Ольденбург). В.Пропп стверджував, що казка – це твір **історичний,** оскільки вона неодмінно відображає певний етап життя народу, який її склав.

Національна специфіка казок. Казка фіксує національні традиції. Мотиви, теми, образи, мова казок як невід'ємної складової частини усної народної творчості представляють самостійний світ, особливий для кожного народу, що впродовж історії розвивався у певних суспільно-економічних умовах.

У центрі казки завжди перебуває герой-добротворець і антигерой-злотворець. Герой-добротворець визволяє рідну землю від змієв, чужоземців, рятує красуню; антигерой засуджується, проганяється, гине. Образу жінки, дівчини-героїні притаманні вірність коханому, материнському обов'язку, готовність до самопожертви заради дітей, чоловіка.

Краса героя казки описується, як правило, кількома штрихами: "*Такий гарний, що ну",* "Що на світі такого нема". Традиційним засобом є протиставлення: герой у казці постає спочатку в потворному вигляді, а потім красенем / красунею ("Царівна-жаба", "Про ужа-царевича та його вірну жону").

Розглядаючи казку як глибоку і мудру книгу життя, звернемо увагу на національні особливості діалогу. Досить часто він дуже лаконічний, його треба вміти прочитати. Запитання, яким зустрічають героя, звучить переважно так: „Чи по волі прийшов, чи по неволі?" Герой відповідає: „Добрий козак усе по волі ходить". Дане питання, швидше, не з сфери етикету, воно є своєрідним паролем, після якого уже конкретизується справа, з якою приходять до предків, пращурів.

Казка обрамляється традиційними висловами, початковими та фінальними **формулами-кліше**:

„Сказала б казки – не вмію, сказала б приказки – не смію, сказала б небилиці – так багато плутаниці",

„Живуть і хліб жують, і постолом добро возять",

„Жив собі", „Був собі", „В якомусь царстві, в якомусь государстві був собі",

„І я там був, мед-вино пив, у роті не було, а по бороді текло",

„От вам казка, а мені бубликів в'язка, мені колосок, а вам грошей мішок...".

З одного боку, казка ритмічна, насичена зміною одних дій іншими, які проявляються в русі персонажів, їх діалогах, з іншого – в казці досить часто знаходимо повтори подій, окремих висловів,

що вказує на повільність оповіді. У ній відсутні великі описи природи, інтер'єру.

Казці притаманний своєрідний гумор. Наприклад, у кумулятивній казці „Дід, баба і курочка-дрібушечка" – дрібничка постає таким чудом, що вже згодом про неї говорять як про важливу подію.

Для **композиції** казки характерні:

єдиний початок (анафоризація),

триразове повторення певних подій (ретардація),

градація дії – наростання ефекту. Художній рівень казки залежить від рівня майстерності записувача, бо фольклорний твір позначений імпровізацією.

Дослідники відзначають, що в жанрі казки сформувалося своєрідне ставлення до дійсності, відтак – особливість часово-просторових зв'язків. Час, вік у казці – поняття умовні.

Герой, як правило, сталого віку: це дитина, юнак (хлопець, парубок), доросла людина (чоловік), або старець.

Зміна у віці відбувається не через перебіг років, а перехід з одного вікового стану в інший: "і коли чоловік постарів...", "і виріс із нього красивий парубок..." тощо. Герой проводить у дорозі три, п´ять, сім, дев´ять, дванадцять, але за ці роки він не змінюється, навпаки, повертається додому таким, яким покинув свою оселю.

Час відлічується лише дією героя, простір – теж величина умовна. У казці ми не знайдемо детальних описів природи, житла, оточення. Все це фон, на якому відбувається дія, що завжди знаходиться в центрі уваги. У багатьох творах **простір** ділиться на 2 виміри – цей світ і той світ – реальність і "тридев'яте царство". Між цими вимірами досить плинна межа: змій з'являється із потойбіччя і викрадає царівну, у своє володіння за мить, а героєві доводиться подолати шлях довжиною у кілька років. Простір і час нерозривно зв'язані між собою. Реалізовується **простір** у вигляді порогу, воріт, річки, мосту, лісу, берега моря.

Дім у казці – це не просто житло, центр „свого" світу із цілим арсеналом компонентів. Через вікно вищі сили передають добрий знак у вигляді білого голуба або яскравого промінчика сонця. Героям казки слід бути обережним, адже через вікно може потрапити і злий дух.

Двері й поріг оберігають добробут хатини, не дозволяючи зовнішнім силам проникнути всередину, і таким чином відмежовують будинок від „чужого" простору. Щоб подолати

кордон між двома світами, героєві необхідно дотримуватись певних настанов: „Приїзжає у десяте царство, дивиться – стоїть хатка. Він до тієї хатки сотворив молитву, святий Юрій і відчинив”.

Персонажі у казках можуть бути рухомі й нерухомі. До нерухомих, належать наприклад, батьки головного героя або Баба-Яга, котрі упродовж казкової розповіді перебувають у закритому мікросвіті – хатинці,

Подамо **зразок аналізу** елементів символіки ка**зки** „Ох” [13, 24-32]. Піч, на якій сидить ледачий син у казці „Ох”, – це найбільш сакралізоване місце в хаті, місце помешкання духу померлих предків, домовика, а процес, яким пересипається –грається син, – це їжа духів. Вигук „цур-пек”, що зустрічається в казці – це залишки замовляння, зверненого до прадавніх вогняного й підземного богів. Зелений колір у казці – колір смерті, поховальних ритуалів.

Три роки (три світи) батько ходить у підземне царство (світ померлих, світ предків) і не впізнає сина. Одноокість – риса помешканця „того світу”.

5.1.7. Літературна казка

У письмовій формі казка відома в Індії, Персії вже понад десять століть. У Європі казка на літературному просторі з’явилась значно пізніше. Її батьківщиною вважається Франція XVII ст. Слухачами та читачами були переважно освічені дорослі, зокрема дами, молодь, яка потребувала зразків поведінки, прийнятої в суспільстві.

Принципове розуміння **дитячої казки** з’являється на початку XVII ст. Довгий час вважали, що казка є шкідливою для духовного здоров’я дітей, уяву яких слід скеровувати, а мораль – виховувати. Утвердженню казки як засобу соціокультурної комунікації для культу дитини сприяли німецькі брати Грім, педагогічні ідеї Ж.–Ж.Руссо, Д. Локка.

В українській літературі казки для дітей у віршованій формі першим почав писати Б.Грінченко. Над літературною казкою працював І.Франко. Автор „Фарбованого лиса”, „Лиса Микити” звертався до казки як до художнього та дослідницького матеріалу, зокрема продовжив започатковану на західноєвропейському ґрунті тему витівок хитрого лиса.

При аналізі казки скористаємось відповідною схемою.

Схема аналізу казки

1. Основні сюжетні лінії.
2. Внутрішня закономірність сюжетних ліній.
3. Головні герої казки, їх зовнішність, соціальні атрибути, психологічна характеристика, вік.
4. Помічники героя, їх функції.
5. Час і простір у казці.

Контрольні запитання

1. У чому суть тричленного повтору в казці?

2. Які риси народних казок властиві літературним?

3. З якими жанрами фольклору пов'язаний жанр казки?

4. Що символізує у казках тридесяте царство?

5. З яких творів ці рядки:

„Зосталися три брати сиротами – ні батька, ні неньки. І дома нема нічого – ні хазяйства, ні хати".

„Пішов батько, купив живого зайця".

6. У народній казці про Івана Побивана позитивний герой зображений малим хлопчиком, якому довелося вступити в битву зі Змієм. З якою метою ця фізична невідповідність супротивників передбачена творцями казки?

7. У чому національна специфіка українських народних казок?

8. У яких казках ми знайомимося з Іваном Ведмеденком, Чабанцем, Вернидубом, Бухом Копитовичем?

Тестові запитання

1. У якій казці між змієм і героєм-богатиром відбувається такий діалог?

"Слухай, ти,-говорить змій, - у тебе батько був?" –Був".-"Воли в нього були?"-"Були".-"Орав він?".-"Орав".-"А давав відпочивать?"- "Давав".-"Ну, давай і ми відпочинемо".

А)."Іван – мужичий син";
Б)."Кирило Кожум'яка";
В)."Про дідову і бабину доньку".

2.Звідки у фольклор прийшла Баба Яга?

А). із фінського епосу;
Б). з міфології;
В). із весільних пісень;
Г). з обрядів.

3.У яких казках зустрічається прийом три кратності:
А). "Названий батько";
Б). "Мудра дівчина";
В). "Яйце-райце";
Г). "Дідова і бабина дочка".

4.Яке з наведених визначень характеризує казку?

А).невелике алегоричне оповідання повчального характеру на релігійну чи побутову тему. За формою близька до байки: у першій частині розповідається про певну подію, у другій — висловлюється дидактична ідея;

Б).фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події, що відбуваються з людиною чи твариною. Казки виникли в доісторичні часи і відігравали значну роль у духовному житті всіх народів.

В).фантастичне оповідання про події, які могли бути в минулому.

Творчі і пошукові завдання

1. Доведіть, що чарівні казки більш давні за соціально-побутові.

2. Проаналізуйте казку „Кирило Кожум’яка”: назвіть діючих персонажів. Складіть образну характеристику князя, його дочки, народу, змія, Кирила Кожум’яки. Хто головний герой казки?

У чому художня цінність діалогів? Охарактеризуйте мову казки.

3. Прочитайте дану казку. Який різновид вона представляє? З'ясуйте ідейно-художній зміст казки. Визначте проблеми стосунків, порушені в казці, вкажіть на засоби, які використовуються для змалювання жорстокості, байдужості.

Один юнак-непослух, знехтувавши споконвічними звичаями, зневажив батьків і навчителів, старших себе, і втрапив на неправедний шлях. Він став красти та чинити розбій серед людей. Батьки не раз пробували умовити юнака покаятися в своїх гріхах і розпочати праведне життя. Однак він не зважав на їх слова. А коли, бачачи власне безсилля, заявили про нього громаді, цей негідний син у гніві вчинив найстрашніший злочин – він убив своїх батьків. Та сплинув час, і убивця страшенно зажурився. Провини гнітили йому душу, а він не відав, як спокутувати їх. І ось тоді зустрівся хлопцеві старенький сивий – сивий дідусь. Несподівано для себе хлопець у розпачі виповів дідусеві геть усе.

„Що ж, – мовив старець, – якщо справді каяття твоє щире, то послухай моєї ради. Найперше, знайди оту суху дубову палицю, якою ти бив людей. Далі – голий пагорб і там закопай її в землю, наче дерево. А, закопавши, поливай ту палицю, носячи в роті води на колінах від річки доти, доки вона не проросте зеленим пагоном. І ось, коли побачиш на тій палиці зелений пагінець, – мовив далі дідусь, – це означатиме, що тобі простився твій другий гріх. Гріх, вчинений перед природою, перед живою душею, перед світлом Божим. Але ти, – продовжував старець, – ще поливай це дерево, носячи воду на колінах від річки, аж доки на ньому виростуть і дозріють плоди. І тоді кожний опалий плід буде означати прощення тобі гріха перед кимось із людей. І те дерево ти мусиш поливати, доки не опадуть всі плоди з нього."

Сказавши це, дідусь раптом десь розвіявся, зник. Ніби провалився крізь землю. А хлопець пішов шукати суху дубову палицю. А знайшовши, закопав її на голому пагорбі в землю. А потім, носячи в роті на колінах від річки воду, став щоранку поливати її. Минали роки, а палиця була сухою і мертвою. Мабуть, насміявся з мене той дід, – не раз закрадався до хлопця сумнів. Але він знову повертав до річки, щоб набрати до рота води й віднести на колінах на пагорб – полити палицю.

І ось одного ранку якось незвично легко йому стало на душі, ніби світ навколо посвітлішав. Він устав й вийшов із свого сховища, щоб рушити до річки. За річкою перед його очі стояло велике червоне коло. То сходило Сонце. Досі він ніколи не завважав оте покатело. А коли приніс од річки воду на колінах в роті, серце йому нараз йокнуло – з палиці жебонів до світла маленький ніжний паросточок. Від несподіванки хлопець захлинувся принесеною водою; упав на землю і вперше за багато років заплакав. А далі з небаченим завзяттям заходився носити воду і поливати маленьке деревце. Деревце росло, але дуже повільно. Вже й штанці вкотре на колінах у хлопця продерлися, вже й коліна взялися пухирями та мозолями, вже й сам він далеко не хлопчина, а літній чоловік, а деревце все ще ніяк не зацвітало. А коли на дереві тому одного весняного ранку вибухнули білими пелюстками пуп'янки цвіту, над пагорбом затремтів ніжний голос пісні. То була пісня, яку він чув у дитинстві од матері. Чоловік співав і не йняв віри власному голосу, що то співає він.

„Але ти поливай те дерево, носячи в роті воду на колінах від річки доти..". – мовби обізвався нараз людським голосом голий пагорб. На той голос відгукнувся пралі с. Спочатку чоловікові стало страшно. А потім він збагнув, що то голос душі, голос його роду. І тепер уже з новим завзяттям поспішив до річки.

За нетривалого часу дерево усіялося маленькими кирпатими плодами. А той чоловік продовжував поливати його. Носячи в роті воду на колінах від річки. Плоди повніли і наливалися соком. Настала осінь. І тоді одного вечора до чоловіка в курінь хтось невидимий зайшов і затулив собою двері. То була жінка, що назвалася Старістю. Вона сказала, що прийшла забирати в нього сили. Чоловік не бачив старості, але щоранку відчував, як меншає в нього сил. З дерева один по одному стали опадати плоди. І як тільки плід ударявся об землю, з душі того чоловіка звалювався якийсь тягар. Йому ставало легше й світліше. Тоді він знову поспішав до річки. Та ось на дереві уже лишилося кілька плодів. Та плоди ті ніяк не хотіли опадати. Зібравшись з силами, спробував їх струсити. З того нічого не вийшло. Тоді він заходився носити від річки в роті на колінах воду і поливати дерево. Кілька плодів якогось ранку упало. Але на дереві залишалося ще два плоди. І скільки він не тряс дерево, скільки не поливав, вони продовжували висіти. Хотів було відірвати їх рукою, але й з того нічого не вийшло. Обидва плоди так

міцно трималися гілок, що його старечі руки не в змозі були зірвати їх.

(Ткач М. Дерево роду. – К.6 МПП „Анфас", 1995. – С.104-105).

4. Познайомтесь з мовним етикетом героїв запропонованих уривків казок. Коли використовувались такі формули, яка була їх мета, функції? Чи відображав мовний етикет психологію стосунків героїв? При потребі перечитайте тексти цих казок повністю.

4.1.„Здорова була, Лисичко-Сестричко!" — „Здоров був, Вовчику-Братику!" („Про Вовчика-Братика і Лисичку-Сестричку").

4.2.„Одного разу бігла лисиця по саду і здибала по дорозі їжака: „Добрий день, їжаче". Каже їжак: „Добре здоровля!" („Хитрий їжак").

4.3.„- Іде собі та йде, коли дивиться — відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік руками і ногами в ті гори вперся та й розпихає їх. Каже Котигорошко: „Боже поможи!" Чує у відповідь: „Дай Боже здоров'я!" („Котигорошко").

4.4.„Не встиг перший шматок покласти до вуст, як бачить: перед ним чорна ворона на одній нозі скаче, підстрибує. „Щастя вам!" — мовить ворона. „Щасти і тобі" — відповідає хлопець". („Про бідного чоловіка і воронячого царя").

Література до теми:

1.Бріцина О. Українська народна соціально-побутова казка: Специфіка та функціонування. – К., 1989.

2.Васильєва Л. Особливості перекладу слов'янської казки українською мовою (лексичний та фразеологічний аспекти) // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 534-543.

3.Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису „Народознавство", 2001. – 576 с.

4.Дунаєвська Л.Ф. Українські народні казки / відпов. за вип. М. Ляшенко. – К., 1992.

5.Жайвір: Хрестоматія для уроків позакласного читання / Упорядн. Н. Волошина. – К.: КІМО, РУТА, 2000. – С. 4-12.

6.Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989.

7.Казки про тварин // Упоряд., вступ. ст. та примітки І.П. Березовського. – К., 1976.

8.Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість:Підручник. – К.:Знання-Прес, 2001. – 591 с.

9.Пасічник Є .О. Особливості вивченя фольклорних творів // У кн.:Українська література в школі. – К.:Рад.шк., 1983. – С.233-251.

10.Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1946. – 337 с.

11.Семиліточка:Українські народні казки / Упорядн. Дунаєвська Л.Ф. – К.: Веселка, 1990.

12.Степанишин Б. Космос українського фольклору // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 2. – С. 18-21.

13.Таланчук О.М. Українознавство. Усна народна творчість: Навчально-методичний посібник. – К.: Либідь, 1998. –187с.

Тема 5.2.

Легенди і перекази

Зміст теми

5.2.1.Жанрова специфіка та класифікація легенди і переказу.

5.2.2. Міфологічні, онтоматологічні, апокрифічні, історичні легенди.

5.2.3. Історичні легенди та перекази. Легенди і перекази про Івана Мазепу, Семена Палія, Петра Калнишевського, Олексу Довбуша, Устима Кармалюка.

5.2.4. Образна система народних легенд та переказів.

5.2.5.Історико-пізнавальне, виховне і естетичне значення народних легенд і переказів.

5.2.6. Використання їх мотивів і образів у художній літературі (Марко Вовчок, М.Старицький, Г.Хоткевич, М.Коцюбинський, Ю.Мушкетик та ін.)

5.2.7. Вивчення легенд і переказів у школі.

5.2.1. Жанрова специфіка легенди і переказу

Легенди – це усне народне фантастичне оповідання міфологічного, релігійного або героїчного змісту з настановою на достовірність (О. Таланчук).

Термін „**легенда”** книжного походження, з латинської мови означає – „те, що має бути прочитане”, походження терміну „переказ” – народне, побутове. Хоча обидва жанри споріднені, взаємодіють між собою та з іншими жанрами, все ж між ними існує певна відмінність. О.Дей вважає, що критерієм визначення жанрової приналежності прозових творів є ступінь достовірності їхніх зображень, характер ставлення до дійсності, тобто питома вага істинного реального, можливого, чи, навпаки, – вигаданого, фантастичного і неймовірного. Перше з указаного стосується переказу, друге – легенди [5, 7]. Спорідненість і відмінність легенди та переказу розглянемо за характеристикою фольклориста М.Дмитренка [9].

Легенди та перекази виникли й розвивалися разом з людиною, мовою, родовою педагогікою, відображені в різних писемних пам’ятках. Саме завдяки їм відбувався процес пізнання, передачі знань від покоління до покоління. Перші легенди, наприклад, зафіксовані найдавнішими пам’ятками „Повість минулих літ”, „Київський літопис”, „Галицько-Волинський літопис”, „Літопис Самовидця” та ін.

Цінний внесок до теоретичної розробки диференціації легенд та переказів зроблено О.Деєм (“Легенди та перекази”), С.Азбелєвим (“Отношение предания, легенды и сказки к действительности: с точки зрения разграничения жанров”), В.Соколовим (“Топонимические легенды и предания украинцев Карпат”), Н.Криничною (“О жанровой специфике преданий и принципах их систематизации”), І.Франком, В.Гнатюком (“Квестіонар для записування місцевих переказів”).

У кінці XIX – на початку XX ст. з’являються перші систематизовані збірки легенд та переказів. Серед них – “Малорусские народные предания и рассказы”(Київ,1876), укладені М.Драгомановим, “Галицько-руські народні легенди” (Львів, 1902-1903) укладені В.Гнатюком та ін.

І до сьогодні поширені легенди та перекази в записах П.Чубинського, М.Драгоманова, Б.Грінченка, М.Левченка, В.Шухевича, В.Гнатюка, М.Возняка.

Класифікація легенд.

У Західній Європі за часів Середньовіччя легенди за функцією поділяли на такі різновиди: панегіричні; релігійні; легенди-мандрівки (пов'язані з хрестовими походами); легенди-фабльо; легенди-міраклі.

Такий поділ обумовлений початковим визначенням терміну "легенда" як "витягу з святого Письма, або життєписів святих, призначених для голосного читання за трапезою".

В українській фольклористиці виділяють такі різновиди легенд :

- міфологічні (присвячені фантастичним оповідям про чудодійні перетворення людей у звірів, птахів, квіти, у русалок, відьом, вовкулаків, перелесників);
- апокрифічні (присвячені мандрівкам Христа і святих на біблійні чи євангелійські теми);
- історичні (поетичне осмислення визвольної боротьби нашого народу);
- топонімічні (пов'язані з походженням власних географічних назв).

Найповніше в легендах та переказах відображено період Національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Легенди і перекази наділяють народних месників гіперболізованою силою, змальовують їх відданими рідному народові, що є типовим для фольклору слов'янських народів. Фізичною силою українські лицарі нагадують героїв билин, дум, казок.

Наприклад, Іван Сірко за легендою народився вже з зубами, він легко зачаровував загони чужинців, і вони „самовирубуються", його рука здатна сім років забезпечити одноплемінникам перемоги в боях. Олекса Довбуш у трирічному віці піднімав через пліт теля; сопілка, на якій він грає, завдовшки в три рости людини. Устим Кармелюк прославився не лише силою, а й умінням ставати невидимим, щоб утекти із в'язниці.

Носіїв легенд, вважає О.Дей, вабила „та, хоча б тимчасова воля, якої могли спробувати в житті народні месники. Романтика цієї волі не тільки надавала своєрідного колориту народним оповіданням, а й спонукувала йти в загони гайдамаків та опришків" [5, 28].

У легендах і переказах знайшла відображення і біографія Тараса Шевченка. Народний поет показаний у фольклорних жанрах героєм, наділеним мудрістю, силою, прагненням до свободи.

Двадцяте століття зберегло легенди і перекази про січових стрільців (у західних регіонах), бої під Крутами і Бродами, про гору Лисоню як символ стрілецької слави. Чекає на свого дослідника цикл легенд і переказів про геноцид українців, голодомор, репресії, війну в Афганістані тощо. На терені Глухівщини легенди і перекази досліджували О.Маркович, І.Кульжинський, П.Литвинова – Бартош, Я.Кривко, сьогодні їх послідовники – місцеві краєзнавці М.Гурець, В.Задко, П.Киселенко, Ю.Коваленко.

Досить часто до легенд та переказів відносять **билицю, бувальщину**, жанровий різновид неказкової прози, що ґрунтується на художньому вимислі, але зображує події як достовірні (О.Бріцина). М.Дмитренко зазначає, що **бувальщина –** це реалістичний прозовий фольклорний твір, у якому через оповідь учасника або свідка від першої чи третьої особи зображено дійсну неординарну подію, пригоду, випадок, факт недалекого минулого або теперішнього життя на чітко визначеній локалізованій території.

За мотивами легенд створені „Божественна комедія” А.Данте, „Мойсей” І.Франка, „На полі смиренному” В.Шевчука.

Контрольні запитання

1. Про кого в легендах та переказах говориться: „народ розумний і войовничий”, „знаюки”, „характерники”? Доведіть це відповідним текстом.

2. Хто з народних ватажків купався у чарівному зіллі і здобув особливу міць, після чого його ніяка куля не брала? Охарактеризуйте обрану систему цих легенд і переказів.

3. З якою метою у народні перекази вводяться фантастичні епізоди?

4. За якими ознаками легенда відрізняється від казки?

5. Яким подається образ Києва у легенді „Заснування Києва”?

Тестові запитання

1. Визначте пункт, де подано всі характерні риси народної легенди:

А). оповідь про чудесну подію, що сприймається як достовірна;

Б). епічний оповідний художній твір усного походження, захоплююча розповідь про вигадані події і явища, що сприймаються як реальні;

В). невеликий прозовий твір, сюжет якого ґрунтується на певному епізоді з життя одного чи кількох персонажів.

2.В якій легенді героїв наділено надприродною силою?

А)."Богатирі";

Б)."Боротьба з ординцями";

В)."Характерник Кравчина".

3. До якого виду належать перекази?

А)."Батькова порада";

Б)."Звільнення Києва від облоги печенігів";

В)."Шевченко на Хортиці".

Пошукові і творчі завдання

1. Познайомтесь з легендами „Камінні баби", „Адамові діти", „Либідь", з'ясуйте їх ідейний зміст.

2. Виконайте лінгвостилістичний аналіз легенд і переказу.

Батьків заповіт

Вмираючи, батько сказав синові: „Оце, сину, я вмираю. Якщо хочеш зберегти це добро, що я тобі покидаю, до того ще й придбати,— то роби в полі так, щоб нікому не казав першим „здрастуй", їж хліб з медом, а в свято одягай нові чоботи". Сказав це і помер.

Син так і робив. Ні з ким не вітався, їв хліб з медом, а в свято носив нові чоботи, а ті, що вже були на ногах, закидав на горище.

Пройшов деякий час і син дожився до того, що вже немає за що купувати ні мед, ані чоботи. „Ні, не гаразд!—міркує він.— Це

батько навчив мене на лихо, треба робити інакше". Почав він раніше всіх людей їздити в степ, да ото робить коло шляху, а люди їдуть та всі до нього здоровкаються. Цілий день працює. Стомиться, сяде їсти самий хліб з водою. Він йому здається солодким, як з медом. А в неділю дістане з горища чоботи, почистить їх, одіне,— вони в нього, як нові. Через таку працю почало господарство його прибувати.

І тоді тільки син зрозумів батьківський заповіт: що треба раніше всіх бути в полі, щоб люди до нього вітались, а не він до них; працювати до втоми, щоб, як сяде їсти, хліб був смачний, як з медом, і щоб гарно ходити на свято, то треба чоботи хоч і старі, але чистити, щоб вони були, як нові, завжди.

(Легенди та перекази. – К.:Наук.думка, 1985. – С.137)

Веригине

Таку назву має і зараз західна частина міста Глухова. Розповідають, в сиву давнину вона займала досить невелику територію і була оточена лісами, кожен боявся ходити сам у цих місцях. Жив у місті монах, який був, кажуть, прозорливим, та не догодив він князю, що керував в той час у Глухові, він його і вигнав за околицю міста. Так став монах першим поселенцем у цих лісах, до того ж, як кару, мав він носити довгий важкий одяг – вериги з різними залізними ланцюгами, смугами, кільцями. Згодом цю частину міста стали називати Веригиним, від назви одного з складових одягу монаха – вериг.

(Записано викладачем ГДПУ М.Гурцем у м.Глухові в 1998 р.)

Переказ

Блакитний колір

Колись давно всі села на Поділлі були однакові: хати біленькі, садки зелененькі. Тому дуже часто можна було помилитись. Хто потрапляв не в те село, благав:

-Боже, поможи! Скільки разів я ще буду помилятись. Таких будинків було багато.

Змилостивився над ними Господь. Зібрав усіх своїх апостолів і каже:

- Треба, щоб село від села відрізнялося своїм кольором. Для цього треба пофарбувати хати в селі в один колір. Але в який – вирішуйте самі. Для цього підіть у село і подивіться на людей, на їх поведінку. Це й визначить колір села.

- В Немерчах жили споконвіку мирні і дружелюбні люди. Завше допомагали один одному. Тому Господь пофарбував всі хати в селі у блакитний колір, колір миру, злагоди, чистоти.

- Прокинулись вранці люди, а їх хатки блакитні, а не білі. Здивувались. А коли пішли в інші села, то побачили інший колір села. Тоді й усе зрозуміли, що Бог подарував їм цей колір і цим самим допоміг.

- З тих пір у нашому селі фарбують хати в блакитний колір, білять з відтінком блакитного, підсинюють білизну. Навіть одяг носять блакитний.

(Записано від М.Т.Репецької у с.Немерче Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. у 2001 р. студенткою ГДПУ В.М.Семенюк)

3. Після першого курсу на вас чекає фольклорна практика, завдання якої – познайомитись з народними перлинами в рідних селах, записати, донести до інших. Опрацюйте легенди, записані студентами філологічного факультету вашого університету, визначте їх різновид, мовностилістичні особливості.

Література до теми:

1.Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні народні погляди та вірування. – К.: Довіра,1993. – 414 с.

2.Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 1-2. – Етнографічний збірник. Т. 11-13, 1902-1903.

3.Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992.

4.Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975.

5.Легенди та перекази / Упорядкування та примітки О.І.Дея. – К.:Наук.думка, 1985.

6.Легенди та перекази // Упоряд. та примітки А.Л. Іоаніді. Вст. ст. О.І. Дея. Відп. ред. Березовський І.П. – К., 1975.

7.Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992.

8.Дмитренко М. Легенди та перекази з Нижньої Наддніпрянщини // Народна творчість та етнографія – К., 1992. – № 1.

9.Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. -К.: Ред. часопису „Народознавство”, 2001. – 576 с.

Жайвір: Хрестоматія для уроків позакласного читання / Упорядн. Н. Волошина. – К.: РУТА, 2000. – С. 12-37.

10.Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. – К., 1992.

Модуль 6.

Народна пареміографія

Тема 6.1. Прислів’я та приказки

Тема 6.2. Народні повір’я, байки

Тема 6.3. Дитячий фольклор

Тема 6.1.

Прислів'я і приказки

Зміст теми

6.1.1. Жанрові особливості прислів'їв та приказок.

6.1.2. Походження і тематика прислів'їв та приказок.

6.1.3. Відображення у прислів`ях і приказках ментальності українців.

6.1.4.Художні особливості прислів'їв та приказок.

6.1.5. Методика вивчення прислів'їв, приказок.

6.1.6.Проведення пошукової роботи: Прислів'я і приказки в моєму селі.

6.1.1. Жанрові особливості прислів`їв та приказок

Прислів'я та приказки – це короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різні явища життя. Це своєрідний збірник правил, якими людина повинна керуватись у повсякденному житті .

Прислів'я- жанр фольклорної прози, короткий художній твір узагальнюючого характеру, сталий вислів у формі логічно завершеного повного судження з висновком. Складається переважно з двох частин і, в основному, вживається у переносному значенні.

Наприклад: *Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш.*

Ознаки прислів'їв:

- мають прямі і переносні значення (Наприклад: Не святі горшки ліплять – сфери побуту і ремесел накладаються на сферу людських стосунків);

- усталена форма: „Яка трава, таке й сіно";

- контрастні поєднання: вода – вогонь, небо – земля, молодість – старість;

- паралелізм частин: „Без сонця не можна бути, без милого не можна жити".

Прислів'я бувають римовані і неримовані: Добро пушить, а лихо сушить.

Приказка – жанр фольклорної прози, короткий сталий образний вислів констатуючого характеру, що має одночленну будову, нерідко становить частину прислів'я, але без висновку. Вживається у переносному значенні.

Наприклад: *Правда очі коле. Ото велике цабе. Не нашого поля ягода.*

6.1.2. Походження і тематика прислів`їв та приказок

Спроби осмислення життєвих спостережень і висловлення їх у художній формі наявні у „Слові о полку Ігоревім", „Руській правді". Перші рукописні збірки започаткувала книжка „Приповідки посполиті" (к.XVII ст.) К.Зинов'єва. Друковані фразеологічні словники виходять у першій половині XIX ст. Серед них: „Малорусские пословицы и поговорки" (1834) В.Смирницького, „Галицькі приповідки і загадки" (1841) Г.Ількевича, „Сборник малорусских пословиц и поговорок" О.Шишацького-Іллiча (1857).

Спочатку прислів'я впорядковувались за алфавітним, потім за смислово-тематичним принципом, прикладом цього є „Пословицы русского народа" (1862) В.Даля, „Мудрослів народу слов'янського в прислів'ях" (1852) чеського вченого Ф.Чекановського.

М.Номис у збірці „Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864) відійшов від алфавітного принципу систематизації матеріалу, вперше застосувавши тематичний принцип. Його збірка містить близько п´ятнадцяти тисяч прислів'їв, приказок, народних порівнянь, вітань, побажань, прокльонів, каламбурів, загадок. У книзі двадцять розділів, що стосуються вірування українського народу, моральних вад людей, історичного минулого, родинного життя. Автор указує на місцевість запису, наводить пояснення щодо виникнення прислів'я, побажання. Наприклад, приказку „Різдвяні гості" М.Номис пояснює існуванням народного оповідання про зятя з дочкою, котрі занадто довго гостювали й були за те покарані. Отже, цей вислів вживають, коли говорять про гостей, які занадто довго гостюють. Яскраве відображення у прислів'ях і приказках, зібраних М.Номисом, знайшло національне і соціальне поневолення українського народу (Біда Україні – і відтіль гаряче, і відсіль боляче).

У збірці М.Номиса знаходимо і численні побажання:

Добрий день. З святим днем будьте здорові.

Слава Богу, Ісусу Христу. Дай, Боже, час добрий.

Будьте здорові з тим, що сьогодні. Здорові були та людям милі.

Доброго здоров'я, мир вашому дому! З святом будьте здорові!

Моє вам шануваннячко, спаси вас, Боже! Здорові будьте! Здоровенькі були!

Дай, Боже, спішно та охотно робити, щоб твої думи були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом; пошли тобі, Мати Божа, на все гаразд!

Класифікацію за опорно-стрижневими словами розробив І. Франко.

6.1.3. Відображення у прислів`ях і приказках ментальності українців

Український народ спрямований на продуктивну взаємодію із сусідніми етносами, а отже, на діалог культур. Про елементи такої народної концепції „діалогу культур" свідчать етикетні приписи щодо родинного, внутрішньо-етнічного та міжетнічного спілкування. Перекладаючи паремії з однієї мови на іншу потрібно знати особливості ментальності кожного з народів.

Наприклад, міркування над російськими та українськими прислів'ями допомагають визначити оцінні функції народної моралі, традицій у різних культурах. В українців достатньо розвинене почуття особистості, прагнення до громадської справедливості, м'який, хоч і грубуватий гумор, підсміювання насамперед над собою.

Порівняймо:

А Васька слушает да ест – А кіт ковбаску уминає, неначе й не до нього річ.

Без отваги нет и браги – Думка п'є воду, а відвага мед.

Береженого бог бережет – Бережи вуха, бо вкусить муха.

Ближняя родня – на одном солнце платья сушили – Ми родичі: на одному сонці онучі сушили.

Бывает, что и медведь летает – Буває, що й муха чхає.

Век долог, всем полон – На віку, як на току, – і натопчешся, й намусуєшся, начхаєшся і натанцюєшся.

Кто пьян да умен – два угодья в нем – Я п'ю та гуляю, а розуму не пропиваю.

Лицо – зеркало души – Що в серці вариться, то на лиці не втаїться.

Мачеха пасынку надвое волю дала – наг ходи либо без рубашки – Мачуха пасинку волю давала: хоч їж, хоч дивися, а щоб ціле було і неголодний був.

Не жалей алтына – отдашь полтину – Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить.

Тематика прислів'їв і приказок різноманітна. Прислів'я та приказки відображають стародавні звичаї (*Сказав би, так піч у хаті*), гумор та іронію українців (*Чорнобрива, як руде теля. Батько мій середній хазяїн: торби по боках, а сам посередині*).

Чимало прислів'їв використовували як побажання-**благословіння на працю:**

Нехай день святиться! Разом з Божим розказом!

Дай, Боже, час і пору добру! Щоб у вас руки не боліли!

Дай, Боже, щоб робилося, не псувалося! Дай, боже, на прожиток!

На похоронах висловлювались так: Царство йому небесне! Нехай царствує! Царство небесне його душі! Померлому царство небесне, вічний покій! Нехай над ним земля пером! Нехай з богом спочиває!

Померлим душам царство небесне: батькам, матерям, братам, сестрам, діткам маленьким! Нехай легко згадається, а нам пошли, Боже, вік і здоров'я!

В арсеналі українців збережені **вислови-вибачення**:

Вибачте на сім слові.

Прошу, простіть на слові.

Простіть за слово, що сказав.

Не у гнів буть сказано.

Простіть, шануючи хліб і честь вашу!

Хай Бог простить, а я прощаю.

Бог з вами! Що було, то минуло!

Бог з вами, на тім світі віддасте з пиріжками!

Хто до тебе з каменем, а ти до нього з хлібом-сіллю!

Контрольні запитання

1. Чому прислів'я називають малим жанром фольклору?

2. Чим відрізняється афоризм від прислів'я, приказки?

3. Чи належать вітання до прислів'їв? Що це за жанр? На що найчастіше у своїх вітаннях звертає увагу українець: гарний настрій, здоров'я, достатки?

4. Коли висловлювались такі побажання? Яка їх будова? Чи існують у вашій місцевості паралелі до поданих?

Дай, Боже, з роси, з води! Дай, Боже, разом двоє: щастя та здоров'я! Нехай тобі, дитино, прибавить в ручки, ніжки і в животик трішки! Боже вас благослови і материними, і батьковими молитвами! Хай тобі Бог дає вік щасливий та довгий!

Нехай Бог дає щастя і здоров'яна многії літа! Хай вам Бог пошле, чого в нього просите! Хай вас Бог подержить на сім світі! Дай, боже, щоб ти сину, говорив, як по зорях читав! Щоб ти була багата, як земля, дужа, як вода, щоб у коморі і в оборі усього було доволі! (Записано М. Номисом).

5. Яку роль відводить народ прислів'ям та приказкам у житті?

Пошукові, творчі завдання

1. Поясніть значення народної мудрості: „Кляте – жди до шести неділь, не переміниться – жди до півгода, тоді до году, трьох, семи, вісімнадцяти, двадцяти одного, двадцяти семи, а як не зміниться до тридцяти трьох, то вже й умре таке лихе".

2. Про який звичай тут ідеться? Поміркуйте.

Добрий день, здорові будьте з Купайлом.

Будьте й ви здорові.

А чи немає у вас сякого-такого, давно застарілого, геть спорожнілого?

У душі не тримаю, а на подвір'ї, може, щось і завалялося.

Тоді вимітайте, щоб воно прахом пішло у вогні Купайла.

Хай усе погане й зле пропадає, а гарне й добре зостається і розростається.

3. Доберіть до українських прислів'їв російські відповідники, З'ясуйте відмінне і спільне в них, поясніть значення кожного з них.

Забажалося мерзлого в Петрівку. Буряк не дурак: на дорозі не росте, а все в огороді. Як твоє не мелеться, то не бігай з кошиком. Прийшли непрохані, підемо некохані. Почастую тим чаєм, що ворота підпираєм. Під лихий час і кум за собаку. Дорогі гості та в середу трапилися. Не з одного колодязя воду пив. Перейшов уже крізь сито й решето. Журба сорочки не дасть – не потурай журбі – вона тебе ножем під серце, а ти їй під ніс перцю. Не кажи те, що знаєш, а завжди знай те, що кажеш. Лежить собака на сіні – і сам не буде їсти, і другому не дасть. Солом'яна згода краще за золоту зраду. Язик, язиче, в мені сидиш, а мені добра не зичиш.

(Вода и камень точит. Язык мой- враг мой. Худой мир лучше доброй ссоры. Собака на сене. Слово – серебро – молчание – золото. Слезами горю не поможешь. Сапожник без сапог ходит. Прошел огонь и медные трубы. Незваный гость – хуже татарина. Жди у моря погоды. Есть квас, да не про ва с. Губа не дура, язык не лопатка – знает, что горько, что сладко. Вынь да полож.)

4. Яка структура і значення даних порівнянь:

Набрид, як гірка редька. Лисий, як бубон.

Пропала, як з воза впало. Робить, наче мокре горить.

Розбирається, як баран у зорях. Товчеться, як Макар у пеклі.

Хата чужая, як свекруха лихая. Говорить, як з бочки.

Живе, як горобець під стріхою. Зуби, як частокіл.

Старому піч, як малому колиска. Темно, як у погребі під діжкою.

5. У збірнику Матвія Номиса „Українські приказки, прислів'яі таке інше" збережені такі сталі вислови. Поміркуйте над їх значенням.

Усе Боже, тільки гріхи наші.

Шануй батька та Бога- буде тобі всюди дорога.

Боже поможи, а сам не лежи.

Минулися тії роки, що розпирали пирогу боки.

Язичку, язичку!

Маленька штучка – велике лихо робиш!

Щоб лиха не знати, треба своїм плугом, та на своїй ниві орати.

Як лихо то й до Бога.
Нема в світі понад нас!
Бач, який викрутень.
Пішов і пішов – мов мила ковтнув.
Не знає він козацьких жартів.
Відізвуться вовкові коров'ячі слізки.
- Цигане, твого сина в коморі піймали!
- Жебрацької торби ніколи не наповниш.
Знає, що у людей в горшках кипить.
– Найшов – не радуйся, а загубиш – не плач.

(Українські приказки, прислів`я і таке інше: збірник О.В. Марковича та інших. Уклав М. Номис. – К., 1993).

6. З якої пісні ці рядки? Які правила народного етикету відображені в пісні? Наведіть приклади такого типу пісень.

Мусив шапку зняти,
-Добрий день ,сказати,
Помагай Біг, дівча моє,
Тобі жито жати!
А дівчина стала,
Йому одказала
Вона ж йому одказала,
Серденьком назвала.

7.Поміркуйте над значенням висловів:

Кожен Івась має свій лас.
Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці.
Мели Іване, доки вітру стане.
Пара як Хома та Варвара.
Як Хима з Єрусалима.
Переливається як Терешко сироваткою.
З Богом, Парасю.
По Савці свитка.

Література до теми:

1.Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.:"Рідна мова", 1998. – 475 с.

2.Мудре слово: прислів`я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. Зібрав Чабаненко В. – Запоріжжя, 1992.

3.Народні прислів`я та приказки / Упорядн., передм. М. Дмитренка. – К.: Ред.часопису „Народознавство", 1999. – 180 с.

4.Пасічник Є .О. Особливості вивчення фольклорних творів // У кн.:Українська література в школі. – К.: Рад.шк., 1983. – С. 233-251.

5.Прислів`я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру // Упоряд. М.М. Пазяк. Відп. ред. С.В. Мишанич. – К., 1990.

6.Степанишин Б. Давня українська література в школі. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.

7.Українські приказки, прислів`я і таке інше: збірники О.В. Марковича та інших. Уклав М. Номи с. – К., 1993.

8.Лобанов М.А. Музыкально-этнографический комментарий к формуле благопожелания в фольклоре // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л., 1984. – С.126-132.

Тема 6.2.

Загадки, народні повір'я, байки

Зміст теми

6.2.1. Тематика, функції українських народних загадок.

6.2.2. Поетична мова загадок: роль метафори, порівнянь у загадці, діалогізація мови, звукова інструментовка. Небилиці.

6.2.3. Взаємодія загадок із творами різних жанрів у фольклорі. Використання загадок у художній літературі, інших жанрах народної творчості.

6.2.4. Визначення жанру „народна байка", „анекдот". З історії даного жанру.

6.2.5.Основні тематичні групи народних байок, анекдотів.

6.2.6. Народні повір'я. Народні оповідання, їх специфіка. Особливості народної моралі.

6.2.7. Вивчення народної пареміографії в загальноосвітньому закладі.

6.2.1.-6.2.3. Тематика, функції, поетична мова українських народних загадок

Загадки – це афористичний твір, що складається із стислого поетичного, часто ритмізованого вислову, в якому предмет чи явище зображується через його метафоричний еквівалент. Термін давнього походження, можливо, походить від слова гадати, що означало „думати", „розмірковувати". Загадування в Україні завжди було неодмінною умовою не лише розумового розвитку дитини, а й випробовування кмітливості дорослих.

Загадки завжди виступали засобом естетичного освоєння навколишньої дійсності: розвивали естетичний смак, сприяли образному баченню різних предметів і явищ у житті, допомагали відчути зображувальну силу слова.

Існують загадки-поради, задачі, жарти. Створити загадку – значить стисло описати за допомогою певних яскравих метафоричних образів кілька найхарактерніших для предмета чи явища ознак (матеріал, форму, звук, колір, кількість, дію, призначення, застосування, оточення). У метафоричних загадках образи відображають світобачення, середовище, побут народу певної епохи: *Вода на воді пливе* (Крига). У неметафоричних загадках – жоден предмет не називається, а описується його якість або функція: *Зимою гріє, літом холодить* (Дерево).

Відгадати загадку можна лише шляхом логічної заміни зображених метафоричних образів реальними. Розгадування потребує не лише певної суми знань, а й спостережливості, кмітливості, уміння бачити спільне в конкретному й абстрактному. В дитячій аудиторії загадки пропонуються з метою пізнання навколишнього середовища, тренування пам'яті. Відгадка має бути одна, але певні формули можуть використовуватися для зображення різних предметів.

Метафоричність загадок зближує їх із прислів'ями, приказками, образними порівняннями, які в образній формі відображають найістотніші сторони явищ природи, суспільних і родинних взаємин.

Тематика загадок різноманітна: явища природи, рослинний і тваринний світ, духовне життя людини, трудова діяльність, предмети побуту, знаряддя праці. Загадки можуть мати національні образи:

Прийшли татари, людей забрали, а хата вікном утекла (Рибалка. Риба, вода, волок).

Під одним козирком чотири козаки стоять (Ніжки стола).

Лексика загадки відображає побут, форми діяльності. Як правило, відображає історико-етнографічні особливості регіону, певну добу.

У загадці наявні традиційні епітети, порівняння, пестливі слова, гіперболізація (*грім – віл; туман – хмара*); звукописні слова (*Бігла по ярочку в однім чобіточку та все каже: Гуц, гуц*! (Макогін).

Часто в загадках наявні оказіональні слова:

Чотири чотириленки; густий ліс, чисте поле, дві тополі, два скла, рамбабуля, лепетуля, кома. (Волосся, лоб, брови, очі, ніс, язик, рот.)

До поетичного фольклору належать і небилиці, нісенітниці — жартівливі, смішні тексти, які містять гумор, описують неіснуючі вигадані події. У дітей вони викликають сміх, бажання запам'ятати та переказати текст іншим, насмішити їх.

Загадки органічно входять у композицію народних казок „Яйце-райце", „Про змія", „Мудра дівчина". Загадкам часто приписували магічний вплив на стан домашнього господарства. Цим вони близькі до замовлянь, колядок, щедрівок.

Загадки є складовою частиною русальних пісень. Поміркуйте, з якою метою вони використовуються в цих рядках.

6.2.4-6.2.5. З історії жанру „народна байка", „анекдот"

Народна байка – це прозове, алегоричне оповідання, з сюжету якого випливає повчальний висновок.

Термін „анекдот" вперше з'явився у Візантії, у книзі історика Прокопія Кесарійського „Таємна історія" (550 р). У перекладі з грецької мови цей термін означає: невигаданий, невідомий, нерозголошений, той, що не підлягає розголосу. Пізніше цим терміном назвуть гумористичні, дотепно-смішні, лаконічні мініатюри з гострим сюжетом, діалогічною формою і неодмінно з несподіваною, комічною кінцівкою.

Представником „гумористичної теорії" вважали Гіпократа. У Середньовіччі з'являється „Салернський кодекс здоров'я", де було розписано чотири темпераменти: поєднання крові, слизу, жовтої та чорної жовчі, чотирьох „рідин". Розповідати анекдоти краще за всіх міг сангвінік.

В.Даль визначав анекдот як „короткий за змістом і стислий за формою твір про кумедний випадок; байка, баутка". У Франції їх називали „фацеіями", тобто смішними усними розповідями, в Польщі „жартом".

В українській літературі термін „анекдот" започатковує Г.Квітка-Основ'яненко. Це відбулось у 1822 році на сторінках газети „Вісник Європи". Родоначальницею збірок анекдотів є „Маленька книжечка українських анекдотів", опублікована у 1859 році. Анекдоти записували М.Драгоманов, Б.Грінченко, П.Чубинський, І.Манжура та ін.

Ознаками анекдоту є: алогізм, переакцентування слова чи фрази з одного значення на інше, гра слів, односюжетність. За формою викладу анекдоти бувають описові, монологічні, діалогічні, полілогічні; за тематикою: суспільно-побутові, родинно-побутові.

Українці користуються також і іншою назвою анекдоту – народна усмішка. Український народ створив величезну кількість мініатюрних перлин цього жанру, адже гумор – одна з рис українського менталітету. На народних усмішках „виросли" І.Котляревський, М.Гоголь, С.Руданський, Остап Вишня, О.Ковінька, М.Годованець та багато інших сміхотворців.

6.2.6.Народні повір'я, їх специфіка

Повір'я – зразок традиційних уявлень та вірувань українців про природу, її явища, час, пори року, про людину та її різноманітну діяльність на основі своєрідного національного світогляду, з елементами міфологічного мислення, віри, світобачення.

Народні оповідання (оповідки) ведуться здебільшого від першої особи, мають характер спогадів про якісь надзвичайні події, пригоди або повчальні гумористичні історії, іноді з гумором.

Наведемо приклад народного оповідання:

„Не випусти рака з рота":

— Летіла ґава понад морем, дивиться, — лізе рак. Вона хап його та й понесла до лісу, щоб гарненько поснідати. Бачить рак, що доведеться пропасти, та й каже вороні:

— Ой вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люди були!

— Угу! —каже ґава, не роззявляючи рота.

— І братів, і сестер твоїх знав,— каже рак,— що за добрі люди!

— Угу! — гугнить ґава, а рака кріпенько держить.

— Та вже хоч вони і гарні люди,— каже рак,— а тобі і не рівня. Мені здається, що й на світі нема розумнішої від тебе!

— Еге!—крикнула ґава на весь рот і випустила рака в море.

Контрольні запитання

1.Чи використовувалися загадки на весіллі?

2.Чи творяться загадки у наш час? Які їх теми?

3. Що це за жанр? Доведіть.

Здибалися два рибаки.

—Що ти зловив?

— Щупака.

— А я видру.

— Е, коли ти видреш, то я кину,— та й кинув щупака в воду.

4. Знайдіть загадки у родинно-і календарно-обрядових піснях. Яку функцію вони виконують ?

5. У думах та історичних піснях оспівуються випадки, коли турки чи татари загадують загадки полоненому козакові. Що це за думи? Яка функція загадок?

Пошукові, творчі завдання

1. З’ясуйте значення слів і висловів: смішинка, сміхотворець, реготун, посмішка, крізь сльози сміятись, сміятись на кутні, в очі сміятись, сміятись у душі.

2. На матеріалі поданих текстів охарактеризуйте специфіку українського анекдоту:

1) Питають козака, що тільки-но прибув на Запорожжя:

Письменний? Читати вмієш?

Не знаю, – одказує той, – можливо, вмію, але я ніколи не пробував.

2) Як стрельнув качку – так і вбив. Так не ідолове ж пір'я: само полетіло і м'ясо занесло.

3) Їдуть містом Соціалізм, Капіталізм і Комунізм. Бачать – вишикувалась черга.

Це черга за дешевою ковбасою, – констатує Соціалізм?

- А що таке черга? – цікавиться Капіталізм.

- А що таке ковбаса? – запитує Комунізм.

4) -Юрію, чому ти читаєш книжку одним оком?

- Економлю зір.

3. Випишіть з українських народних казок загадки і запропонуйте їх характеристику.

4. Наведіть приклади загадок, відповідями до яких будуть слова: окуляри, язик, вечір, риба, сонце, вітер, вишня, цибуля.

5. Спробуйте скласти загадку самостійно. Які вміння для цього потрібні?

6. Відгадайте запропоновану загадку. Поміркуйте над мовою загадки:

Зоря-зірниця, красна дівиця, по полю ходила, ключі згубила,

Місяць бачив – не сказав, А сонце йшло – ключі знайшло.

Література до теми:

1. Березовський І.Р. Українські народні загадки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 7 – 37.

2. Веселий оповідач: Давні та сучасні народні усмішки. – К., 1977.

3. Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти . – Етнографічний збірник. // Т. 6. – Львів, 1899.

4. Євшан-зілля: Хрестоматія для уроків позакласного читання / Упорядн. Н. Волошина. – К.: КІМО, РУТА, 2001. – С. 10 – 12.

5. Народні повір'я / Упор. М. Дмитренко. – К.: Ред. часопису „Народознавство", 2000. – 132 с.

6. Степанишин Б. Давня українська література в школі. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.

7. Українські народні анекдоти, жарти, дотепи // Упоряд. І. Гальченко. – К., 1967.

8. Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польских народних загадках // Зібрання творів: В 50 т. Т. 26. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 332 – 346.

Тема 6.3.

Дитячий фольклор

Зміст теми

6.3.1. Колискові пісні. Головні герої колискових пісень.
6.3.2. Забавлянки.
6.3.3. Дитяча пареміографія.
6.3.4. Мовний світ дитячого фольклору.
6.3.5. Діти в традиційних обрядах українців.

Мета дитячого фольклору – дати дитині перші відомості про навколишній світ, людські стосунки, засобами мови колисанок, забавлянок, потішок формувати кращі риси характеру.

Колискові пісні в минулому були тісно пов'язані з найстарішим фольклорним жанром – замовлянням, особливістю яких є збереження подвійності значення слова, його сакрального значення. Скоромовки, виконуючи функцію гри, були своєрідними логопедичними вправами, спрямованими на формування правильного, чіткого й виразного мовлення.

Стосовно дитячих забавлянок Л.Смолінська зазначає: „Національно-культурна інформація, що передається вербальними засобами спілкування, закріплюється у мові і передається наступним поколінням завдяки мовленнєвій та музичній інтонаціям.

Її засвоєння є закономірним процесом та необхідною умовою ранньої соціалізації дитини".

Ефективність фольклорних засобів полягає в тому, що вони базуються на принципах природо- та культуровідповідності, сприяють формуванню у дітей тих якостей, які властиві відповідному народу.

Контрольні запитання

1. Колисанки поділяють на міфологічні та побутові. Наведіть приклади таких пісень, визначте головних героїв.

2. Чи можна визначити з пісні, хто її виконує для дитини? Наведіть приклади таких пісень, охарактеризуйте художні засоби в тексті.

3. З якого жанру дитячого фольклору ці герої:

Петька – *лепетька,* Микита – *волокита,* Соня – *хроня,* Омелько – *ковелько*, Настя – *пастя,* Микита – *бурки та.*

Охарактеризуйте цей жанр.

4. У минулому пісні-заклички супроводжувались певними магічними діями або ритуалами. Наведіть приклади таких пісень.

5. Хто з письменників писав колискові пісні? Чи є різниця між дитячим фольклором і літературними піснями? Якщо так, то в чому?

6. Чи зустрічаються у вашій місцевості забавлянки?

7.Які існують прозивалки: прозивалки-прізвиська, прозивалки-портрети, прозивалки-діалоги, погрози у вашому селі?

8. Які вітання, побажання, звертання, порівняння для дітей і про дітей існують у Вашій місцевості?

Пошукові, творчі завдання

1. Колискова пісня – це лірична пісня, яку виконують над колискою дитини, щоб приспати її, заспокоїти. А яку ше функцію виконували колискові пісні в давнину? Відповідь підтвердіть прикладом колискової пісні.

2. У колискових піснях, як правило, виділяють лексико-семантичні групи дієслів на позначення дій та процесів, пов'язаних із станом сну, етапів догляду за дитиною, назви фізичних станів дитини. Прокоментуйте їх за текстами пісень.

3.Продовжіть пісню за поданим початком:
3.1. Мир миром.....
3.2. Бабин біб розцвів у дощ.....
3.3. Іди, іди, дощику.....
3.4. Котилася торба .....
Охарактеризуйте ці жанри дитячого фольклору.

4. Спробуйте швидко промовити ці скоромовки. Поміркуйте над мовою скоромовок: лексикою, синтаксисом. Хто головні герої скоромовок, чому? На яку рису характеру українців вказує цей жанр дитячого фольклору?

4.1. Вередували вереднички,
Що не зварили варениčків.
Не вередуйте, вередниченьки,
Ось поваряться варениченьки.

4.2. Кіт котові каже:
„Коте, до комори кадуб вкотили.
В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини".

4.3. Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.

4.4. Напекли млинців, назвали кравців. А кравець за млинець та й побіг у танець!

4.5. Ой був собі коточок,
Украв солі клубочок
Та й сховався в куточок.

5. Сучасні психологи стверджують, що існує пам´ять дитинства. Психологічний портрет людини складається до п´яти років, отже, необхідно, щоб з першого дня народження дитина слухала пісню. З якою метою? У чому педагогічне значення дитячого фольклору?

6. Виконайте порівняльну характеристику запропонованих утішок з російського та українського фольклору, вкажіть на відмінне і спільне в них.

Куй, куй, ковалек,
Подкуй чеботок:
На маленьку ножку,
Золоту подковку.
Подай молоток
Подковать чеботок.

Кую, кую чобіток,
Подай, бабо, молоток.
Як не подаш молоток,
Не підкую чобіток.
Молоток золотенький,
Чобіток дорогенький.

7. Схарактеризуйте художні засоби колисанок.

7.1.Ой повішу колисочку,
Та на калиноньку,
Буде вітер колихати
Малу дитиноньку.

(Записано від М.Я.Скороходу с. Лиман Харківської області Семеног О.М. у 1989р.)

7.2.Котку, котку, котку
Не лізь на колодку
Бо заб'єш головку
А вона ж буде боліть
Нічим її завертіть
Одна була хустина
Та й ту вкрала Устина
На кукли порвала
Кукол наробила

Діток подражнила.А-а-а!
(Записано від А.Я.Шматко у м.Лебедин Сумської області
Н.М.Гордій у 1988 р.)

Література до теми:

1.Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К.: Наук.думка, 1984. – 472 с.

2.Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1989. – 376 с.

3.Смолінська О. Є. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору. – Автореф. дис... канд.пед.наук. – Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ, 1999. – 21 с.

4.Щербак І. Діти в традиційних обрядах українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 71 – 77.

Модуль 7.

Місце фольклору в системі професійної парадигми вчителя української мови і літератури

Тема 7.1.

Фольклорна підготовка майбутнього вчителя-словесника

Зміст теми

7.1.1.Польова фольклористика. З історії фольклорних експедицій.

7.1.2. Фольклорна практика – невід'ємна складова професійної підготовки вчителя-словесника. Зміст і організація фольклорної практики.

7.1.3.Фольклорна підготовка на заняттях мовно-літературного, психолого-педагогічного циклів, у процесі педагогічної практики.

7.1.4.Науково-дослідна робота з фольклорного краєзнавства. Філологічні (фольклорні) ресурси Інтернету.

7.1.1. Польова фольклористика. З історії фольклорних експедицій.

Задум проводити фольклорні експедиції за певними питальниками виник ще в XVIII ст. у зв'язку із складанням відомого генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.). Саме з такою метою була розроблена жителем Чернігівщини Федором Туманським „Программа для описання Малороссии" (1779 р.). Програмою-питальником користувався і О.Шафонський, готуючи „Черниговского намесничества топографическое описание...".

Перша спеціальна етнографічна програма, за якою здійснювалася систематична збирацька робота в Україні, була підготовлена Російським географічним товариством, що було засноване в Петербурзі в 1845 р. У 1851 р. в Києві була створена Комісія для опису губерній Київського навчального округу. Участь в експедиціях брали відомі фольклористи і етнографи В.Гнатюк, Ф.Вовк, З.Кузеля та ін.

На важливість фольклору в справі підготовки педагогічних кадрів національної школи, фольклорної практики як вивчення

історії духовної культури рідного народу вказували відомі українські вчені-педагоги 20-30 років ХХст. М.Дмитрук, М.Зінчук, А.Лазаріс, С.Сірополко, Я.Чепіга.

Відомий дослідник фольклору двадцятих років П.Попов у статті „До питання особи збирати фольклорні матеріали" веде мову про екскурсійний і стаціонарний способи збирання матеріалів. Екскурсійний спосіб як спосіб ознайомлення з фольклорними набутками краю більш властиво проводити для початкуючих дослідників початківців з педагогічною метою. Про стаціонарний метод можна говорити тоді, коли людина постійно або давно живе і працює в певній місцевості, систематично веде записи народнопоетичних творів, стежить за змінами, що відбуваються у фольклорних жанрах .

У 1989 р. Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки та культури на 25 сесії в Парижі прийняла рекомендацію для держав – членів ЮНЕСКО про збереження традиційної народної культури. В цій рекомендації вказувалось на заохочення стосовно проведень досліджень з традиційно-побутової культури з метою створення системи її виявлення та обліку (збирання, каталогізації, письмового фіксування).

Перед державами – членами ЮНЕСКО – були визначені завдання надавати перевагу таким способам репрезентації традиційних народних культур, які популяризують живі або колишні свідчення цих культур; вдосконалювати професійну підготовку фахівців для збирання таких матеріалів тощо. В епоху глобалізації турбота про збереження пам´яток матеріальної і духовної культури кожної нації, кожної держави очевидна.

На потребі студентських навчальних експедицій наголошується і в указі Президента України "Про створення літопису народної пам'яті". В документі зокрема вказується: "З метою активізації пошуку, впорядкування, відродження і збереження духовної та культурної спадщини, історичних, архітектурних пам'яток України, створення літопису народної пам'яті ... Міністерству освіти і науки України.. разом з місцевими органами виконавчої влади організувати роботу наукових молодіжних та студентських історико-культурних, історико-етнографічних, фольклорних, археологічних, лінгвістичних експедицій із залученням працівників музеїв, наукових, педагогічних працівників, митців для вивчення, запису, систематизації об'єктів духовної та культурної спадщини".

Фольклорна підготовка в університеті характеризується інтегрованістю, взаємозв´язком усіх компонентів (навчальних дисциплін, навчальних і педагогічної практик, науково-дослідної роботи) і їх скоординованістю з метою досягнення головної мети – розвитку індивідуальності, особистості студента як майбутнього вчителя-вихователя і дослідника.

Зокрема курс усної народної творчості готує до майбутньої фольклорно-краєзнавчої роботи. Майбутній учитель повинен мати уявлення про історію, пам´ятки культури, фольклорні традиції відповідного регіону, діяльність основних центрів науково-дослідницької роботи з фольклору (Інституту фольклористики, мистецтвознавства та етнології, кафедр університетів в Україні, науково-дослідницьких лабораторій). Наприклад, в Уманському державному педагогічному університеті імені Т.Г.Тичини працює науково-дослідна лабораторія „Етнологія Черкаського краю" (керівник лабораторії – доцент Сивачук Н.П.). Студенти знайомляться з діяльністю автентичних народних колективів, стають організаторами фольклорних свят у селах Черкаської області, проводять Всеукраїнські народознавчі заходи.

У Глухівському державному педагогічному університеті координуюча функція з фольклорного краєзнавства належить науково-дослідній лабораторії з формування національно-мовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури. Серед важливих аспектів роботи лабораторії – накопичення, архівізація польових матеріалів як основи навчально-методичної роботи, формування фондозбереження за жанрово-регіональним принципом, укладання текстових і звукових баз даних за жанрово-топографічним принципом.

Основними напрямами діяльності лабораторії є дослідження, наукове осмислення, коментування фольклорних матеріалів. У лабораторії відбувається пропедевтична навчальна фольклорна практика студентів, саме тут вони отримують навички наукового запису і обробки текстів, роботи с виконавцями. Матеріали архіву використовуються студентами для виконання курсових, дипломних, магістерських робіт. За результатами проведених досліджень студенти беруть участь у Всеукраїнських студентських науково-практичних конференціях, конкурсах студентських наукових робіт.

7.1.2. Фольклорна практика – невід'ємна складова професійної підготовки вчителя-словесника. Зміст і організація фольклорної практики

Фольклорна практика покликана розширювати уявлення майбутніх словесників про роль фольклору в житті народу, динаміку розвитку мистецтва родинного слова, формувати вміння доцільно користуватися фольклорним мовленням, розуміти його естетичне забарвлення, психологічний ефект і на цій основі виробляти мовне чуття, мовний смак, що вкрай необхідне для розвитку інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення. Лише вчитель як „елітарна мовна особистість" здатний виховати елітарну особистість учня, майбутнього громадянина і патріота Української держави .

Головною метою фольклорної практики є комплексне обстеження сучасного стану розвитку фольклору обраного району. Студенти здійснюють записи уснопоетичних творів, мелодій, набуваючи при цьому навичок фольклористичної праці. Звертається увага на структуру фольклорного матеріалу різних вікових і професійних груп населення, місце в ньому традиційних фольклорних жанрів і пісенних та оповідних новотворів, з'ясовуються вияви міжнаціональних мистецьких зв'язків, впливу на фольклор літератури, професійного музичного мистецтва.

Таким чином, учасники практики виконують важливе **наукове завдання**: накопичують матеріал для дослідження процесів, що визначають еволюцію сучасного українського фольклору. Записи творів можуть бути згодом підготовлені до публікації, стати основою для написання наукової роботи.

Під час практики відбувається актуалізація знань, набутих при вивченні курсу "Усна народна творчість", розширюється уявлення майбутніх словесників про роль фольклору в житті народу, про динаміку розвитку мистецтва слова. Щоденне спілкування з різними категоріями населення допомагає виховному розвитку майбутніх педагогів.

Під час навчально-наукових експедицій інтенсифікується розвиток професійно-педагогічного мислення, творчих здібностей, набувається дослідницький досвід, необхідний для підготовки до інноваційної педагогічної діяльності. Навчальні практики вважаються етапами особистісного формування майбутнього фахівця, розвитку його загальної і професійної культури;

перебування в навчальних експедиціях створює можливості для самоактуалізації та різностороннього прояву індивідуальності. Позитивним наслідком практики є поява у студента-філолога нового бачення майбутнього фаху, що характеризується зміцнілою впевненістю у правильності вибору професії, потребою в удосконаленні професійної компетенції.

Успішне проведення практики залежить від її організації, методики збирання і оформлення фольклорного матеріалу. Студенти-практиканти повинні знати:

- хто збирав або збирає нині в обраній ними місцевості фольклорний матеріал;
- чи є в даній місцевості музеї фольклорної творчості;
- чи відбуваються обрядові свята, конкурси збирачів фольклору;
- чи існують масові форми пропаганди фольклорного мистецтва (фольклорно-етнографічні концерти, огляди-конкурси фольклорних колективів, окремих виконавців, районні і міжрайонні фольклорні свята, фестивалі народної пісні і танцю);
- чи є в даній місцевості учасники районних, обласних, республіканських конкурсів фольклорних колективів;

Записуючи фольклорний твір, студенти-філологи повинні зосередити увагу на словесному тексті. При цьому бажано використовувати технічні засоби (магнітофон, фотоапарат, відеокамеру).

Збирання матеріалу

У перший день практикант відвідує сільраду конкретного населеного пункту, знайомиться із сучасними чи колишніми учасниками художньої самодіяльності. Слід також з'ясувати прізвища, імена, по батькові знавців фольклорних творів різних жанрів, розпитати жителів про односельців, які вміють і люблять співати, знають багато загадок, приказок і прислів'їв, часто використовують їх у мові, вважаються майстрами цікавої оповіді.

Обов'язковою вимогою до збирача є повага співрозмовника, особливо людини похилого віку, чуйність, ввічливість. У багатьох випадках необхідно виявляти витримку, терпляче вислухати розповідь про речі, які вас не цікавлять, щоб потім перевести розмову в потрібне русло. Носіями фольклору є переважно люди похилого віку, отже, потрібно зважити на фізичну перевтому цих людей при бесіді.

Звичайно, не варто одразу розпочинати розмову з питань про фольклор, прохання заспівати, розповісти казку. Спочатку доцільна розмова на нейтральну тему, а вже потім поступово переходити до питань побутування фольклору в селі (місті).

У цій справі дуже багато залежить від уміння збирача фольклору правильно організувати працю. Вирушаючи на зустріч з виконавцем, варто детально поміркувати, яким чином побудувати бесіду, з яких питань почати, як перейти до записування.

Трапляється, що один і той же твір можна почути від різних виконавців. Бажано кожного разу записувати його, щоб потім зіставити варіанти. Якщо відмінностей між текстами не буде або вони незначні, твір записується лише один раз. Якщо будуть відмінності, твір записується двічі або кілька разів повністю і щоразу додається примітка: „порівняйте з № ....".

Запис фольклорних творів радимо здійснювати у природніх умовах: вдома, на вулиці, під час перепочинку в полі. Виконавець таким чином почуває себе впевненіше, легше пригадує напівзабуті твори.

При розмові допоможе присутність слухачів з числа місцевих жителів, родичів виконавця, котрі сприятимуть заохоченню інформатора до виконання пісні чи прозового твору.

Варто записувати, коли, в яких умовах, чому виконувався саме такий твір, чи існували щодо твору обмеження. Якщо мова йде, наприклад, про весільну пісню, то слід дізнатися, коли саме вона співалася, кому призначалася, чи виконується вона тепер.

З'ясуйте також, які зміни і чому відбулися у ставленні до творів різних жанрів за життя одного покоління: кому розповідали казки раніше, а кому – тепер.

Слід також звертати увагу на ігрові моменти, що супроводжують виконання творів. Важливими є етнографічні спостереження, що допомагають детальніше розкрити зміст того чи того жанру усної народної творчості.

Запис мусить передавати всі особливості мови виконавця. Діалектизми, русизми, жаргонізми, просторічні слова не можна замінювати на літературні слова. Якщо ж значення слова незрозуміле, варто попрохати виконавця витлумачити його і включити це пояснення до приміток. Будьте уважними до архаїзмів, наявність яких свідчить про те, що текст набув сучасної форми кілька століть тому. Обов'язково зверніться до виконавця за поясненням змісту цих слів.

Кожен твір доцільно записувати повністю, включаючи повтори, вигуки, вставні слова і речення, зауваження виконавця, забороняється записувати текст з пам'яті. При записах доречно скористатись магнітофоном, хоча це не виключає потреби в записі текстів на папері.

Після кожної зустрічі з інформатором слід уважно перечитувати свої записи, переписувати їх.

Опрацювання матеріалу

Зібрані під час практики тексти переписуються в загальний зошит – щоденник. Кожен текст незалежно від розміру має свій порядковий номер. Відкриває зошит історико-етнографічний нарис. У ньому характеризується населений пункт, де відбувалась практика. Подається коротка історія села (міста), опис його географічного становища, сучасного розвитку економіки і культури, відомостей про мешканців.

Наступна сторінка – матеріал, присвячений інформаторам. Дуже важливо, щоб це були постійні мешканці населеного пункту. Розповідь може йти як про них, так і від їх імені. Бажано мати фотографії інформаторів, що може полегшити сприймання фольклорного твору.

Фольклорний матеріал, зібраний під час практики, варто згрупувати за жанрами. На початку кожного розділу вміщується розповідь про виконавця, потім переписуються почуті від нього твори. Завершують розділ коментарі та примітки до текстів.

Орієнтовна послідовність запису творів:

1. Календарно-обрядові пісні:
   а) величальні (колядки, щедрівки, посипалки);
   б) веснянки;
   в) русальні;
   г) купальські;
   д) петрівочні;
   е) жнивні (зажинкові, власне жнивні, обжинкові).
2. Родинно-обрядові пісні:
   а) весільні;
   б) голосіння.
3. Замовляння.
4. Ліричні пісні:

а) соціально-побутові (козацькі, чумацькі, рекрутські та солдатські, бурлацько-наймитські, заробітчанські);

б) родинно-побутові пісні (про кохання, про жіночу долю, гумористичні та сатиричні, колискові).

5. Думи та історичні пісні.
6. Казки:
    а) про тварин;
    б) чарівні;
    в) соціально-побутові.
7. Легенди та перекази.
8. Анекдоти.
9. Балади.
10. Коломийки та частівки.
11. Малі фольклорні жанри:
    а) загадки;
    б) прислів'я та приказки;
    в) скоромовки;
    г) забавлянки;
    д) лічилки.
12. Народна драма.

У коментарях та примітках наводяться відомості про умови та обставини, в яких виконуються тексти, змальовуються обряди, ритуальні дії, з якими пов'язані твори, пояснюються діалектизми та рідковживані слова. Все, що говоритиме виконавець про твір, варто навести в цій частині.

Упорядкування фольклорних матеріалів

Існує два способи упорядкування фольклорних матеріалів. Перший полягає в тому, що тексти з усіма даними і коментарями відразу записують на окремих аркушах. Потім їх збирають за жанровою приналежністю в одну папку, нумерують і реєструють.

Другий спосіб. Чернетки переписують начисто в загальний зошит, розміщують матеріали за виконавцями. Спочатку записують дані про інформатора, а тоді тексти виконаних ним творів. Кожний текст повинен мати свій порядковий номер. У зошиті нумеруються сторінки. На обкладинці зошита позначають час і місце проведення практики.

Зразок оформлення титульної сторінки зошита

Матеріал фольклорної практики
зібрано в с. Некрасовому
Глухівського району Сумської області
з 17 по 30 червня 1998 року
Збирач: студент 12 групи,
філологічного факультету
Глухівського державного педагогічного університету
Дем'янчук Віктор Олександрович

У кінці записів подається зміст записаних народних творів у згаданому вище порядку. Якщо потрібно скласти зміст записів на магнітофонній плівці, то назви творів фіксують із вказівкою на їх жанрову приналежність у тій послідовності, в якій вони були записані. Проти кожного жанру ставлять порядкові номери відповідних текстів.

Важливе значення має електронний каталог фольклорної практики. На основі поданих матеріалів студентами-дослідниками укладаються добірки текстів для шкільних кабінетів української літератури, краєзнавчих музеїв, будинків народної творчості.

Разом із записами текстів кожен учасник фольклорної практики подає звіт про виконану роботу, для складання якого бажано вести щоденник, де подається стисла характеристика зібраного фольклорного матеріалу (за жанрами), творчі портрети інформаторів, спостереження над побутуванням фольклорних творів, впливу на фольклорну традицію засобів масової інформації. Майбутнім учителям-словесникам доцільно замислитись над психологією, філософією казки, легенди, пісні, прислів´я. Безумовно, кожен фольклорний твір має значний вплив на розвиток почуттів і поведінки особистості.

7.1.3.Фольклорна підготовка на заняттях мовно-літературного, психолого-педагогічного циклів, у процесі педагогічної практики

Продовження цілісної фольклорної підготовки відбувається у курсах літературознавчого, мовознавчого, педагогіко-психологічного блоків. Дидактичну функцію фольклорні дослідження виконують у курсах культурології, етнопсихології, етнопедагогіки. Психолінгвістичні, лінгводидактичні, педагогічні аспекти впливу фольклорних жанрів на формування мовної

особистості знаходять місце в курсах методик викладання української мови і літератури. Ефективність запропонованих фольклорних засобів полягає в тому, що вони базуються на принципах природо- та культуровідповідності, розглядають національно-мовне виховання як невід'ємну "складову природи" українського народу.

Для розв´язання проблеми інтеграції у вивченні українського фольклору однією з важливих технологій є впровадження міжпредметних зв´язків між курсами літературознавчого, етнографічного, мовознавчого, педагогіко-психологічного блоків. Функцію таких інтегрованих курсів виконують "Лінгвістичний аналіз художнього тексту", "Українознавство", "Етнолінгвістика", "Етнопсихологія", "Українська етнопедагогіка" тощо.

Розглянемо окремі блоки дисциплін.

При вивченні мовознавчих дисциплін, наприклад, важливим стає співвивчення мови і національної культури, опанування українською мовою як матеріальною і духовною цінністю народу, як складовою частиною його національної культури. Серед шляхів такого підходу вартими уваги й застосування є шлях залучення на заняття матеріалу (текстів) про українську мову як засобу вираження національної культури народу, її самобутнього мовленнєвого етикету, національно-культурних слів-символів, що називають характерні реалії побуту, фольклору, історії.

Належне місце відведемо спостереженню за національно-культурними лексемами або лінгвокультуремами (т.зв. характеристиками-носіями матеріальної і духовної культури українців): *мати, хата, хліб, рушник, козак* тощо.

Формуванню мовної особистості у процесі вивчення лінгвокультурем, етнографізмів (на основі культурологічного підходу) сприятиме також залучення фольклорного матеріалу рідної місцевості (у нашому випадку – Сумщини), наявного у працях місцевих етнографів, що залишаються майже не дослідженими і до сьогодні.

(Детальніше див. Додаток Б).

При вивченні етнопедагогіки звернемо увагу на родинно-сімейний фольклор: прислів´я, приказки, легенди, казки тощо.

В образі батька втілюється людська відповідальність за кожний наш крок, вчинок, за весь наш життєвий шлях – від народження до смерті. Традиційна мораль ґрунтується на авторитеті батькового слова: ***„Хоч батько і скупий на слово, але воно є***

законом”. Він – захисник природного стану дитини, уособлює гідність, свободу і стійкість духу свого роду, формує в дітей такі фізичні і вольові якості, як витривалість, незламність духу, дисциплінованість, працелюбство.

Мати – національний оберіг, носій любові, гуманізму. Заслуга матері – у вихованні гуманних цінностей особистості: милосердя, здатності до співчуття, терпимості, доброчинності. Про це ж говорить і прислів´я „Немає в світі цвіту цвітнішого, як маківочка, немає і роду-ріднішого, як матіночка”.

Дідусь та бабуся передають дітям народні знання, вірування, трудовий досвід, своїм прикладом спонукають до творчої праці, вчать цінувати й оберігати честь роду. Через спілкування з представниками старшого покоління відбувається формування світогляду підростаючого покоління, засвоєння ними життєво необхідних знань та моральних цінностей. Шанобливе ставлення до родовідних традицій відображено в обрядах „Дідів” („Зелені діди”, „Осінні діди”, „Вечеря для дідів”).

У складниках пам´яті народу зберігаються такі прислів´я „Поки діда, поти й хліба, поки баби, поти й ради”, „Баба без діда – як борщ без хліба”, „Добре було при діду: щодня рибка к обіду”, „Баба як грім: робить за раз робіт сім”, „Поки жива бабуся, я нікого не боюся.”

У громаді високо цінувалося ***побратимство та посестринство***. Ці традиції спонукали до дружби, глибокої пошани до громади, вірності обов’язку перед другом, перед рідною землею: „Один – як ні одного, а тепер добре, що вдвох”, „Як на двох буде, то й третій поживиться”, „Хто став у ряду, той держи й біду”. В основі цих традицій – взаємна прихильність, довір’я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів, щира співдружність, що грунтується на взаєморозумінні. (*Детальніше про зв´язок фольклору і педагогіки у посібнику О.Семеног „Мовне родинознавство”, Глухів, 1999).*

При вивченні курсів психології варто звернути увагу на дослідження О.О.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, Л. С.Виготського та інших науковців, що допоможуть з´ясувати природу мислення як основного прийому для роботи над фольклорними творами. У праці О.О.Леонтьєва „Мистецтво як форма спілкування” мистецтво характеризується як „художнє виробництво” і як „художнє пізнання”, а отже, виступає однією з форм спілкування. Роботи С.Л.Рубінштейна містять аналіз мислительних процесів індивида: з

одного боку, йде мова про оперування існуючими узагальненнями, в іншому – установка на дослідження процесу мислення.

Майбутньому вчителеві-словеснику доцільно звернутись також і до фундаментальної праці Л. С.Виготського „Психологія мистецтва". Важливі міркування вченого про уявлення, емоції, про відміну художнього почуття від звичайного тощо. Корисними для студента, котрий займається вивченням фольклору, вчення психологів про теорію установки, формування особистості, мистецтво спілкування, особистісно-орієнтовне навчання (І.С.Кон, А.В.Мудрик, І.С.Якиманська та ін.).

На заняттях з етнопсихології корисно використати наукові розвідки Ю.Липи „Призначення України", В.Петрова „Походження українського народу", що характеризують менталітет українського народу. Про психологію української пісні йде мова у збірці „Українська душа", де подані праці О.Кульчицького, Б.Цимбалістого, М.Шлемкевича. Фольклорні твори допоможуть при характеристиці етнопсихологічних особливостей різних регіонів України тощо.

На заняттях з методик викладання української мови, літератури при аналізі фольклорних творів важливо запропонувати різні методичні прийоми: виконати словесний малюнок легенд, пісень, балад тощо, створити зорово-дотикові картини:

Наприклад, картина чумацької пісні *Дрібний дощик накрапає, туман налягає. Дощик крапле, чумаченькам доріженька пахне* показує шлях чумаків проляже через весняний, свіжий, пахучий степ.

У практиці викладання літератури можливе використання різних шляхів залучення матеріалів фольклорного краєзнавства: на уроках літератури, позакласного читання, заняттях факультативу, фольклорного гуртка, при проведенні зустрічей з місцевими виконавцями фольклорних творів, екскурсій до краєзнавчого музею тощо.

Педагогічна практика – невід'ємна складова частина навчально-виховного процесу. Вона забезпечує оптимальне поєднання теоретичної (фахової, психолого-педагогічної) підготовки майбутніх учителів української мови і літератури з їх практичною діяльністю в освітніх закладах різних типів, виховує потребу систематично поповнювати свої знання і творчо застосовувати їх у практичній діяльності, сприяє формуванню творчого ставлення до педагогічної діяльності, визначає рівень

професійної компетенції, інтенсифікує процес формування професійних особистісних якостей.

Під час проходження педагогічної практики з´являється можливість у проведенні дослідницької роботи за темами курсових або дипломних робіт з фольклору. Важливо ознайомитись з практичним доробком учителів-словесників даного навчального закладу, провести педагогічний експеримент (пошуковий, навчальний, контрольний), бесіди з учителями та учнями, анкетування вчителів і учнів стосовно знання ними фольклорних жанрів.

Проводячи уроки з фольклору або уроки з використанням елементів фольклору, слід дотримуватись принципів історизму, **що** вимагає конкретно-історичного підходу до аналізу подій, епохи, в яку вони відбуваються, науковості, тобто здійснювати аналіз твіру, зважаючи на родову та жанрову специфіку мистецтва слова, дотримуватись принципів єдності змісту й форми, доступності, емоційності. Головна мета уроків – навчити учня відчувати фольклорне слово, думати над ним, відшукувати в ньому істинне „зерно", захоплюватись його красою, з´ясовувати психологічне підгрунтя.

Кожний урок, присвячений фольклорному твору, повинен мати чітку мету – виявити естетичний, психологічний потенціал даного жанру, порівняти його з іншими жанрами, з таким же в іншій культурі. Фольклор повинен розкриватись перед юними читачами у всьому його багатстві і різноманітності проблем, образів, тем.

Серед методів і видів роботи, які важливо використовувати при опануванні фольклору: проблемний, що включає проблемний виклад і організацію матеріалу, пояснювально-ілюстративний для ознайомлення з текстами міфів, біблійних легенд тощо, репродуктивний, коли характеризуються визначення жанрів тощо.

Урок фольклору має бути різноманітний за методами, прийомами, формами роботи. Важливі творчі роботи: словесне малювання, складання інсценувань тощо, пошукові дослідження під керівництвом учителя.

Важливо, щоб на уроках звучав текст твору, міркування над виховним, педагогічним потенціалом фольклорного твору. Особливу увагу слід звернути на виховання читацької культури учнівської молоді.

7.1.4. Науково-дослідна робота з фольклорного краєзнавства. Філологічні (фольклорні) ресурси Інтернету

Науково-дослідницька діяльність сприяє не лише поглибленню і розширенню знань, а й збагачує світогляд студентської молоді, стимулює розвиток самостійності, творчого потенціалу, інтелектуальних здібностей кожної особистості, індивідуалізації та естетизації процесу навчання, виступає одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки освітніх фахівців.

У процесі опанування дисциплінами, формування і вдосконалення професійної компетенції на педагогічній практиці студентам, майбутнім вчителям-словесникам, слід набути відповідних фахових умінь і навичок, зокрема досліджувати мовні та літературні факти і явища в їх системному взаємозв'язку; логічно, послідовно, відповідно до норм літературного мовлення формувати творче, аналітичне мислення, чітко, доречно висловлювати власну думку; вести наукові пошуки, використовуючи все багатомаїття методів наукового дослідження, розвивати потребу, бажання, вміння самостійно поповнювати свої знання за фахом. Для майбутніх предметників-вихователів важливо мати чіткі уявлення про внутрішні механізми науки, її закономірності, методи, адже саме їм доведеться формувати основи творчого мислення школярів.

Логічно, щоб тема, обрана як реферативна на заняттях з фольклору, знайшла подальше відображення у курсовій, дипломній, магістерській роботах. Теми можуть стосуватись як загальної характеристики певного жанру, наприклад, казки, так і порівняльного аналізу української казок інших народів, рослинної символіки родинно-обрядових пісень і фольклорної символіки як засобу відображення національного менталітету. Важливо досліджувати фольклорні жанри певного регіону, села: наприклад, *легенди і перекази Полісся, зокрема Глухівщини* тощо.

У зв´язку з виникненням наук, що розвиваються на перетині мови і культури, – етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвофольклористки, наукові роботи можуть бути присвячені вивченню фольклорних жанрів через призму цих наук: наприклад, *етнолінгвістичний підхід до аналізу весільнообрядової лексики* тощо.

Виконуючи такі роботи, скористайтесь працями В.Жайворонка, В.Кононенка з етнолінгвістики. Науковці вважають, що етнолінгвістичні дослідження ґрунтуються передусім на антропоцентричній основі розуміння мовних явищ, отже передбачають, у свою чергу, антропоцентричну парадигму їхнього опису. Сама мова окреслює своєму носієві напрямки світосприйняття, про що свідчить хоч би традиційне дискурсивне її вживання – через фольклорні тексти замовлянь, вірувань, оповідей-міфів (у формі казки, переказу, легенди, анекдоту), вербальних фрагментів весільних та інших обрядів, ритуальних дійств тощо. Особливе місце серед таких дискурсних одиниць належить сентенційним і орнаментальним народним висловленням-пареміям як вищому прояву народного духу, глибин його філософії, етики та естетики.

Пізнавальне значення мають теми, присвячені використання фольклору у творчості письменника. Наприклад: *„Народна пісня в житті і творчості О.Довженка”, „Фольклорна основа творів І.Нечуя-Левицького”* тощо. Детальніше див. додаток

Філологічні (фольклорні) ресурси Інтернету

Всесвітній форум з проблем освіти, що був проведений ЮНЕСКО у квітні 2000 р. в Дакарі, значною мірою визначив основні риси сучасної освіти, умови для забезпечення її високої якості. Серед головних – використання в освітньому процесі нових педагогічних підходів і застосування інформаційних і комунікаційних технологій.

Телебачення, відео, комп´ютерна графіка надають можливість отримання образної інформації, сприяють особистісно-орієнтованому навчанню. У науково-дослідних лабораторіях з фольклору на кожній кафедрі української літератури педагогічних університетів зберігаються аудіо-, відеозаписи обрядів, фольклорно-етнографічних експедицій, здійснених студентами ГДПУ, зустрічей з відомими фольклористами, етнографами, уроків вчителів української мови і літератури, які можуть використовуватися як джерело навчальної інформації, ілюстративного матеріалу, контролю знань і вмінь.

Відеозаписи дозволять студенту-філологу побувати в різних регіонах України, „умовно попрацювати” на уроці чи позакласному заході, сприяють самоосвіті, самовихованню, самовдосконаленню майбутніх педагогів-словесників.

Серед ефективних методів отримання знань з фольклору, як і інших філологічних, психолого-педагогічних, методичних дисциплін, – інформаційні технології. Вони дозволяють розвивати читацькі навички, пов´язані з розширенням інформаційного кола, укладання власної електронної бібліотеки, сприяють формуванню комунікативної компетенції.

Майбутньому вчителеві-філологу завжди необхідно мати поряд, „під рукою" різні словники, енциклопедії, довідкові матеріали, солідну бібліотеку художньої і фахової літератури, орієнтуватись у новинках філології тощо. Тож Інтернет прийде в цьому випадку на допомогу. Пошук відповідних сайтів займає багато часу, тому наведемо приклади сайтів, які доцільно відвідати при вивченні фольклору.

htpp: // poetry.uazone.net / -Бібліотека української поезії

htpp: // www.uahistory.cjb.net / -Історія України

htpp: // marth.ucsd.edu / broido / indexkoi.html -Фольклор

htpp: // www. Internetri.net / lib – Електронна бібліотека „Просвіта".

Лозко Г. Берегиня: Богиня чи Русалка? – http: // www.svaroh.alfacom.net / svarohs / sv-boh / beregena6.html

РОЖАНИЦЯ. // Іменослов.– http: // lozko.bigmir.net / imenoslov / ginka / r-gin.htm

Творчі та пошукові завдання

1.Поміркуйте над словами педагога Г.Ващенка: „Традиційний ідеал людини – це не тільки вишивана сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини – це те найкраще, що створив народ у розумінні можливостей людської особистості та її призначення". Яке значення цього висловлювання для фольклорної підготовки майбутнього вчителя-вихователя?

2. П.Куліш у „Записках о Южной Руси" цілком слушно вказує на одну істотну деталь при записуванні фольклорного тексту від інформатора: „Мне казалось, что будет сделано очень хорошо, если я буду записывать его размышления и рассказы по мере того, как они будут произвольно высказываться передо мною; и это было действительно очень хорошо, если б внезапная кончина Архипа не разорвала нашей только что начинавшейся дружбы" (Записки о Южной Руси: Издал П.Кулиш. – К.:Днипро, 1994. – С.8).

Про що тут йдеться? Підказку шукайте у статті Бріциної О. Сучасні аспекти методики збирання народної прози // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 24 – 34).

3. Опрацюйте фонди бібліотеки і складіть картотеку до тем „Фольклорна Глухівщина", „Фольклорна Сумщина" (або інший регіон).

4. У лабораторії університету проаналізуйте матеріали фольклорних практик студентів філологічного факультету: розгляньте структуру роботи, змістове наповнення, специфіку представлених фольклорних жанрів.

5. Укладіть жанрово-топографічну картотеку фольклорної практики, проведеної в цьому році.

6. Укладіть електронну картотеку фольклорної практики, проведеної в цьому році.

7. У бібліотеці університету познайомтесь з дипломними і магістерськими роботами студентів, що присвячені проблемам фольклору. З´ясуйте структуру, понятійний апарат, опрацюйте змістове наповнення робіт.

8. Підготуйте повідомлення "Мовний образ України у творах української усної народної творчості".

Література до теми:

1. Антонова М.В.Региональный компонент в преподавании курса „Русское устное народное творчество" в Орловском государственном университете // Образование и общество 2001. № 5(11) htpp: // www.education.recom.ru /

2. Давидюк В.Ф. Фольклорно-краєзнавчі експедиції з школярами // Позакласна робота з літератури / Уклад.В.Я.Неділько. – К.: Рад шк., 1986. – С. 135 – 144.

3. Державна програма "Вчитель" // У кн.:ІІ Всеукраїнський з´їзд працівників освіти. – К., 2002. – 232 с.

4.Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С.33

5.Жайворонок В. З чорнозему, любистку, з душі невмирущої // Урок української, 2002. – № 5 – 6. – С.34.

6.Жайворонок В.В.Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – № 5. – 2001. – С. 48 – 63.

7.Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За ред. доктора пед.наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й.Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.

8.Неділько В.Я. Концептуальні питання викладання літератури в середній школі // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 2. – С.26-32.

9.Оліфіренко В. Вивчення літератури рідного краю в школі: Посібник для вчителів і студентів. – Донецьк, 1996. – 94 с.

10.Скиба О. Шкільний етнографічно-фольклорний гурток // Українська література в загальноосвітній школі. – 1999. – № 1. – с. 51 – 54.

11.Фольклорное краеведение в школе // В сборнике „Из опыта работы учителей СШ№ 66 г. Ульяновска” / Под ред. А.Ф.Кошелевой, В.Н.Янушевского. – Ульяновск: ИПК ПРО, 2001. – 120 с.

Післямова

Науковців, педагогів, громадськість постійно турбують питання: якій бути українській школі у XXI столітті, яким має бути учитель української мови і літератури, що і яким чином потрібно змінити, удосконалити, наповнити загальнолюдськими цінностями у професійній парадигмі фахівця-словесника.

Цілісна система навчання, обов´язковими складовими якої виступають фундаментальність, глибина, інтелектуальна і практична спрямованість, особистісно- і професійно-орієнтований характер, повинна бути спрямована на формування професійних рис предметника, зокрема його лінгвістичної, мовної, літературознавчої, культурознавчої, педагогічної, психологічної, методичної, комунікативної компетенції.

Фольклор віддзеркалює ментальність українського народу, "відтворює історичне тло, на якому формувалася і деформувалася національна самосвідомість мас", вводить читача "в ситуації емоційного співпереживання, виховує естетичний ідеал". Тому метою фольклорної підготовки майбутнього словесника є становлення духовного світу особистості, створення умов для формування внутрішньої потреби особистості у неперервному вдосконаленні, в реалізації своїх творчих можливостей. Навчитися глибоко і естетично повноцінно сприймати фольклорний твір, тобто осмислювати, міркувати над психологією, філософією казки, легенди, пісні, оповідання тощо, співвідносити прочитане з власними уявленнями і цінностями, – головне завдання фольклорної підготовки.

Культурознавча компетенція реалізується у знаннях матеріальної і духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів рідного народу, а також в уміннях використовувати культурознавчі знання у професійній діяльності.

Компетентний, високоерудований вчитель-словесник має плекатися у рідному слові, а слово лише тоді набуває вагу, лише тоді стає засобом виховання, коли за ним знаходиться багатий внутрішній світ, високі моральні принципи, особистість педагога.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Словник термінів

АНЕКДОТ – (від гр. anekdotos – неопублікований) – коротке усне жартівливе оповідання з несподіваним закінченням.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

БАЙКА—ліро-епічний жанр: невеличкий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір з алегоричним змістом, у якому людське життя відтворюється або в образах тварин, рослин і речей, або зведене до простих і умовних стосунків.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

БАЛАДА (від прованс. ballar — танцювати) — віршований твір з гострим драматичним сюжетом, любовного, казково-фантастичного, легендарно-історичного, героїко-патріотичного змісту.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

БИЛИНИ (від старод. слова "быль" — те, що справді було) — українські та російські епічні народні пісні героїчного, соціально-побутового та казкового характеру, складені безіменними співцями про події переважно XI—XVI ст. Збереглися головним чином у північних районах Росії.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

БУВАЛЬЩИНА — в народній творчості — коротке усне оповідання про те, що нібито сталось насправді.

* Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997

ВЕРТЕП (від старослов. печера) — народний ляльковий театр, поширений в Україні XVIII—XIX ст. Являв собою скриньку у вигляді двоповерхового будиночка із прорізами в підлозі, через які вертепник управляв дерев'яними ляльками. Виконавцями та авторами вертепних драм виступали школярі й мандрівні дяки, пізніше — мандрівні артисти.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ — сімейно-побутові пісні, якими супроводжувався обряд весілля. За змістом і жанром їх можна поділити на величальні, любовні, застольні, гумористичні, танкові та ін. Основними виконавцями весільних пісень були хори, що складалися з дружок—подруг молодої—й свашок та світилок— у молодого. Піснями висловлювались побажання щасливого й заможного життя молодим, звеличувалась їх краса, сила і працьовитість, а також гостинність та щедрість батьків.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ВЕСНЯНКИ, ГАЇВКИ ЧИ **ГАГІЛКИ** — давні за походженням обрядові, переважно танкові дівочі, пісні, що виконувалися на честь приходу весни й оспівували пробудження природи, кохання, радісну працю на землі. Весняні обрядові пісні були дуже поширені в Росії, в Україні й Білорусії.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ДРАМА НАРОДНА — різні форми народного театрального мистецтва, які передавалися в усній формі від одного покоління до іншого і виконувалися самодіяльними артистами. Елементи народної драми були в обрядах (різдвяних, купальських, весільних та ін.), але існували й різні види театру: ляльковий *(вертеп* з інтермедіями в Україні, театр Полішинель в Італії, Петрушка — в Росії та ін.), «живий театр», у якому ролі виконували люди, релігійні вистави з інтермедіями тощо.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ДУМИ — народні ліро-епічні пісні переважно героїчного характеру про важливі події Історії України (починаючи з XV ст.), виконувані народними співцями речитативом (співом-декламацією) під акомпанемент кобзи чи ліри.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ЗАГАДКА — один із жанрів народної творчості, метафоричне описання предмета чи явища, яке необхідно розгадати.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ЗАКЛИЧКИ — вид дитячого фольклору, пісенне звертання до природи із проханням сприяння, допомоги. Заклички пов'язані з вірою давньої людини в магічну силу слова. Поступово ця віра втрачалася, але її відгомін залишився жити у дитячому фольклорі.

* Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства за оновл. прогр. для вчителів та учнів серед.шк., проф.уч-щ, ліцеїв, гімназій. – К.: Укр.письменник, 1997.

ЗАМОВЛЯННЯ — слова, вислови, віршовані формули, дуже давні за походженням, яким приписується магічна сила, здатна викликати бажаний стан. Тематика замовлянь досить широка: господарчі, лікувальні, любовні тощо. Виникли вони дуже давно, відбиваючи тодішній стан свідомості людини, але збереглися дотепер. Виконувалися замовляння в супроводі певних рухів, жестів тощо.

* Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства за оновл. прогр. для вчителів та учнів серед.шк., проф.уч-щ, ліцеїв, гімназій. – К.: Укр.письменник, 1997. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та видатних історичних осіб. В історичних піснях прославляється героїчна боротьба народу проти татарських, турецьких та польських поневолювачів, а також проти внутрішніх гнобителів. В історичних піснях показані також події російсько-японської війни 1904—1905 рр., першої світової війни, трьох російських революцій, громадянської й Вітчизняної воєн. Термін виник у 30-х роках XIX ст.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

КАЗКА — фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події, що відбуваються з людиною чи твариною. Казки виникли в доісторичні часи і відігравали значну роль у духовному житті всіх народів.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

КОБЗАР, або **БАНДУРИСТ** — український народний співець, який виконує пісні під акомпанемент кобзи (пізніше — бандури). Основний репертуар кобзарів — думи, історичні пісні, а також веселі, розважальні частівки.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

КОЛИСКОВІ ПІСНІ — народні пісні, що співаються тоді, коли заколисують дітей, присипляють їх. За походженням — різновид народної поезії, але пізніше колискові почали створювати і поети, надаючи їм нерідко соціального змісту (Т.Шевченко, І.Франко та ін.).

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

КОЛОМИЙКА (від назви гуцульського міста Коломия) — коротка лірична або жартівлива танцювальна пісня, поширена на західноукраїнських землях.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

КОЛЯДКИ — давні за походженням обрядові величальні пісні, обрядові пісні, що виконувалися групами молоді (колядників) під час різдвяних свят.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник

літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ — обрядові пісні весняно-літнього циклу, поширені у східних слов'ян, особливо в Україні та Білорусії. Назва походить від свята Івана Купала (24 червня), яке увійшло в народний побут ще з язичницьких часів.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ЛЕГЕНДА (від лат. legenda — те, що слід читати) — переказ, фантастичне оповідання про події, які могли бути в минулому. Найбільш поширені легенди про заснування міст (наприклад, про заснування Києва трьома братами і сестрою), про видатних людей, святих подвижників.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

МІФ (від гр. mythos — слово, мова) — один з ранніх видів фольклору, фантастичне оповідання, яке в образній формі пояснює явища навколишнього світу. Міф розуміють і як цілісну систему стародавньої культури, і як релігію, і як вияв вищої мудрості, і як носія надцінного людського досвіду. У літературознавстві XX ст. на Заході виникла концепція сучасного міфу, яка надає міфу нового, широкого значення. За цією концепцією, міфи — це сюжети світової культури — від давніх міфологій до новітньої літератури, у яких закріпився загальнолюдський життєвий досвід і які набули знакових значень

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

НАЙМИТСЬКІ ТА БУРЛАЦЬКІ ПІСНІ — соціально-побутові пісні, що виникли за часів кріпацтва, а особливого поширення набули в другій половині XIX ст. у зв'язку із збіднінням села і появою значного прошарку безземельних селян, які шукали заробітку в наймах, бурлацьких артілях, на різних промислах.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ, НАРОДНА ПОЕЗІЯ, НАРОДНА СЛОВЕСНІСТЬ ЧИ **ФОЛЬКЛОР** (англ. — мудрість народу) — колективна уснопоетична творчість, що у досконалій мистецькій

формі відображає життя, працю, боротьбу за кращу долю, історію, побут, думки, прагнення й погляди трудового народу, а також побутує в його середовищі.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

НЕБИЛИЦЯ — невеличкий фольклорний твір з сатиричним чи гумористичним змістом, побудований на каламбурі.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ОБЖИНКОВІ ПІСНІ — обрядові величальні пісні, що супроводжували свято закінчення жнив.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ — один з найдавніших видів народної поезії, тісно пов'язаний з побутом і трудовою діяльністю людей. Обрядову поезію поділяють на календарну і сімейно-обрядову.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ПЕСТУШКИ— дитячі пестливі пісні, якими супроводять рухи маляти чи гру з ним.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ПІСНЯ — невеликий ліричний вірш, який співають. За тематикою пісні поділяються на любовні, полі т и ч н і, ж а р т і в л и в і та ін.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003. – с. 11.

ПРИМОВКИ — жартівливі, переважно римовані вислови, якими починається чи завершується казка; дотепні зауваження, що вплітаються в розповідь чи текст твору, тощо.

* Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства за оновл. прогр. для вчителів та учнів серед.шк., проф.уч-щ, ліцеїв, гімназій. – К.: Укр.письменник, 1997.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ — стислі і влучні афористичні вислови, в яких у художній формі виражено судження народу про життєві явища.

* Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства за оновл. прогр. для вчителів та учнів серед.шк., проф.уч-щ, ліцеїв, гімназій. – К.: Укр.письменник, 1997.

ПРИСПІВКИ — коротенькі гумористичні пісеньки, які супроводжують танець. За змістом близькі до частівок і коломийок.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ПРИТЧА — невелике алегоричне оповідання повчального характеру на релігійну чи побутову тему. За формою близька до байки: у першій частині розповідається про певну подію, у другій — висловлюється дидактична ідея.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

РЕКРУТСЬКІ ТА СОЛДАТСЬКІ (ЖОВНІРСЬКІ) **ПІСНІ** — народні пісні про тяжку солдатську долю. Виникнення цих пісень розпочинається з кінця XVIII ст., коли на Україні було ліквідоване козацьке військо і введено обов'язкову військову службу, що тривала 25 років.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ — обрядові пісні, що виконувалися на «русальному тижні» (кінець травня—початок червня).

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

СПІВОМОВКА — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

ТРУДОВІ ПІСНІ—найдавніші за походженням пісні, що створювалися в процесі тяжкої групової праці і, допомагаючи ритмізації зусиль, полегшували її. Почали виникати ці пісні одночасно з виникненням мови.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

УСМІШКА — невеликий прозовий гумористичний твір. Термін належить Остапу Вишні, автору збірок «Вишневі усмішки».

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА — наука про уснопоетичну народну творчість (фольклор), що вивчає значення словесного мистецтва народних мас і його специфіку, особливості й закономірності розвитку в різні періоди історії, співвідношення колективного й особистого творчих начал у фольклорі, його взаємозв'язки з художньою літературою та іншими видами мистецтва, досліджує походження, зміст і форму фольклорних жанрів, окремих творів, їх варіанти і т. д.

* Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. – К.: Радянська школа, 1965.

Частівка — жанр народної лірики, чотирирядкова, іноді — шестирядкова римована пісня швидкого темпу виконання, адресована конкретній особі чи аудиторії, оформлена як моментальний влучний відгук на злобу дня. За змістом вони близькі до *коломийок,* але відзначаються більшою різноманітністю ритміки.

* Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ — вид народної ліричної пісні про чумацьку долю.

* Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ЩЕДРІВКИ — старовинні обрядові величальні пісні, якими зустрічали початок нового хліборобського року, початок весняної рільницької праці, що починалася наприкінці березня. Назва походить від «щедрого вечора», коли молодь ходила від оселі до оселі, славила господарів і просила винагороди. Про щедрування розповідається в багатьох творах української літератури.

* Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. Сучасний словник літературознавчих

термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

Додаток Б.

Глухівщина в записах фольклористів та етнографів

Численні фольклорні дослідження народних пам'яток, їх вивчення і систематизація було здійснено на Глухівщині нашими земляками. Цікаво вивчати етнографічні здобутки родини Марковичів. Опанас Маркович з дружиною М.Віленською (Марко Вовчок) приїздили до рідного брата В.В.Марковича в с. Локотки (під Шосткою), де слухали колядки, щедрівки місцевого населення і записували почуте, а на Остерщині – варіант думи про брацлавського полковника Івана Нечая та історичну пісню про Івана Бондаренка.

Відомі його "Народні південно-російські пісні" (1854). Прилуцька гілка Марковичів – Олександр Іванович (1847 – 1903) – фольклорист, літературознавець; Микола Андрійович (1804 – 1860) – етнограф, фольклорист, ним створені збірки обробок."Українські народні наспіви"(1840), "Південно-російські пісні" (1857).

Син Миколи Андрійовича – Андрій Миколайович (1830 – 1907) є автором збірки "Украинские народные напевы, положенные на фортепиано" (1860). У Глухові народився і творив Іван Кульжинський (1803 – 1884) – відомий цілою серією краєзнавчих нарисів („Малоросійське весілля", „Обжинки", „Вечорниці").

До когорти яскравих особистостей кінця XIX – початку XX ст. належить етнограф, письменниця, учасник громадівського руху Пелагея Яківна Литвинова (уроджена Бартош) (1833 – 1904). У Землянці, звідки вона родом, записані нею весільні обряди і звичаї. Однією з найдокладніших та найкращих її наукових праць була робота „Весільні обряди і звичаї у с.Землянці", яка була надрукована в 1900 році в II томі „Матеріалів до українсько-руської етнології". Зроблені нею записи принесли їй славу видатного українського народознавця не тільки в Україні, а й у Європі.

В „Киевской старине" за червень 1886 р. було опубліковано статтю П.Литвинової-Бартош „Как землянцы потеряли свою вольницу", за березень 1899 р. – статтю „Закрутки і заломи", де розповідалось про чаклунство в с.Землянка", за травень 1904 р. – „К истории основопрививания в Малороссии". Перу дослідниці належить також стаття „Криниця – богиня родючості у сіверян". Незавершеними залишились „Народний календар", „Народна кухня", „Ткацтво".

Додаток В

Енциклопедія весільної обрядовості Григорія Калиновського

Серед головних завдань українознавчої та фахової підготовки майбутнього вчителя-словесника є формування в них національної самосвідомості, збереження етнічної пам'яті, яка відтворює досвід поколінь на міфологічному, фольклорному, історичному рівні, набуття вмінь розкривати перспективу подальшого розвитку рідної культури в сучасних умовах. Тому при дослідженні, наприклад, весільної обрядовості на Лівобережжі, зокрема Кролевеччини, поданій в унікальній друкованій пам"ятці одного з перших українських етнографів XVIII ст. "Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в слободской украинской губернии, також и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых, сочиненное Григорием Калиновским в Санкт-Петербурге, 1777 г.", на заняттях з фольклору, народознавства, лінгвістичного аналізу в педагогічному університеті необхідно віддати перевагу активно-пізнавальному, дієтворчому підходах до вивчення краєзнавчого матеріалу.

Праця була опублікована прапорщиком піхотних російських військ Григорієм Калиновським в Петербурзькому артилерійському і інженерному шляхетському кадетському корпусі у 1777 р. Пізніше перевидавалась лише кілька разів: в "Архиве историко-юридических сведений, относящихся к России…" (1854 р.), "Харьковском сборнике" (1889 р.). Українською мовою була надрукована лише в 1970 році у виданні Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Т.Рильського "Весілля". Перекладач унікального документа фольклорист М.Шубравська намагалась максимально зберегти особливості стилю і граматичних норм автора вісімнадцятого століття.

Поява книги про Україну на той час була справою досить дивною і несподіваною. Це був час ліквідації автономії України, знищення Запорізької Січі (1775 р.), і гетьманщини на Лівобережжі, приєднання до Росії Правобережної України, утвердження царизмом централізаторської політики і феодально-кріпосницької системи, захоплення австрійською монархією після поділу Польщі 1772 р. західноукраїнських земель. За царювання Катерини II на деякий період послабився цензурний нагляд, що і дало можливість

з"явитися працям, в яких простежується розуміння етнічної специфіки, етнокультурної своєрідності українського народу.

Робити опис весілля – досить складна справа, вона вимагає багато часу, знань, умінь, терпіння, досвіду, спостережливості записувача. Слід віддати належне етнографу Калиновському: в описі наявні майже всі складові частини українського весілля: сватання, дівич-вечір, вінчання, подарунки батькам і родичам, продаж або викуп молодої, роздача короваю, покриття, комора та ін.. Праця багата на символіку посуду, страв, одягу, весільного етикету.

Цікаві записи українського весілля, зроблені Г. – Л. де Бопланом у ХУІІ столітті у книзі "Опис України", Григорій Калиновський розширив і доповнив регіональними деталями. Зокрема французький військовий інженер Гійом де Боплан, характеризуючи весільні звичаї козаків, вказував, якщо після шлюбної ночі дівчина виявиться нечесною, весь будинок "стає догори ногами": "б"ють горщики, в яких готували страви, кидають на підлогу глиняні глеки". Пояснення цьому таке: глиняний посуд символізував жіноче начало, домашнє жіноче господарство, коли ж його розбивали, значить з гіркотою визнавали нечесність дівчини.

Кролевецький етнограф зазначає, що биття посуду, лав, стільців у хаті молодої ("іноді навіть цілу хату зруйнують") відбувалося з радості за молоду та її цноту: подружжя собі ще наживе домашній скарб.

В аналізованому описі наявний оригінальний звичай гадання на горщику під час приїзду весільного поїзда до молодої на подвір'ї: "…Виходить назустріч мати у вивернутому кожусі верхи на вилах або кочерзі, тримаючи в руках горщик з водою і вівсом, який вона дає після привітання зятю; а той , взявши його від неї, ллє на гриву коню і віддає старшому боярину; боярин, прийнявши від молодого, кидає вбік, і примічають, якщо розіб'ється горщик, то народиться син, а коли вціліє, то дочка" (1, с.70).

Подібний звичай зберігався на Лівобережжі до початку ХХ ст. Щоправда, окремі елементи обрядового дійства вже наприкінці ХІХ ст. зазнали суттєвої трансформації. У Гадяцькому повіті на Полтавщині можна було помітити такий звичай: з хати молодої виходить "теща з горщатком у руках, а у тому горщаті брага та овес. Горщатко дає в руки молодому, який вибиває з нього денце, виливає брагу з вівсом і подасть через праве плече бояринові, котрий перекидає горщатко через плече" (2. с.128).

Вважаючи, що костюм є важливим джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціально-класової структури, естетичних поглядів, автор досить детально описує одяг молодих. У молодої сорочка з вишитою візерунком горловиною, передом (діалектне пазухою), верхніми частини рукавів біля зап'ястків, подолом (низом сорочки), сукняна строката спідниця (діал. плахта), *червоні* козлові, з залізними високими підківками чоботи, *червоний* фартух (діал. запаска), декілька разків *червоних* корольків (намисто, що є втіленням мрії про щастя-долю, кохання), хрест мідний.

Молодий одягнений у два темно-сірі жупани (це свідчило про заможніть власника), в шаровари з того ж сукна, має пояс яскравий вовняний і *червону* сукняну шапку, чорні, намащених дьогтем широкі, багатьма онучами наповнені (передавались у спадок!), ремінними підв'язками і мідними пряжками стягнуті чоботи (в одному з них лежать дві копійки як символ удачі); на руці в нього мідна обручка, а на поясі на правому боці – хустка, вишита по полотну *червоною* заполоччю.

Як бачимо, характерною рисою одягу є практичність, декоративна мальовничість, яка відбиває розвиток ремесла, культуру виробництва матеріалів для одягу, створення різноманітних форм, володіння багатьма видами і техніками опорядження та декорування.

Батько одягає на молоду кибалку, або намітку і очіпок, тобто жіночий головний убір і обкладає його червоною стрічкою. Слід зауважити, що кибалку на Кролевеччині виготовляли з конопляного шнурка або скрученого шматка полотна, дерева чи лика чи соломи у вигляді кола, на яке накручувалося волосся. Серед кольорів переважає червоний колір. Тодішній смак вимагав найяскравіших кольорів як сукна, так і тканини, такі кольори викликали повагу, були уособленням заможності.

Серед атрибутів весілля найчастіше у праці Г.Калиновського фігурують рушник, мідні гроші, хлібні вироби, хустка, курка, мед. За уявленнями жителів Кролевеччини рушник був обличчям оселі українки, мірилом працьовитості, урочистості, символом чистоти почуттів, вірності. Хустка, а ними обдаровують родичів, бояр – це символ прихильності, згоди на заміжжя, переходу дівчини у владу чоловіка. Курка, якою пригощають у перший день шанованих гостей на весіллі, несуть до тестя і тещі на другий день весілля, – це символ турботливої вдачі молодого подружжя. Молоді і гості на другий день весілля частуються

паточним медом як символом солодкого життя, солодких любощів, здоров'я. Хліб є символом добробуту, святості, пиріжки з різноманітною начинкою – символічна страва росту і благополуччя, що поєднувалась з культом місяця і формою нагадувала півмісяць або серп.

У весільних звичаях жителів Кролевеччини XVIII ст. наявні були і такі етнографічні деталі, які зникли до сьогодні: запалення вогнища на шляху молодих, коли вони йдуть до молодого, що було своєрідним очищенням, оновленням молодої сім'ї; "роззування" молодою молодого при вході в комору, коли той умовно "б"є її халявою по спині і велить дістати з чобота гроші". А це відгомін звичаїв, описаних ще в Лаврентієвському літописі 1128 року, становище жінки за цей період докорінно міняється, і вже Г.Боплан описує сватання дівчат до хлопців. Значною була участь брата молодої, який беріг її честь. Це відгомін ще матріархату, коли главою роду була мати, а допомагав у вихованні дітей "бате", брат матері, що в санскриті означає "помічник" або старший син. На весіллі за столом у перший день молоді нічого не їдять. Чому? Саме таким чином хотіли підготувати молодих до першої шлюбної ночі.

На столі перед гостями дерев'яні білі або червоні тарілки, ложки, виделок немає, ножі, перед молодими – "одна тарілка, дві ложки, що лежать навхрест, і житня хлібина ціла, обсипана сіллю". Відсутність виделок на весіллі, як і в поховальній обрядовості, – це символ недоторканості сімейного щастя молодих, ніхто не має права втручатись у їхню долю, лише допомагати, захистити. А коровай, покритий ялиновою гілкою, перед молодими – символ багатодітності. В урочистій обстановці староста вирізав верхівку коровая, розрізав надвоє і підносив на тарілці молодим. Короваєм наділялись батько, мати, брати, сестри, родичі молодих.

Використана література:

1.Калиновський Г.Опис весільних українських простонародних обрядів // У кн.: Весілля: У 2-х кн. – К.:Наук.думка, 1970. – Т.1. – С. 68 – 74.

2.Гриша Он. Весілля у Гадяцькому повіті, у Полтавщині // Материали до українсько-руської етнольогії. – 1899. – т.1. – С. 111 – 156.

Додаток Г

Теми наукових (курсових дипломних, магістерських) робіт з фольклору

Дохристиянські вірування українців і поетичний світ.
Образи язичницьких богів в українській календарно-обрядовій поезії.
Замовляння на Поліссі.
Синтез ритуалу і слова в українських замовляння.
Дитячий фольклор Східного Полісся.
Легенди і перекази Глухівщини.
Зимовий фольклор рідного краю.
Весільні пісні жителів мого села.
Культ вогню і води в українських весільних піснях.
Символіка весільних пісень.
Образ дороги в чумацьких піснях.
Сповідь кохання у любовних піснях.
Весільні елементи у жниварських піснях.
Образ козака в пісенних жанрах українського фольклору.
Образ козака у народних думах.
Образ Богдана Хмельницького в героїчному епосі.
Маруся Богуславка у фольклорній традиції.
Тематичний аналіз основних сюжетів балади.
Морально-етична проблематика балад.
Головні образи балад, їх психологічне навантаження.
Мотиви дітозгубництва у народних баладах.
Художні особливості солдатських пісень.
Специфіка українських фантастичних казок.
Морально-етична проблематика казок (на матеріалі певного регіону).
Відображення ментальності в українських анекдотах.
Вплив християнства на розвиток української народної словесності.
Ритуально-магічна поетика замовляння.
Психологічний паралелізм в ліричній пісні.
Картина світу в українській народній казці.
Тезаурус поетичних прийомів у казковій прозі.
Художня природа народних паремій.

Поетика історичних пісень.
Образ вишиванки у народних піснях.
Образ Долі в народних ліричних піснях.
Образ жінки в українських ліричних піснях.
Образ матері у родинно-побутових піснях.
Образ молодшого брата в народних казках.
Голодомор у фольклорній інтерпретації.
І.Нечуй-Левицький і проблеми вивчення української міфології та демонології.
Проблеми фольклору в науковій спадщині М.Костомарова.
Концепція українського фольклору у дослідженнях П.Куліша.
М.Драгоманов і його фольклористична концепція.
О.Потебня як дослідник українського фольклору.
Енциклопедія весільної обрядовості Г.Калиновського.
Фольклорні образи і мотиви в творчості письменника (на вибір).

Теми наукових (курсових, дипломних, магістерських) робіт з методики викладання фольклору

Методика вивчення календарно-обрядових пісень у школі.
Педагогічні функції новорічного обрядового фольклору
Вивчення родинно-обрядової поезії у загальноосвітніх закладах.
Вивчення дум і історичних пісень у загальноосвітніх закладах.
Вивчення соціально-побутових пісень у загальноосвітніх закладах.
Вивчення українських народних казок у загальноосвітніх закладах.
Вивчення легенд та переказів у загальноосвітніх закладах.
Вивчення народної пареміографії у загальноосвітніх закладах.

Додаток Д

Питальник фольклорної практики

Календарно-обрядова поезія

1. Як відзначалися у давнину святки у вашій місцевості? Запишіть розповідь.
2. Як проходив свят-вечір? Які обряди пов'язувалися з ним ? Що говорилося при цьому?
3. У які дні прийнято було колядувати, в які щедрувати? Який був склад групи колядників (кількість, вік, стать)? Як розподілялися обов'язки між ними: чи був "береза", "міхоноша"? Чи були серед колядників ряжені? Чи не виконували вони якихось сценок? Що носили з собою колядники?
4. Де виконувалися величальні пісні (під вікнами, в приміщенні)? Співалася одна пісня для всіх членів сім'ї чи колядки адресувалися персонально господареві, господині, парубкові, дівчині? Записати їх тексти.
5. Якими формами колядники дякували за обдарування? Які формули погроз на випадок поганого обдарування були відомі?
6. Чи практикується колядування та щедрування зараз? Як воно відбувається? Чи виконуються сучасні щедрівки?
7. Чи відомий у вашій місцевості звичай засівання (посипання)? Які пісні виконували посипальники? Що примовляли при засіванні?
8. Чи відбувалися на Новий рік дівочі ворожіння? Як і про що ворожили дівчата?
9. Коли зустрічали весну і які при цьому виконувалися обряди, весняні ігри, танці; як закликали весну; які пісні співали, зустрічаючи весну, хто їх співав?
10. На який час припадало свято русалії; які обряди і пісні виконувалися на „русальний тиждень (Великдень)", з якими віруваннями вони пов'язані?
11. Яке було уявлення про русалок? Кого вважали русалками, де вони жили, в які стосунки вступали з людьми? Як проводили русалок, якими піснями?

12. Як відзначали в селі ніч на Івана Купала? Хто брав участь у цьому святі? Які обряди і повір'я пов'язані з ним (збирання лікарських рослин, прикрашання дерева, запалювання вогнища, стрибання через вогонь, купання у водоймищі, ворожіння)?

13. Які ігри, хороводи, розваги, пісні виконувалися на свято Купала? Як виготовляли Марену, Купала? Чи відзначається свято Івана Купала в наш час?

14. Чи виконували обряди, пов'язані зі святом Петра і Павла, які пісні виконувалися при цьому?

15. Які обряди і пісні виконувалися перед початком і наприкінці жнив?

16. Які відбувалися обряди вшанування першого і останнього снопа, „завивання бороди", плетення вінка і вітання господаря? Які пісні супроводжували ці обрядові дії, хто їх співав?

Родинно-обрядова поезія

17. Важливі події родинного життя супроводжувалися обрядами (родини, хрестини, пострижини, одруження і т.д.). Чи співалися при цьому пісні? Кому вони призначалися?

18. Що співають у вас в родині? У чому педагогічне значення цих пісень?

19. Як проходив весільний обряд у даній місцевості, з яких частин складався? Як довго тривало весілля?

20. Як проходило сватання, кого кликали в старости, чи використовували старости в розмові алегоричні прийоми ловлі куниці, купівлі-продажу телички, ягниці? Якими словами батьки благословляли молодих? Чи співали на сватанні пісень?

21. Як відбувався обряд заручин? Які пісні при цьому співалися?

22. Які пісні виконували коровайниці, випікаючи весільний хліб; про що співали, плетучи вінок і завиваючи „гільце"?

23. Як запрошували молоді гостей на весілля? Чи співалися при цьому пісні? Які саме?

24. Як проводилося розчісування коси перед весіллям та дівич-вечір? Записати пов'язані з цим обрядом пісні.

25. Як називалися учасники весілля з боку молодого й молодої (бояри, дружки, світилки, старости тощо), в чому полягали їх функції?

26. Чи були серед весільних пісень сумні, жартівливі, сатиричні? Хто їх співав і коли?

27. Чи співалися пісні у понеділок, які саме? Які обряди справляли у цей день?

28. У яку пору найчастіше відбуваються весілля? Яке ставлення до традиційних обрядів сьогодні молоді, середнього і старшого покоління?

29. Які обрядові дії супроводжували похорони; з якою метою і в якій послідовності вони виконувались?

30. Чи зустрічається звичай голосити на похоронах, коли і хто голосить, від кого вчилися голосити? Які голосіння поширені у вашій місцевості?

31. Чи голосять при відвідуванні могил родичів у поминальні дні?

Замовляння

32. Як і коли виконувалися замовляння, хто їх виконував; чи існував зв'язок між замовляннями і календарними та родинними обрядами?

33. Які існували господарські, родинно-побутові, суспільно-громадські, лікувальні замовляння?

34. Які замовляння, на думку виконавців, були шкідливими, а які корисними?

35. Чи були в даній місцевості люди, що виконували замовляння, як їх називали (знахарі, шамани, чаклуни, шептухи)?

36. Чи користуються замовляннями зараз? Яке ставлення до них?

Ліричні пісні

37. Як розуміють виконавці жанрову суть ліричної пісні, її своєрідність?

38. Які види суспільно-побутових (чумацькі, рекрутські та солдатські, наймитські) і родинно-побутових пісень (про кохання, про жіночу долю) поширені в селі?

39. Чи є загальновизнані виконавці ліричних пісень?

40. Які ліричні пісні літературного походження знають і люблять виконавці?

41. Яка сфера поширення та призначення сатиричних і жартівливих пісень? Записати тексти цих пісень.

Думи та історичні пісні

42. Чи є в селі люди, котрі пам'ятають думи або їх уривки, знають, як виконуються ці твори?
43. Чи перебували в цій місцевості кобзарі, бандуристи, лірники? Які пісні вони виконували?
44. Які умови сприяли збереженню дум у даній місцевості, а які, навпаки, послужили їх зникненню?
45. Які історичні пісні співали й співають у даній місцевості?
46. Як виконавці пояснюють суть історичних подій, на яких ґрунтуються пісні; що знають про героїв пісень?
47. Як сприяє школа популяризації цих творів?

Казки

48. Яка мета казки?
49. Які місцеві родинно-побутові казки вам відомі?
50. Чи популярні казки у даній місцевості зараз?
51. Чи створюються нові казки? Хто їх автори?

Легенди та перекази

52. Які легенди та перекази побутують у даній місцевості? З якого приводу вони розповідалися?
53. Які є легенди про походження даного села, його назви, назви місцевих річок, лісів, гір, ярів тощо? Як ці легенди пов'язані з історією краю?
54. Чи існують у вашій місцевості легенди про родинні і сімейні реліквії?

Анекдоти

55. Чи називають анекдоти в даній місцевості по-іншому: жарти, гуморески, усмішки і т.д.?
56. Де, в яких життєвих ситуаціях і з якою метою розповідаються анекдоти?

57. Які суспільно-побутові та родинно-побутові анекдоти побутують у даній місцевості? Чи зустрічається явище модернізації старих анекдотів?

58. Чим пояснити популярність деяких анекдотів, чи існують анекдоти (давні і нові) на місцеві теми?

Балади

59. Які балади родинно-побутового і соціально-побутового характеру відомі у вашому селі ?

60. Чим пояснити популярність пісень-балад у народу ?

Коломийки та частівки

61. Які короткі пісеньки відомі у вашій місцевості? Як їх називають?

62. Які родинно-побутові та соціально побутові коломийки та частівки поширені у вашій місцевості?

63. Чи були і є у вашому селі виконавці коломийок і частівок?

64. Коли і де виконуються ці коломийки?

65. Чи виникають нові коломийки і частівки? Яка їх ідейна спрямованість?

Малі фольклорні жанри

66. Про які предмети і явища існують загадки в даній місцевості?

67. Хто загадує загадки? Які види загадок знають виконавці?

68. Які загадки знають у родині?

69. Чи розуміють у сім'ї пізнавальні, дидактичні, естетичні функції загадок?

70. Чи відомі виконавцям казки, календарно-обрядові пісні та інші жанри фольклору, що містять у собі загадки?

71. Чи використовувалися загадки на весіллі?

72. Чи творяться загадки у наш час? Які їх теми? Яка роль у цьому школи, книжок і т.д.?

73. Яку роль відводить народ прислів'ям та приказкам у житті? Які прислів'я та приказки втілюють народне ставлення до рідної землі, праці, науки й освіти?

74. Чи поширені жартівливі прислів'я та приказки, твори про носіїв вад?

75. Які у вашій місцевості існують прислів'я та приказки, пов'язані з родинним побутом, вихованням дітей? Розкрийте їх суть.

76. Чи зустрічаються у вашій місцевості забавлянки?

77. Які колискові пісні, забавлянки, пестушки, скоромовки виконували і виконують дорослі для дітей?

78. Які існують прозивалки: прозивалки-прізвиська, прозивалки-портрети, прозивалки-діалоги, погрози у вашому селі?

79. Які вітання, побажання, звертання, порівняння для дітей і про дітей існують у вашій місцевості?

80. Які відомі лічилки? Чи зустрічаються незрозумілі й викривлені слова в них? Як виконавці пояснюють ці слова?

Народна драма

81. Як виявляються драматичні елементи в місцевих народних іграх, обрядах, фольклорі?

82. Чи збереглися спогади про народний ляльковий театр (вертеп)? Яким був зміст вистав?

83. Як називали того, хто показував вистави в ляльковому театру?

Іменний покажчик

А

Азбелев С. 166
Антонова Н.В. 207
Антонович В. 39
Аркас М. 76
Арт-Екзистенція 52
Артюх А. 77
Афанасьєв О. 156

Б

Байда 107
Барвінок Г. 156
Бахтін М. 27
Березовський І. П. 186,112,171,164
Бетховен В. 122,123
Бєлінський В. 116
Біблер В. 27
Благослов Я. 115
Боплан Г. 78
Богатиров 91
Богданюк С. 179
Бодянський Й. 155
Бойчук Ю.І. 121
Бондаренко І. 217
Боплан де Г.Л. 219,78
Борисенко В. 79

Бріцина О. 164
Буковина 52

Булашевич Г. 171
Булашеєв Г. 43
Буслаєв Ф. 32,156,40

В

Вагилевич І. 39
Вальдбріль К. 122
Ващенко Г. 206
Венціг Й. 122
Вересай О. 100,105,99
Виноградов В. 40
Вишневецький Д. 107
Вовк Ф. 191
Вовчок Марія. 106
Возняк М. 91,166
Волинь 52
Волков Г. 40
Волошина Н. 171
Вороний М. 116
Вуйціцький К. 41

Г

Гайворонський М. 151
Гайдай М. 121
Ганка В. 122
Гердер Й. 122
Глинка М. 123
Гнатюк В. 185,166,104,191,40,43
Гоголь М. 106,122
Головацький І. 155
Головацький Ян 39

Голубенко І. 130
Гончар О. 122
Гордійчук М. 131
Горленко В.Ф. 77
Грабович О. 99,104
Грабовський М. 104
Грица С. 93
Грицай М. 94
Грицай С. 139
Гриць С. 52,44
Грінченко Б. 182,78,156
Грінченко М. 91,159
Гром'як Р. 104
Грушевський К. 93,95
Грушевський М. 40,112,122,78,43
Гулак-Артемовський О. 39
Гурець М. 170
Гуслистий К. 108

Д

Давидюк В. 171,207
Даль В. 182,174,40
Данилевський Г. 134
Дей О. 131,30,139,121,171,167,116,117,52,44
Дем'ян Г. 140,52
Дмитренко М. 185,131,121,171,164,179,52,44
Дмитрук М. 191
Дубас О. 104
Довженко О. 130,204
Доленко-Ходаковський 41
Донцов Д. 141

Драгоманов М. 155,166,116,39,40,43,122
Дунаєвська Л. 164,42,43,44
Духнович О. 40
Дяченко В. 77

Е

Еллан В. 116

Є

Єрмоленко С. 207

Ж

Жайворонок В. 207
Жулинський М. 26

З

Загребельний П. 106
Закович М. 77
Зязюн І.А.

І

Іваницький А. 77,121,43
Іванченко М. 77

Й

Йосипенко М. 91

К

Калиновський Г. 220,218,219
Карманський П. 116
Карпенко-Карий 106
Квітка-Основ'яненко 88,115,40,79
Кесарійський П. 182
Кирчів 44
Кисиленко П. 167
Кислий Ф. 104
Кобилянська О. 79

Кольберг О. 41
Коллар Я. 122

Кононенко В. 204
Копаниця Л. 131
Костенко Л. 98
Костомаров М. 95,115,39,155,122,43
Котляревський 79
Кошелєва А. 207
Кошиць О. 131
Кривко Я. 167
Кримський А. 32
Криничка Н. 166
Крюховський І. 99
Куба Л. 41
Кудрявцев М. 98
Кузеля З. 191
Куліш П. 155,195,38
Кульжинський 78
Кульчицький О. 201,29
Купчинський Р. 140
Кушпа М. 139

Л

Лановик З. 77,44
Лановик М. 77
Левченко М. 166
Ледняк Ю. 40
Лепкий Б. 151,106
Липа Ю. 201
Лисенко М. 95,105,40,78

Литвинова Г. 217
Литвинова-Бартош 167,78
Ліст Ф. 123
Лобанов М. 130
Лозинський 78
Лозко Г. 52,105
Локк Д. 151

М

Максимович М. 38,115,95,155
Малишко А. 151
Манжура І. 182
Маркевич М. 90
Маркович А. 217
Маркович О. 78,130,217,167
Мацієвський І. 52
Мацько Л. 207
Милорадович В. 39
Мишанич О. 44,179
Мишанич С. 52
Міцкевич А. 122
Мішель де Монтень 122
Мукомела О. 140
Мушкетик Ю. 106

Н

Наулко В. 77
Неживий О. 40
Нечуй-Левицький І. 29,43,204,171,100,217
Номис М. 99,95,115,40,177,178,130,174,179

Нудьга Г. 43,123,122,44,105,95,131

О

Огієнко І. 32
Олесь О. 151
Олійник Р. 95,97
Ольденбург С. 156
Онацький Є. 29
Орел Л. 52
Охріменко П. 105

П

Павличко Д. 151
Павлюк С. 52
Пазяк М. 52,179
Пасічник Є. 113,179
Петров В. 77,201
Пліачук К. 40
Погребельний В. 52
Погребенник В. 44,97,105
Погребник Ф. 140,142
Поділля 52
Полісся 52
Поліщук Ф. 105
Пономаріва А. 52
Попов П. 192
Попович М. 77
Потебня О. 122,43,40,32,51,115
Правдюк О. 52,131
Прач І. 37
Пригоровський В. 124
Пропп В. 40,156,164
Пчілка О. 156,100

Р

Рахманний 97
Рильський М. 95,104,108,218,151
Родіна М. 112
Рудченко І. 134,156,133
Руснак І. 113,106,105,77
Руссо Ж.Ж. 159

С

Сивачук М. 40
Сидоренко Г. 123
Сірополко С. 191
Скиба О. 113,207
Сковорода Г. 40
Скутіна В. 40
Скульський Р. 40
Словацький Ю. 100
Смолінська О. 189,186
Соколов В. 166
Срезневський І. 38,95,155
Стельмахович М. 40
Степанишин Б. 185,105,100,130,106,164
Сумцов М. 122,95,40,43,134
Сухомлинський В. 40
Сявавко Є. 40

Т

Тайлор Е. 27
Таланчук О. 77,104,105,131,139,165
Танцюра Г. 79
Ткач М. 151,163

У

Українка Леся 40,122
Ушинський К. 40

Ф

Франко І. 40,151,159,185

Х

Холодний Хв.
Хоменко В. 112

Ц

Цимбалістий Б. 201

Ч

Чепіга Я. 191
Червінський І. 78
Чернецький С. 140
Чорноцький О. 41
Чубинський П. 39,79,104,166,182

Ш

Шафарик П. 122
Шафонський О. 191
Шашкевич М. 39
Шевченко Т. 39,88,79,106,116,141
Шленкевич Н. 201
Шубравська М. 218
Шубравська М. 79
Шумада М. 52
Шут А.
Шухевич В. 166

Щ

Щепотьєв В. 42
Щербак І. 189
Щербаківський Д. 42

Я

Яворницький 133
Якиманська І. 201
Ясенчук А. 121

Семеног О.М. Український фольклор: Навч. посіб. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. – с.

Навчальний посібник містить програму курсу української усної народної творчості, список рекомендованої літератури, основні модулі та теми, міркування стосовно окремих питань, запитання та завдання проблемно-пошукового характеру, програму та питальник фольклорної практики. В основі викладу тем курсу враховуються комунікативний, лінгвістичний, розвивальний, країнознавчий, виховний компоненти. Пріоритетна роль належить активним формам і методам, які спрямовують студента на самостійний пошук, зокрема контрольно-тренувальним, проблемно-пошуковим, інтелектуальним, дослідним запитанням і завданням. Враховуючи те, що реальністю сьогодення стає полікультурна освіта майбутнього вчителя української мови і літератури, в посібнику передбачено пізнання культури рідного народу в діалозі з іншими слов'янськими культурами.

Для студентів філологічних факультетів педагогічних університетів, учнів загальноосвітніх навчальних закладів, учителів української мови і літератури.

Semenog O.M. Ukrainian folk-lore. Educational and methodical text-book. – K. – Hlukhiv: Editorial and Publishing Department, Hlukhiv State Pedagogical University, 2003. – 191p.

Educational and methodical text-book contains the programme of the course of Ukrainian folk-lore. The list of recommended literature, main models and themes, thoughts about some problems, questions and assignments of problematic and searching character, programme and folk-lore practice questionnaire.

Communicative, linguistic and developing components form the basis of the themes of the course. Active forms and methods play leading role. They direct students to selfresearch, control-training, problematic and research, intellectual, searching questions and assignments. Taking into consideration that policultural education of future Ukrainian language and literature teacher's education is a reality today hearning the culture of our people together with other Slavonic cultures is described.

This text-book is for students of philological faculties of pedagogical universities, pupils of secondary schools, Ukrainian language and literature teachers.

Навчальне видання

Семеног Олена Миколаївна

Український фольклор

(РК 0103U000450)

Комп'ютерний набір О.Семеног
Коректура О.Семеног
Комп'ютерна верстка О.Гавриленка
Технічний редактор О.Гавриленко

Підп. до друку 15. .2004. Формат 60×84 / 16. Гарнітура Тайм с. Папір офсетний. Умов. друк. арк. 8, 89. Умов. фарб. – відб. 8, 89.
Облік. – вид арк. . Тираж 500 прим. Вид. № 655.
Віддруковано на різографі.
Редакційно-видавничий відділ
Глухівського державного педагогічного університету.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Радянська, 24,
тел / факс (05444) 2-33-06.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції (серія ДК № 678) від 19.11.2001 р.

ISBN **ББК 82.3(4Укр)**
С30